

39423

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

39423

TARİHİ TÜRK BAHÇELERİ
İSTANBUL ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Peyzaj Mimarı Rana Fatma Aydın

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 25 Ocak 1993

Tezin Savunulduğu Tarih : 10 Şubat 1993

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet C. YILDIZCI

Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Nuran ZEREN GÜLERSOY

: Doç. Dr. Yalçın ÖZGEN

ŞUBAT 1993

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSYON MERKEZİ**

ÖNSÖZ

Uzun zamandan beri ilgi duyduğum "Tarihi Türk Bahçeleri" konusunda çalışmam için beni teşvik eden danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet Cengiz YILDIZCI'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışması süresince maddi ve manevi desteğini esirgemeyen sevgili ailem ve özellikle annem Sevim AYDIN'a, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen değerli Ekrem GÜRENLİ ve Prof. Dr. Yüksel ÖZTAN ile arkadaşlarım Ayşe YETİŞKİN KUBİLAY, Gencer EMİROĞLU, Ayşe SIKIÇAKAR ve Turgut SANER'e ayrı ayrı en derin teşekkürlerimi sunarım.

İSTANBUL 1993

Rana Fatma AYDIN

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	VI
ÖZET	XI
SUMMARY.....	XII
BÖLÜM 1. GİRİŞ	1
1.1. TEZİN AMACI VE İÇERİĞİ	1
1.2. ÇALIŞMA YÖNTEMİ.....	2
BÖLÜM 2. TARİHİ BAHÇELERİN EVRİMİ	4
2.1. İLKÇAĞ BAHÇELERİ.....	4
2.1.1. İlkçağ Mısır Bahçeleri	8
2.1.2. İlkçağ Mezopotamya Bahçeleri	9
2.1.3. İlkçağ İran Bahçeleri.....	11
2.1.4. İlkçağ Yunan Bahçeleri	13
2.1.5. İlkçağ Roma Bahçeleri	14
2.2. ORTAÇAĞ BAHÇELERİ	19
2.2.1. Ortaçağ Manastır Bahçeleri.....	19
2.2.2. Ortaçağ Şato Bahçeleri	20
2.2.3. Ortaçağ Bizans Bahçeleri.....	22
2.3. İSLAM BAHÇE SANATI	24
2.3.1. İran İslam Bahçeleri.....	25
2.3.2. Hindistan İslam Bahçeleri	27
2.3.3. İspanya İslam Bahçeleri	30
2.4. RÖNESANS İTALYAN BAHÇE SANATI.....	35
2.4.1. Erken Rönesans Bahçeleri	36
2.4.2. Klasik Rönesans Bahçeleri	38
2.4.3. Barok Etkisinde Kalan İtalyan Bahçeleri.	42

2.5. RÖNESANS BAHÇE SANATI'NIN FRANSA'DAKİ ETKİLERİ	44
2.6. BAROK FRANSIZ BAHÇE SANATI	46
2.7. BAROK BAHÇE SANATININ AVRUPA'DAKİ ETKİLERİ	51
2.7.1. Barok Bahçe Sanatı'nınAlmanya-Avusturya Bahçeleri'nde etkileri	55
2.7.2. Barok Bahçe Sanatı'nın Rusya Bahçeleri'ndeki Etkileri	55
2.7.3. Barok Bahçe Sanatı'nın Hollanda Bahçeleri'ndeki Etkileri	57
2.7.4. Barok Bahçe Sanatı'nın İngiltere Bahçeleri'ndeki Etkileri	59
2.7.5. Barok Bahçe Sanatı'nın Türkiye Bahçeleri'ndeki Etkileri	59
2.8. UZAKDOĞU BAHÇE SANATI	62
2.8.1. Çin Bahçeleri	62
2.8.2. Japon Bahçeleri	65
2.9. NATURALİST İNGİLİZ BAHÇE SANATI	69
BÖLÜM 3. TARİHİ TÜRK BAHÇELERİ	75
3.1. HALKA AÇIK TARİHİ YEŞİL ALANLAR	75
3.1.1. Tarihi Mesire ve Korular	75
3.1.2. Tarihi Mezarlıklar	78
3.1.3. Dini Yapıların Çevre Düzeni	81
3.2. TARİHİ KONUT BAHÇELERİ	84
3.2.1 Köşk ve Konak Bahçeleri	87
3.2.2. Yalı Bahçeleri	89
3.2.3. Kasır Bahçeleri	91
3.2.3.1. Aynahkavak Kasrı Bahçesi	93
3.2.3.2. İhlamur Kasrı Bahçesi	99
3.2.3.3. Maslak Kasrı Bahçesi	102

3.2.4. Saray Bahçeleri.....	105
3.2.4.1. Topkapı Sarayı Bahçesi	106
3.2.4.2. Dolmabahçe Sarayı Bahçesi.....	119
3.2.4.3. Beylerbeyi Sarayı Bahçesi	128
3.2.4.4. Yıldız Sarayı Bahçesi	133
BÖLÜM 4. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	139
KAYNAKLAR	144
ÖZGEÇMİŞ	149

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1.	Bir ilkçağ Mısır Bahçesi: 1. Sfenks avenüsü 2. Giriş 3. Bina 4. "T" şeklindeki havuz 5. Kaskat [5] s. 21.....	6
Şekil 2.2.	Yüksek rütbeli bir devlet memurunun Teb şehrindeki malikanesinin planı [7] s. 113	7
Şekil 2.3.	XIX. yüzyılda yapılmış "Babil'in Asma Bahçeleri" ni temsil eden bir resim [6] s. 28.	9
Şekil 2.4.	Temsili bir zigurat perspektifi [7] s.25	10
Şekil 2.5.	Çevredeki vahşi doğaya karşı yüksek duvarlarla etrafı çevrelenmiş içinde çiçekli bitkilerin bulunduğu "Cennet Bahçesi"ni tasvir eden en eski minyatürlerden bir tanesi [9] s. 30.....	12
Şekil 2.6.	Vettii evinin atriumu, Pompei [5] s. 29	15
Şekil 2.7.	Pompei konutlarında "Atrium ve peristyle"lerin yerleşimi A. Pansa'nın evi. B. Faune'un evi C. Ariane'in evi [5] PL.X	16
Şekil 2.8.	Pansa evinin kesiti, Pompei [5] PL.IX.....	17
Şekil 2.9.	Pieter Brueghel'in "Ortaçağ' da İlkbahar" adlı eserinde bahçe faaliyetleri resmedilmiş. [7] s. 146.....	20
Şekil 2.10.	Ortaçağ'da bir şato bahçesi [7] s. 146	21
Şekil 2.11.	XVIII. yüzyılda Kuzey İran'da yapılmış bir halı ile bir Doğu bahçesinin karşılaştırılması [11] s. 150, 152.....	26
Şekil 2.12.	Tac Mahal'in bahçe planı [7] s. 54.	29
Şekil 2.13.	Elhamra sarayının bahçe planı [15] s. 96	31
Şekil 2.14.	Elhamra sarayındaki servili avlu [5] s. 102.....	32
Şekil 2.15.	Yazlık saray Generalifin bahçe planı [5] PL. LVII	34

Şekil 2.16. Villa Castello'nun plan ve kesiti [6] s. 137.....	37
Şekil 2.17. Villa Aldobrandini'de, suyun ana aksın başından itibaren "Su tiyarosu"na inişini gösteren bir resim [9] s. 107.....	40
Şekil 2.18. Villa D'Este'nin XVI. yy'daki planı [7] s. 158.....	41
Şekil 2.19. Villa Lante'nin bahçe planı [5] s. 68.....	42
Şekil 2.20. Villa Albani'nin bahçe planı [5] s. 88 PL. LXVII	43
Şekil 2.21. Thvilleries bahçesinin planı [5] s. 19.	44
Şekil 2.22. Charleval bahçesinin planı [5] PL. LXVIII.	45
Şekil 2.23. Vaux-le-Vicomte bahçesi planı [53] PL. LXXI	47
Şekil 2.24. Versailles bahçesi planı [5] PL. I	48
Şekil 2.25. Karlsruhe sarayının bahçe planı [9] s. 167	51
Şekil 2.26. Belvedere bahçesinin Salomon Kleiner'e göre rekonstrüksiyonu [14] s. 51.....	53
Şekil 2.27. Schönburnn Sarayı bahçesinin parter düzenlemeleri [15] s. 111.....	54
Şekil 2.28. Het Loo Sarayı ve bahçesinin gravürü [9] s. 169	56
Şekil 2.29. Hampton Court sarayı ve önündeki yarım daire şeklindeki terastan ayrılan üç ışınal yolu gösteren gravür [5] PL.CI.....	58
Şekil 2.30. Kağıthane'de Sa'dâbâd kasrı, Hübannâme-zenannâme (1798) adlı eserden [18] s. 121.....	60
Şekil 2.31. Sa'dâbâd kasrı vaziyet planı E- Kasr-ı Cenân, F-III. Ahmet Çeşmesi G- İkinci set yani "Sır'at köprüsü" veya "Sagır" kaskat, H- Üçüncü set eski adıyla "Çağhyan-ı salis" veya "Kebir" Burada XX. yüzyıl başında kaldırılmış olan mermer kaskat kaseleri tahmini bir şekilde yerinde çizilmiştir. a-Binek taşı, b- Taş köprü, c,d- "Taht-ı Hümayun" yani kameriyeler, e-II. Sultan Mahmud zamanında yapılan yeni kameriyenin yeri. [17] s. 27, 28.	61

Şekil 2.32. İkinci kaskatın günümüzdeki genel görünüşü	59
Şekil 2.33. İkinci kaskatın mermer kapak taşları içine açılmış süslü oyuklarının görünüşü.	62
Şekil 2.34. Chi Chang Yuan İmparator Bahçesi planı, Wusih [20] s. 69	65
Şekil 2.35. Bu resimde Çin bahçelerinin çeşitli karakteristik elemanları görülmektedir: Oyuklarla, çeşitli renk ve dokularıyla grotesk kayalar, masanın üzerinde bonsai (minyatür ağaç) saksıları; bahçeyi asimetrik şekilde ikiye bölen zigzak çit; dayanıklılığı sembolize eden bambular ve çiçek açmış erik ağaçları [9] s. 54.	66
Şekil 2.36. Kyoto'daki Saiho-ji tapınağının yosun bahçesi [7] s. 90.	68
Şekil 2.37. Ryoan-ji tapınağı bahçesindeki kaya gruplarının konumları [7] s. 96.	69
Şekil 2.38. Stowe parkının orijinal planı [7] s. 238	73
Şekil 2.39 Stowe'un 1738'lerde yapılan bir taş baskısı ve altta bir mabet [5] PL. CXIII.	74
Şekil 3.1. Silahdarağa mesiresi planı [16] s. 36.	77
Şekil 3.2. XX. yüzyıl başlarında Kağıthane mesiresi[29]	79
Şekil 3.3. "Türk Mezarlığı", Schranz'ın renkli taş baskısı, "Souvenir de Constantinople" adlı eserden [30]	80
Şekil 3.4. İstanbul, Fatih Camii'nin dış avlusundaki kaya yolu bağlantıları. [16] s. 110.	82
Şekil 3.5. XX yüzyıl başlarında Sultan Ahmet Camii dış avlusu [29]	83
Şekil 3.6. "Eyüp Camii Avlusu" Barlett'in çelik baskı eseri [29]	84
Şekil 3.7. Acıbadem Hünkar İmamı Köşkü'nün bahçe planı: a-köşk, b-manzaralı set, c-hizmet binaları d-kuyu, e-havuz, f-esas giriş, g-manzaraya açık gezi ve oturma yerleri, h - iç yollar, i-su kulesi, j-fistak çamları [41] s. 347.	88
Şekil 3.8. XVII. yüzyıldan günümüze kalan Amcazade Köprülü Hüseyin Paşa Yahısı.	90

Şekil 3.9. Setli Yalı Bahçeleri [16] s. 289.....	92
Şekil 3.10. Aynalıkavak Kasrı bahçe planı: a-kasır, b-tarhlı bahçe ve hamam yeri, c-kasrın girişi, d-yuvarlak havuz, e-dikdörtgen havuz, f-takviyeli duvar, g-taş sofa, h-Tersaneye açılan kapı, i-korudaki havuz [41] s. 319.	94
Şekil 3.11. Kasrın giriş kapısı önünde yer alan fiskiyeli mermer havuz. ...	95
Şekil 3.12. Önbahçedeki havuzdan detay.....	96
Şekil 3.13. Aynalıkavak kasrının deniz tarafında yer alan fiskiyeli mermer havuz.	96
Şekil 3.14. Aynalıkavak Kasrı vaziyet planı [47].....	98
Şekil 3.15. İhlamur kasrında set üzerindeki fiskiyeli havuz	99
Şekil 3.16. Merasim ve Selamlık köşklerinin önünde yer alan havuz	100
Şekil 3.17. İhlamur kasrı planı [47]	101
Şekil 3.18. Maslak kasrı ve çevresinin eski halini gösteren bir plan [49] s. 178.....	102
Şekil 3.19. Kasrın arkasında yer alan formel bahçe	103
Şekil 3.20. Maslak kasrı vaziyet planı [47].....	104
Şekil 3.21. Tarihi yarımada Topkapı Sarayı'nın genel durumu [51] L. 5...	107
Şekil 3.22 Topkapı sarayı avlularının XVIII. ve XIX. yy. daki değişikler sonundaki durumu [51] L. 23.	108
Şekil 3.23. Topkapı Sarayı Birinci Yer, Melling'in gravürü [18] s. 49	110
Şekil 3.24. Topkapı Sarayı İkinci Yer, Melling'in gravürü [18] s. 55	110
Şekil 3.25. Topkapı Sarayı ikinci avlusunda girişten itibaren ınsal olarak dağılan yaya yolları.	111
Şekil 3.26. Topkapı Sarayı Enderun Avlusu, Barlett'in gravürü [18] s. 63.....	112
Şekil 3.27. Üçüncü avludaki revakların altında gri ve beyaz podima çakıl taşlarıyla oluşturulmuş geometrik motifler.	113
Şekil 3.28. Topkapı sarayı "Havuzlu taşlık"daki fiskiyelerle süslü mermer havuz.....	114

Şekil 3.29. İftariye Kameriyesinin bulunduğu havuzlu taşlık ve alt kottaki İncir bahçesi.....	115
Şekil 3.30. "Lala Bahçesi"ndeki fiskiyeli havuz.	116
Şekil 3.31. Topkayı Sarayı II. Avlu Master Peyzaj Planı [55]	118
Şekil 3.32. Dolmabahçe Sarayı zemin kat ve bahçe planı [48] s. 133	120
Şekil 3.33. Dolmabahçe Sarayı Hasbahçesi'nin merkezinde yer alan kuğu fiskiyeli havuz buraya Yıldız Sarayı bahçesinden getirilmiştir.	121
Şekil 3.34. Rıhtım boyunca uzanan bahçedeki fiskiyeli havuzlardan bir örnek.....	122
Şekil 3.35. Resmi Daire'nin kara tarafında yer alan bahçedeki fiskiyeli havuz.....	123
Şekil 3.36. Kuşluk bahçesindeki havuz.....	124
Şekil 3.37. Dişi aslan ve yavruları heykeli.....	125
Şekil 3.38. Kuşluk Bahçesinde yer alan büyük kuş kafesi	126
Şekil 3.39. Dolmabahçe Sarayı vaziyet planı [47]	127
Şekil 3.40. Beylerbeyi harem bahçesindeki oval havuz ve arka planda Harem Deniz Köşkü.....	128
Şekil 3.41. Birinci setin merkezinde yer alan yuvarlak havuz.....	129
Şekil 3.42. Beylerbeyi sarayı bahçesindeki yüksek istinat duvarlarıyla tutturulmuş setler	130
Şekil 3.43. Birinci sette yer alan aslan heykeli	131
Şekil 3.44. Beylerbeyi sarayı ve çevresi vaziyet planı.....	132
Şekil 3.45. Yıldız sarayı vaziyet planı [39] s. 155	134
Şekil 3.46. Yıldız Sarayı, Şale köşkü bahçesindeki sera	135
Şekil 3.47. Yıldız Sarayı Hasbahçe'de yer alan Hamid Havuzu'ndan bir görünüş.....	136
Şekil 3.48. Yıldız Sarayı dış bahçesinden (Yıldız Parkı) bir görünüş.....	137
Şekil 3.49. Yıldız Sarayı, Şale köşkünde yer alan informal süs havuzu	137
Şekil 3.50. Yıldız Şale-Ferhan vaziyet planı [47]	138

ÖZET

Tarih içinde bahçe sanatı önemli evreler geçirmiş ve bu evrelerin etkileri diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de özellikle "Batılılaşma hareketleri" ile birlikte kendini hissettirmiştir.

Merkezi sistemle yönetilen Osmanlı imparatorluğunun başkenti olan İstanbul, bu konumu dolayısıyla batı etkilerinin ilk hissedildiği ve uygulandığı şehir olmuştur.

Bu yüzden İstanbul örneği esas alınarak incelenen Türk bahçelerine geçmeden önce, ilkçağ uygarlıklarından itibaren kronolojik düzen içinde dünyadaki bahçe sanatının tarihsel gelişimi ve ülkeler arasındaki karşılıklı etkileşimler ele alınmıştır. Ardından tarihi Türk bahçeleri bölümü halka açık tarihi yeşil alanlar ve tarihi konut bahçeleri şeklinde ikiye ayrılarak incelenmeye çalışılmıştır.

Sonuç bölümünde ise Türk bahçelerinin zaman içindeki gelişimi topluca ele alınıp, kaybedilen değerlerin yeniden kazanılmasının güçlüğüne değinilerek bazı önerilerde bulunulmaya çalışılmıştır.

HISTORICAL TURKISH GARDENS

AS AN EXAMPLE ISTANBUL GARDENS

SUMMARY

Historic gardens are, most simply, the gardens of the past. The gardens we have today, are the product of all the past civilizations.

Historic gardens comprise the physical evidence of human presence on the land. Their survival into the present represents a continuity of past and present.

Historic gardens focus on the cultural landscape, upon human contribution to the existing character of the land.

According to this, in the first chapter, the aim and the content of the study is determined and the method of study is told.

In the second chapter, the historical development of the gardens in the world is chronologically mentioned. Historical gardens are seen as Antiquity gardens, Medieveal ages gardens, developing under the influence of Islam gardens, Renaissance Italian gardens, Baroque French gardens and English naturaliste gardens. It is also mentioned that the gardens in the past are influenced by each other throughout the history.

During the Antiquity and Medieveal ages the gardens were there to get various products, by the time of the Renaissance and Baroque styles, in Europe they became an art and were considered to be means of pleasure.

Garden art, of formal lines from its beginnigs, reached s stage when during the reigh of the high Renaissance and Baroque styles, its products were know as "architectural gardens."

Formal style having been explared to the full, informal style was the turned to. In this style of gardening, England tookthe lead. Gardens were now so

enlarged that, their design came to be known as landscape gardening.

In the third chapter it has seen the Turkish gardens in two ways; first, historical natural gardens open to public such as mesires, woods, cemeteries and second historical home gardens such as kiosks, konaks, yals, kasırs and the palaces.

Historical greenland such as mesires were used as recreational areas where sports were played and folk entertained themselves. Consequently the site chosen for sport and play was very important. Sometimes it was a river bank, sometimes the shores of a lake or stream, or along a canal. Close valleys and sheltered meadows were popular.

The inner parts of the valleys were often used as vegetable gardens (boston) or woods.

These green valleys and meadows were particularly attractive for the inhabitants of the city, for whom they provided ample opportunities for pleasure and recreation. They were, indeed, the equivalents of the great parks of the European cities. These, however, were left almost entirely in their natural state except when the nature was sometimes provided with a little assistance.

Each such ground, had a particular day of the week when it might be visited. The royalty and the wealthy for charity would have fountains, prayer places 'namazgâh' and shooting targets 'nişangâh' built on those grounds.

Istanbul in the past, not only wellknown by its religious buildings or mesines but also wellknown by kiosk (pavillon), yals, kasırs and palaces. Most of these parks and gardens are ruined by the time but we still have some to rebuild.

Turkish gardens are first influenced by the eastern gardens which they were in close contact. The concept of "The gardens of Paradise" which characterizes the calming, soothing effect of Eastern gardens was the most effective to form the Turkish gardens.

The gardens and courtyards in Turkish houses are often furnished like living rooms with potted plants, which can be moved about freely as required.

Outdoor living was held to be so important that, often the gardens came before the buildings. The site of the garden was chosen for the beauty of its terrain, view, fresh air, water or hunting possibilities. The Turkish garden courtyard is always meant as an extension of the house in the open air.

Although limited in magnitude water is a frequent design feature of the Turkish garden.

Pools and fountains were a favorite feature of old gardens. These were often integrated in a complex of water ways and covered viaducts. Often, in relation to the sitting area or even indoors, there would be water in the form of ponds, fountains small jets and canals. The use of water, though extensive, was never on elaborate dimensions.

Consequently, the lines of the garden were not dictated by the architectural edifice, this resulting in a non-axial and non-architectural layout. Because of the non-axial development, and the fact that the garden was to be lived piece. The garden was formal on a modest scale. Lack of axiality prevented the development of extreme formality of design. Nevertheless, the garden was formal a modest scale; control of man's hand was apparent in each element, while nature was given her due. The straight line was more often used than not, for the reason that it was the simplest way of joining two points. Its use was always on a small scale though, that of flower beds, on an alley.

Non-axial relationship with the building, to a degree prevented the integration of outdoors with indoors. Nevertheless, this important aspect of landscaping was achieved through the element of a sitting and dining area, which was sometimes an outdoor extension of the building, or else was independent and was in the form of a kiosk or pavillion.

Where natural slope dictated terraced areas which were linked by broad steps and shallow sets and cisterns were installed to feed artificial streams and pools.

The sitting area, or a few alleys might be paved with patterned stone or pebbles.

Flowers were much enjoyed in the garden, especially near the sitting area and around the pond. In dealing with flowers, color combinations or fanciful parterre designs were not sought. It was not seldom that only one type of flower should be planted on a terrace, or in the whole garden.

Trees of fruit or others, were planted for shade and seclusion. To a superficial observer, trees in a Turkish garden might look randomly scattered; but close examination would reveal shrewd calculation as to the location of each tree.

Often, a vegetable garden or a vine-yard, or an orchard, woods were attached to the garden proper, thus combining leisure with functionality.

All of these qualities were true of Turkish gardens, whether on palatial or on modest scale.

The westernization in Turkey is also seen on Turkish gardens.

The western formal garden influence resulted in:

Living in the garden decreasing to leave it mainly to be watched;

Axiality becoming a design goal

Terraces increasing in level differences

Use of water changing form to become stiller and larger in surface

Simplicity of flower beds giving way to more complicated parterre designs

Trees getting out of flower beds, topiary entering

Garden furniture becoming numerous, complex and westernized

Under the western picturesque natural garden influence several park-gardens were laid out. As one goes away from the formal layouts before the buildings, the influence of this style becomes apparent in the use of the terrain as hilly slopes, picturesque tree groupings the use of water, and garden furniture.

An envoy sent to the Versailles brought back new ideas on a royal court's mode of outdoor living. A version of Marly-le-Roi and Fontainebleau was built at Kagithane at the tip of the Golden Horn, where 170 summer kiosks belonging to high government officials surrounded the Sultan's summer palace.

Luxurious garden banquets became very much the fashion. The tulip came to be the symbol of the age and gave its name to the first half of the 18th century. A directory was appointed for the propagation of this precious flower, which is recorded to have had at that time in Istanbul 800 kinds, each bearing a poetic name. There are descriptions of night banquets in the tulip gardens in the light of candles stuck on turtles that moved amongst tulip beds where hundreds of nightingales sang in cages hung from trees.

This new mode of outdoor living obviously brought a new interpretation to garden design. New palaces and gardens were built particularly on the shores of the Bosphorus by foreign architects and landscapers such as Dolmabahçe and Beylerbeyi Palaces. Thus especially in Istanbul, the capital and a common place of visit of westerners, both the formal and the natural picturesque gardening styles of the western world began to make their influences felt.

Apart from especially palace and estate grounds in the few larger towns, western influence was not deeply felt. Where it penetrated, formal garden influence dominated. Obviously the formal layout on a modest scale was more suitable to the climate, and close to the Turks' idea of garden, than the pictures-

que styl which made a pretence of looking natural and required a great deal of effort to keep up looking so.

Although the idea comes from the west they have Ottoman approach.

In the conclusion part of this study there are suggestions for same values that can be regained out of many that have been already lost.

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Bahçe düzenleme, doğadan faydalanmayı ve zevk almayı arttırmak amacıyla mimari yapıları çevreleyen alan ve bitki örtüsünü, insanların istekleri doğrultusunda değiştirme ve değerlendirme sanatı olarak tanımlanabilir.

Bir bahçe, mimari yapılar gibi onu yapan, yaptıran ve kullananların yaşam anlayışı ve isteklerindeki ayrıntıları, teknikleri, bilgi ve kültürlerini yansıtır. [1] s. 35 Bu yüzden tarihi park ve bahçeler, dün-bugün ve yarın arasında ilişki kuran, biyolojik temele dayalı canlı kültür anıtları olarak tanımlanabilir.

Belçikalı uzman Prof. René Pechère tarafından sosyolojik çevre gelişiminin estetik biçimlendirilişi olarak tanımlanan park ve bahçeler, zaman süreci içinde aynen yapılar gibi anıtsal bir değer kazanmakta, bu nedenle bir ülkenin tarihi kültür mirasının bir parçası olmaktadır. [2] s. 108

Tarihi bahçelerin geçmişe ilişkin canlı bir belge gibi dış mekan yaşantı anlayışlarını biçimsel olarak göstererek günümüze aktarmaları ayrıca bugün bile içinde zevkle zaman geçirilen, incelenen ve dinlenen çok yönlü açık mekanlar olmaları önemlerini bir kat daha arttırmaktadır.

1.1. TEZİN AMACI VE İÇERİĞİ

"Eskinin güzelliğini arayan az,
çünkü bilen az."
Sedad H. Eldem

Bu çalışmaya geçmiş devirlerde yaşayanların yarattığı bahçe eserleri hakkın da daha ayrıntılı bilgi edinmek, bunların bahçe sanatı içindeki yerlerini belirleyebilmek ve inceliklerini kavrayabilmek amacıyla başlanmıştır.

Ancak bilindiği gibi bahçe düzenlemesi doğal ve kültürel süreç içerisinde sık sık değişime uğrayan; değişmesi veya tamamen ortadan kalkmasında çağın gereksinimleri yanında zaman zaman moda olan çeşitli akımların da etkisi olan bir sanat türüdür.

Günümüze kadar ulaşabilen tarihi bahçe örneklerinin yoğunlaştığı ve çalışmanın da yapıldığı yer uzun süre Osmanlı imparatorluğuna başkentlik yapmış olan İstanbul'dur. Eski İstanbul dini yapıları kadar mesireleri, koruları ve bunların yanında saray, kasır, konak, köşk ve yalı gibi sivil mimari yapılarının bahçeleri ile de ünlü bir şehir idi. Ne var ki, bugüne kadar korunabilmiş Topkapı Sarayı ve kısmen de Aynalıkavak Kasrı bahçeleri dışındaki, tarihi bahçeler eski Türk insanına has dış mekan tutumlarını yansıtacak düzeyden yoksundur ve batı bahçe sanatı etkisinin izlerini kuvvetle hissettirmektedir. Bu bahçelerin varlığından dolayı geleneksel bir Türk bahçesinin olup olmadığı konusunda kuşkuya dahi düşülebilir. Ancak çeşitli belgeler, kitaplar, minyatür ve gravürlerden anlaşıldığı kadarıyla bir Türk bahçesi kavramı vardır ve bu anlayış Doğu ve Ortadoğu bahçelerini asırlar boyunca karşılıklı olarak etkilemiştir. Tarih içinde bahçe sanatına Batı uygarlıkları önemli katkılarda bulunmakla birlikte temel çözümler öncelikle Doğu'da biçimlenmiştir.

Bu yaklaşımlarla birlikte araştırmanın esas amacı kendine has tasarım formlarına gittikçe daha çok yabancılaşmakta olan bir toplum olarak, yeşil alanların giderek azaldığı İstanbul'da daha çok şehir dokusu içinde kalmış olan doğal ve kültürel bütün sanatların "Tarihsel süreç" içinde bulunduğu bu yeşil alanların değerini ve önemini ortaya koymaktır.

1.2. ÇALIŞMA YÖNTEMİ

İstanbul şehri örnek alınarak incelenmeye çalışılan Türk bahçelerinin anlatımına geçmeden önce dünyadaki bahçe sanatının gelişimi açıklanmaya ve dünyadaki tarihi bahçelerle Türk bahçelerinin birbirine benzeyen veya ayrılan özelliklerinin ortaya konmasına çalışılmıştır.

Çalışmanın en önemli kısmını oluşturan tarihi Türk bahçeleri bölümü halka açık tarihi yeşil alanlar ve tarihi konut bahçeleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Öncelikle doğal düzenlemenin hakim olduğu geniş alanlar kaplayan tarihi mesireler, korular, mezarlıklar ve dini yapıların çevreleri hakkında bilgiler verilmiş; ardından konut ölçeğindeki köşk, konak, yalı, kasır ve en son olarak da saray bahçeleri incelenmiştir.

Esas olarak ele alınan İstanbul şehrinde, düzenlemelerinde mimarî öğelere çok yer verilmeyen ve dolayısıyla bir yapıya nazaran plan şeklini daha kolay

kaybeden, bakımsız bahçelerde, düzenlemenin tümü hakkında bir sonuç elde etmek güç olduğundan Türk bahçeleri üzerine daha önceleri yazılmış kitapların tarihsel belge niteliğindeki planlarından, gravürlerden, minyatürlerden yararlanılmıştır. Ayrıca "Türk Bahçesi" dinlenme yanında içinde çeşitli aktivitelerin gerçekleştirildiği yaşanan açık mekanlar olduğundan, eski Türkler'in dış mekana yaklaşımlarını daha iyi anlayabilmek için çeşitli gezginlerin seyahat notlarından, değişik yüzyıllarda yazılmış İşstanbul yaşamı ve geleneklerini anlatan kitaplardan ve anılardan yararlanılmıştır.

Alan incelemeleri olarak ise Milli Saraylar ve Kültür Bakanlığı'na ait, denetimli ve kısmen devirlerinin özelliklerini koruyan halka açık İşstanbul'un ünlü tarihi bahçeleri seçilmiştir. Bu tarihi bahçeler hakkında mler yapılırken; yapı-bahçe ilişkisiyle birlikte, yapıların konumları, tarih içindeki gelişim ve kullanımları da dikkate alınmıştır.

Bu alışma yöntemi çerçevesinde amaçlanan sonuç doğrultusunda kaybedilenlerin yanısıra çok az da olsa tekrar kazanabileceğimiz ve koruyabileceğimiz değerler için bazı önerilerde bulunulmuştur.

BÖLÜM 2. TARİHİ BAHÇELERİN EVRİMİ

Geçmiş devirlerin çalışmaları ve tarihi eserler biri diğerinin özünden mayalanan uzun bir gelenek ve tecrübe serisidir. Bir sanat devri için, kendisinden evvel geçmiş devir onun çalışmalarına ışık veren bir başlangıç noktasıdır. Her sanat periyodu ise, ancak kendi yaşayış tarzı ve tradisyonu içinde gelişmeli ve olgunlaşmalıdır. Bununla beraber devrinin yeni buluşlarında tarihin çok eski devirlerine ait düşüncelerin etkisini ve izlerini bulmak mümkündür. [3] s. 152

Olayların ve gelişmelerin bu kronojik dizisinde bir bölümü benimsemek, bir bölümü ise reddetmek, bütünün kavranmasını ve bazı önemli gerçeklerin ortaya çıkmasını önlemektedir. [4] s. 6

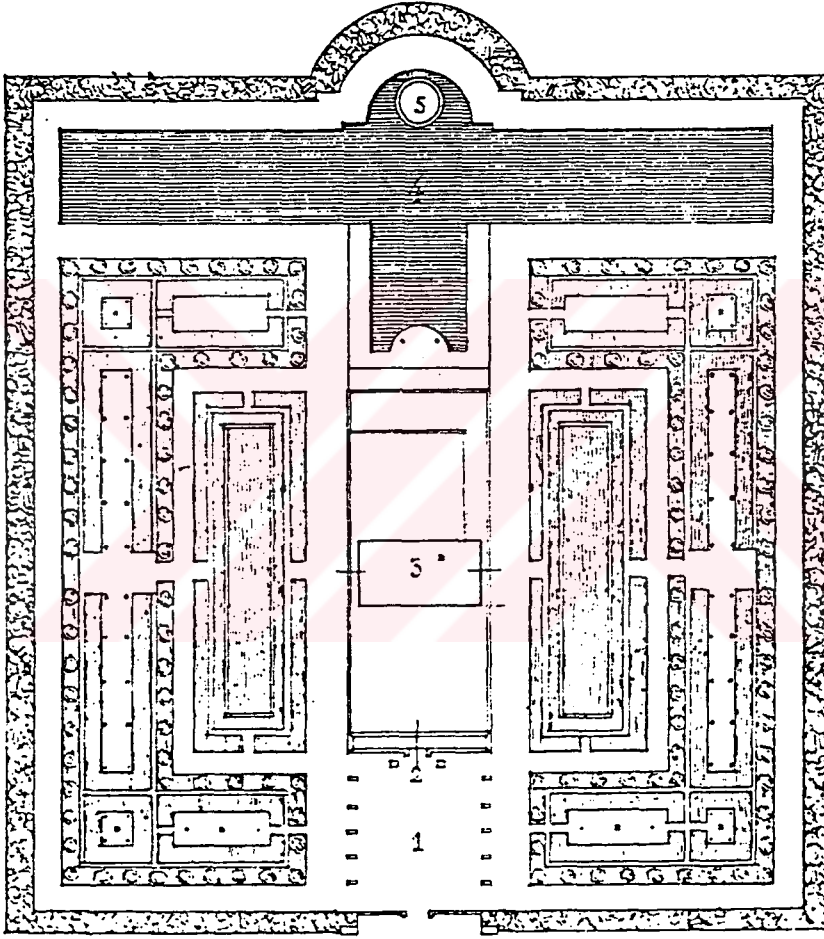
Bahçe sanatı, sanat tarihinin güçlü yapısı içinde oldukça önemli bir yer alır. Mimarlık ve heykeltraşlığa ait eserler, üzerinde uzun yüzyıllar geçtikten sonra varlıklarını koruyabilmekte hatta özelliklerini yitirmeden zamanımıza kadar ulaşabilmektedir. Oysa bünyesinde canlı malzemeye geniş yer veren bahçe eserlerinde, bitki örtüsü uzun asırlar boyunca yıpranarak gözden silinmektedir. Bitki örtüsü, bahçe eserlerinin incelenmesinde ve tanınmasında önemli rol oynar. Fakat arkeolojik kazılar, eski uygarlık devirlerine ait olan bahçe eserlerinin sadece mimari ve inşai tesislerini ortaya çıkarmıştır. Bu itibarla ancak tarihi yazılı aktarlar, minyatürler, rölyefler, gravürler, duvar freskoları ve en nihayet, uzakdoğu bahçelerini açıklayan imajlar, tarihin çok eski devirlerine ait eserleri açıklamaya yardımcı olabilmektedir. [3] s. 153

2.1. İLKÇAĞ BAHÇELERİ

2.1.1. İlkçağ Mısır Bahçeleri

Tarihin bize tanıttığı ilk büyük uygarlık Nil vadisi boyunca gelişmiş olan Mı-

sır uygarlığıdır. Düzenli aralıklarla taşan Nil nehrinin oluşturduğu dar ancak uzun bu vadi, çevredeki çölden kayalıklarla ayrılmış ve bahçenin desenini öncelikle tarım arazisi biçimlendirmiştir. (Şekil 2.1)

Şekil 2.1. Bir ilkçağ Mısır bahçesi

1. Sfenks avenüsü 2. Giriş 3. Bina 4. "T" şeklindeki havuz 5. Kaskad [5].S.21.

Mısır uygarlığı hakkında diğer ilkçağ uygarlıklarından daha fazla bilgiye sahibiz çünkü, Mısırlılar sanatlarına ve günlük yaşantılarına ait sahneleri mezar odalarına kabartmalar ve resimler şeklinde işlemişler veya papirus kağıdına hiyeroglifle yazmışlardır.

Herodotos (M.Ö. V. yy.) Tarih adlı kitabında "En dindar insanlar" olarak tanımladığı Mısırlılar'da bahçe sanatı, jeolojik yapı, iklim koşulları ile birlikte dini ve batıl inanışların derin bir kültür ile karışmasından oluşmuştur. Uzun yıllar dış etkilerden kendini korumasını bilen ve karakterini bozmayan bu yüksek uygarlık daha sonraları bir çok Akdeniz uygarlığının sanat faaliyetlerini etkilemiştir.

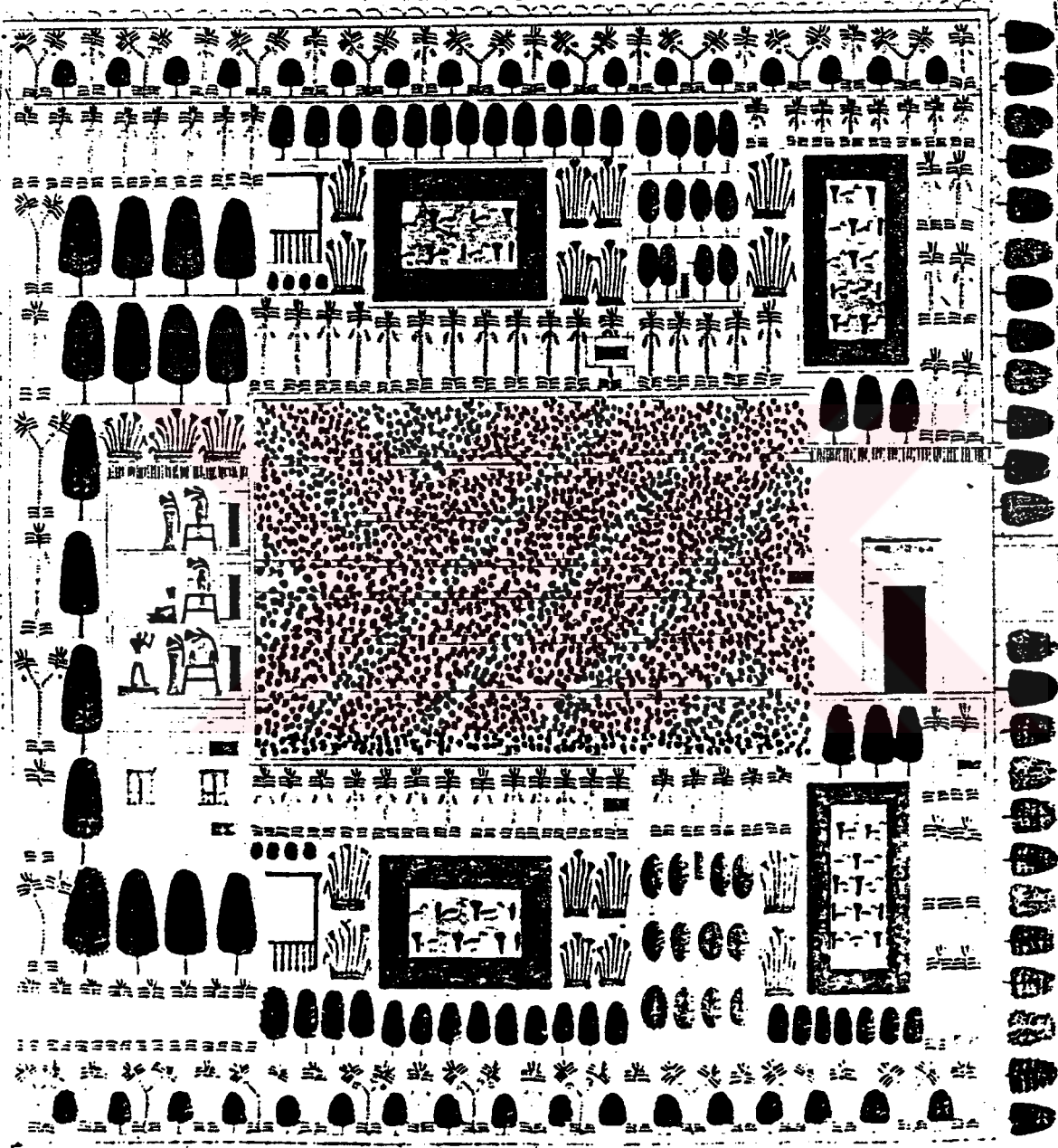
İlkçağ Mısır bahçelerine ait belgelerden bahçenin esas olarak formel ve simetrik bir plana sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Bahçe alanının etrafı çöl fırtınalarından, vahşi hayvanlardan ve istilacılardan korunmak için yüksek duvarlarla çevrelenmiştir. Gözleri kamaştıran ışık ve bunaltıcı sıcaktan genellikle küçük bir kapı ile gölgeli, loş ve serin bir avlu mekanına girmek planlamanın esasını oluşturur.

Çoğunlukla bahçenin ortasında ve bazen iki ucunda dikdörtgen veya "T" şeklinde bir havuz bulunur. Bu büyük havuzların sulama gibi fonksiyonları yanında banyo, kayık gezintisi, balık ve ördek yetiştirmek gibi rekreasyonel görevleri de düşünülmüştür. [6] s. 4

Bitkisel düzenleme denetli yataklar içinde formal ve Fıravun inciri, hurma, palmiye gibi ağaçların birlikte kullanıldığı ritmik bir düzen içindedir. Bahçe sınırı ve havuzun etrafı düzenli aralıklarla dikilmiş ağaçlarla çevrilmiştir. Ayrıca su kıyılarında Papirus bitkisine bolca yer verilmiştir. (Şekil 2.2.) Şehirdeki konutların bahçelerinin en tipik elemanları ağaçlarla gölgelendirilmiş kuyuları ve dama tahtası şeklinde parsellenmiş sebze ve asma bahçeleridir.

İlkçağ Mısır bahçelerinde sebzelik, meyvelik, bağ gibi fayda sağlayıcı kısımlar ile süs bahçelerinin bir arada düzenlenmesi ortak bir planlama özelliğidir. [6] s. 5

Şekil 2.2. Yüksek rütbeli bir devlet memurunun Teb şehrindeki malikanesinin planı
[7] s. 113

2.1.2. İlkçağ Mezopotamya Bahçeleri

Sümer, Asur, Babil uygarlıklarının kurulduğu, Van gölünden İran körfezine kadar uzanan, Dicle ve Fırat nehirlerinin beslediği Mezopotamya topraklarının doğal karakteri ve bitki örtüsü Nil vadisinden farklı olarak oldukça verimli idi.

Bina ve bahçelerin yapımında taş ocaklarının sınırlı olmasından dolayı, çoğu ilkçağ uygarlığında olduğu gibi tuğla ve kerpiç gibi dayanıksız malzeme kullanıldığından günümüze az sayıda yapı ulaşabilmiştir.

Ancak çeşitli Arkeolojik kazılardan anlıyoruz ki; Genel olarak Sümer ve Asur şehirlerinin planları etrafları beyaz duvarlarla çevrili, dar ve eğri-büğrü sokaklarla şekillenmiştir. Sadece kapı açıklıkları bulunan bu yüksek sağır duvarların kuşattığı sokaklar, şehirde gölgeli ve hava akımlı bir sirkulasyon ağı görevinde idiler. Babil şehirleri ise dama tahtası kalıplı geniş ve muntazam yollarla diğerlerinden ayrılık gösterir. Mezopotamya evleri, Roma evlerine örnek teşkil eden Etrusko-Grek evlerinin prototipleri olmuştur. Dört köşeli plan şekli içinde, dışa kapı aralığı hariç, sağır duvarlarla kapalı içe dönük avlulu bir ev tipidir. Odalar, merkezi durumda olan açık bir avlu (iç bahçe) etrafında gruplanmışlardı. Çoğunlukla tek katlı olan evler düz damlıdırlar. Bu dam şeklindeki teraslar, dış yaşama mekanının bir kısmı olarak düşünülmüştür. [6] s. 219

Fırat ve Dicle vadisi, geniş anlamda park fikrinin dışında günümüze kadar gelebilen önemli bir bahçe mirası bırakmamıştır. [6] s. 21

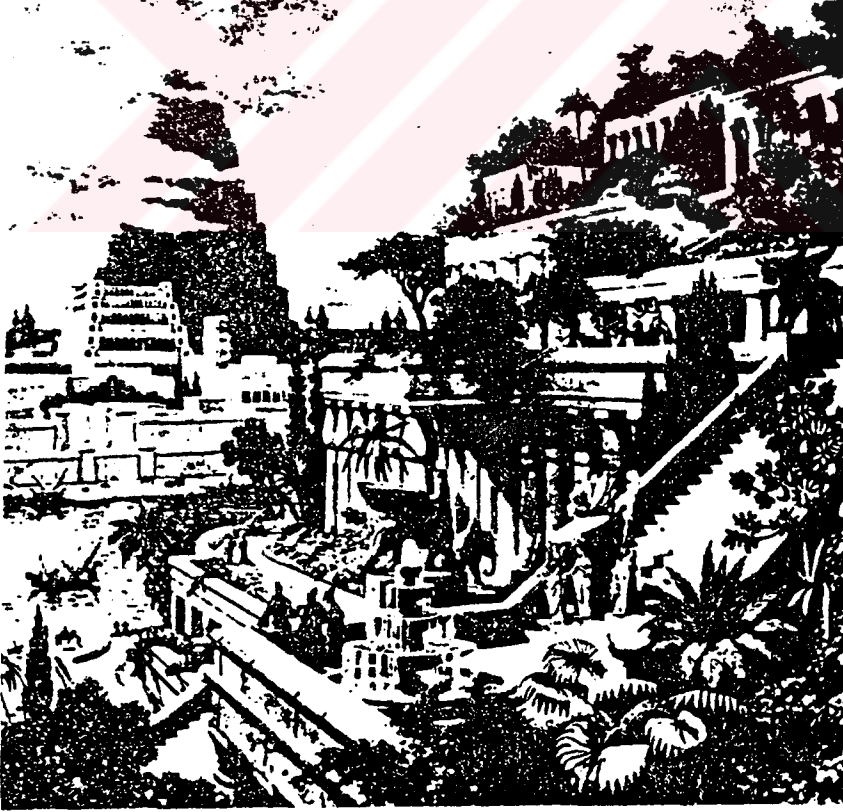
Özellikle Asurlular'ın toplum hayatında önemli rolü olan bol ağaçlıklar korular halinde av parkları oluşturdıkları ve bu parklarda av dışında bayram şenlikleri, devlet törenleri ve ticari anlaşmalar yaptıkları bilinmektedir.

Parkları hakkında kayda rastladığımız en eski hükümdar Tıglatpılasar'dır (M.Ö. 1100). Harplerde işgal ettiği ülkelerdeki Sedir (Cedrus) ve Şimşir (Buxus) bitkilerini kendi memleketine getirip dikmiştir. Bunlardan "Benden evvel atalarımın hiç bir hükümdarın sahip olmadığı ağaçlar" olarak bahsetmektedir.

Hükümdar Sennaşerib ise (M.Ö. 705-681) bir saray inşa ettirmiş ve kendi de-

yimi ile "bir benzeri olmayan" bu sarayın etrafında başka ülkelerden getirdiği palmiye, servi ve meyve ağaçları ile bir koruluk ve park tesis etmiştir. Sulama işi için 1.5 saatlik mesafedeki nehirden bir kanal açmış ve su bitkilerinin de yetiştiği büyük bir havuz tesis etmiştir. [6] s. 22

İlkçağ Mezopotamya uygarlığında en fazla ün kazanmış olan bahçeler Nabukodonosor (M.Ö. 604-561) tarafından eşi Semiramis için yaptırmış olduğu ve dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilen "Babil'in Asma Bahçeleri" dir. Arkeolojik bulgulardan ve kitabelerden bu bahçelerin 4-5 dekarlık bir alanı kapladığı, temelden itibaren gittikçe daralarak yükselen, kademeli ve yoğun biçimde bitkilendirilmiş teraslardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Teraslardaki bitkileri sulamak için yarı mekanik bir sistem kurulmuştur. Tuğla yapıdaki su sızmalarını önlemek amacıyla "asfalt benzeri bir madde ile sıvanmış hasır" yalıtım malzemesi olarak kullanılmış bunun üzerine harç ve iki sıra tuğla ile en üst kısma kurşunla yapılmış bir tabaka yayılmıştır. (Şekil 2.3.)

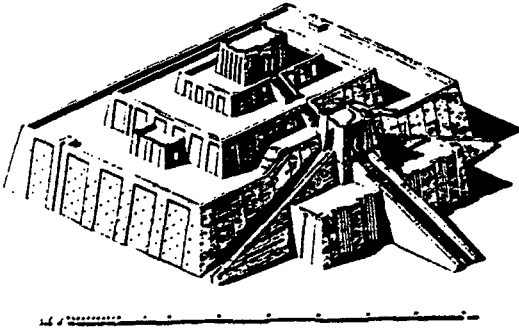
Şekil 2.3. XIX. yüzyılda yapılmış "Babil'in Asma Bahçeleri"ni temsil eden bir resim [6] S.28

Genellikle formel bir plan özelliği gösteren bu teras bahçelerinde, eğlence için ayrılmış serin köşeler, hareketli suları ile fiskiyeli havuzlar, gölge veren ağaçlar ve dekoratif çiçekler bulunurdu. [6] s. 23

Bitkiler için yetiştirme ortamı doğrudan doğruya terasa oturmuş veya taşıyıcı tuğla sütunların içerisi Melez (Larix), Servi (Cupressus), Sedir (Cedrus), Akasya (Acacia), Huş (Betula) Kavak (Populus) gibi büyük ağaçların köklerinin gelişebilmesi için oyuk bırakılmıştı.

Mimari ve bahçe mimarisinde önemli yeri olan saray yapıları, genellikle 30 m. kadar yükseklikteki, topraktan suni setler üzerinde inşa edilirdi. Yüksek duvarlarla çok iyi korunmuş ve dikdörtgen plan kalıplı olan bu sarayların ortalarında, kare şeklinde büyük avlular bulunur ve bahçe şeklinde düzenlenirdi. [6] s. 214

Dini mimari ise tanrı ile insanlar arasında bir bağ kurmayı amaçlayan "Zigurat" yani üzerinde tapınaklar bulunan rampa veya basamaklarla çıkılan çok teraslı yapılar şeklinde idi. Ziguratlar batıl bir inançla, çoğunluk yedi katlı inşa edilir ve yedi ayrı renge boyanırdı. Bu suni tepeler, Gök tanrısına yaklaşmak için, eski yurtları Orta Asya'da yüksek tepelerde dua eden Sümerlerin, düzlük olan Mezopotomya'da geliştirdikleri bir formdur. Asma bahçeler fikri de esas itibarıyla Zigurat formundan gelişmiştir. [6] s. 21 (Şekil 2.4)

Şekil 2.4. Temsili bir Zigurat perspektifi [7] S. 25.

2.1.3. İlkçağ İran Bahçe Sanatı

Mezopotamya uygarlığının mirasçıları olan Medler ve Persler, bahçe sanatında aynı anlayışı sürdürmüşlerdir. [8] s. 10. Özellikle Asur ve Babiller'in av parklarına benzeyen içinde gülistan ve meyveliklerinde bulunduğu geniş parklar oluşturmuşlardır. Ülkedeki hakim iklim şartları nedeniyle, serin, gölgeli bir vaha gibi insanı cezbeden bahçe son derece önemli bir yaşama mekanı olmuş ve özellikle su vazgeçilmez bir eleman olarak bahçede yerini almıştır. (Şekil 2.5)

Sivil mimarının ev örnekleri incelendiğinde, başlangıçta bunların Mezopotamya'daki gibi düz damlı oldukları ve avlu sisteminde bir plan özelliği taşıdıkları görülmektedir. Daha sonraları özellikle Sasaniler devrinde yapıların kubbeli salonları ve büyük kemerli kapıları olduğu bilinmektedir. Hemen her devirde değişmeyen ortak özellik ise, evlerin bahçelerine ve havuzlarına verilen önemdir. [6] s. 16.

İlkçağ İran bahçelerinin şekillenmesinde iklim kadar dini inanışlar da etkili olmuştur. Eski bir inanışa göre dünya ve hatta cennet "Dört büyük nehir tarafından dört kısma bölünmüş bir mekan olarak kabul edilirdi." Bu yüzden İran bahçelerinde genel bir kalıp olarak birbirini dik kesen farklı uzunlukta iki su kanalının ortaya koyduğu formel plan düzenlenenin temelini oluşturur ve bu bahçelere "Cihar bağ" yani "Dört bahçe" adı verilirdi. Bu planlamanın bütünü içinde su bahçenin en önemli elemanı idi ve kanalların birbirini kestiği merkezi kısımda büyük bir havuz veya bir tepelik üzerinde bahçe pavyonu bulunurdu. Ayrıca dört parçalı planın her kısmının ortasında birer küçük havuz yerleştirilirdi. Bu bahçelerde bitkilendirme de formel kalıplar içinde olmuş, bitkilerin düzenli sıralanmasına ve birbirleriyle yaptıkları açılara dikkat edilmişti. [6] s. 17.

Ayrıca eski İran'da ağacın dinsel bir değeri vardı; Köklerinden ırmak akan bir ağaç sonsuzluk simgesiydi. [8] s.10.

Şekil 2.5.Çevredeki vahşi doğaya karşı yüksek duvarlarla etrafı çevrelenmiş içinde çiçekli bitkilerin bulunduğu "Cennet Bahçesi"ni tasvir eden en eski minyatürlerden bir tanesi [9] s. 30

2.1.4. İlkçağ Yunan Bahçeleri

Yunan sanatı ilkçağ doğu uygarlıklarının mirası üzerine kendi kültürünün esasını kurarak Roma uygarlığına kadar uzunca bir süre Batı dünyasında etkili olmuştur.

Yunanlılar tanrılarını dahi insanlaştırmak her şeyi insan ölçüsünde düşünmekle beraber sanat faaliyetleri dönemin manevi ihtiyaçlarını da karşılayacak şekilde tapınağı yaratmaya yönelmiştir. Önceleri dini törenler içinde "Adak taşı" bulunan korularda yapıldı. Bazen tek bir ağaç kutsal sayılır, berrak akan bir kaynak veya grotto (yapay mağara) genellikle aziz mezarlığının bir kısmını teşkil ederdi. Grotto'lar daha sonraları dünyevi kullanışa uyduruldu ve içinde mitolojik heykel ve rölyeflerin olduğu yapay mağaralar halinde Rönesans bahçelerinde ve hatta XVIII. yüzyıl İngiliz bahçelerinde çok tutulan bir süs unsuru oldu. [6] s. 32.

Daha sonraları dini törenler koruluklardan tapınakların önüne taşınmıştır. Halkın tapınağın içinde toplanması mümkün olmadığından yapının mimari düzeni dış mekana yönelik olarak şekillenmiştir. Tapınaklar görünüme hakim şehrin en yüksek noktasına tesis edilirdi. Ve çevresinde gimnazyum, akademi, agora, tiyatro, stadyum gibi sosyal ve kültürel tesisler yer alırdı.

Tapınakların bahçe ve av korusu şeklinde düzenlenmiş geniş alanlarla çevrildiği de olur, bu alan evrenin dört bucağını göstermek için dörde bölünürdü. Böylesine aksiyal bölünüş, Büyük İskender ordularının İran seferi sırasında gördükleri doğu bahçelerinin etkisini yansıtır. [8] s. 11.

Yunan mimarisinin Klasik ve Helenistik çağda ulaştığı olgunluğu tapınaklarda olduğu kadar saray yapıları, sivil ve askeri mimaride de görmekteyiz. Ahşap, pişmiş tuğla ve özellikle taş (kalker, mermer) mimarinin ana materyali olmuştur. Net çizgiler içinde ahenkli bir hareket ve geometrik bir sadelik kendisini kuvvetle hissettirir. Mistik ve sembolik olmanın tamamen dışında, Yunan mimarisi aydınlık ve insancıl olmuştur. [6] s. 31.

Homeros'un Odyssée adlı kitabında bahsettiği "Alcinous'un bahçesi", Yunan fikrinde gelişen bahçe anlayışının esaslarını taşımak bakımından önemlidir. Bu bahçe üç kısımdan ibarettir. Birisi armut, elma, incir, zeytin ve nar ağaçlarından ibaret olan meyvalık; ikincisi bağ kısmı ve üçüncüsü ise budanmış bitkilerle çevrili olan çiçek yataklarıdır. Bahçenin iki havuzu vardır. Birisinin

suyu bahçenin etrafını dolaşacak şekilde planlanmıştır; diğerinde ise su, avlunun taş oluklarının altından akıp, sarayın yan tarafından dışarı çıkmakta ve halkın istifadesine sunulmaktadır. [6] s. 32.

Yunanlılar, dış mekanlarla zihinsel etkinliğin yakın ilişkisini bahçede kullanmışlardır. Bu yüzden Yunan bahçeleri içinde eğitim görülen tartışmalar yapılan açık mekanlardır.

2.1.5. İlkçağ Roma Bahçeleri

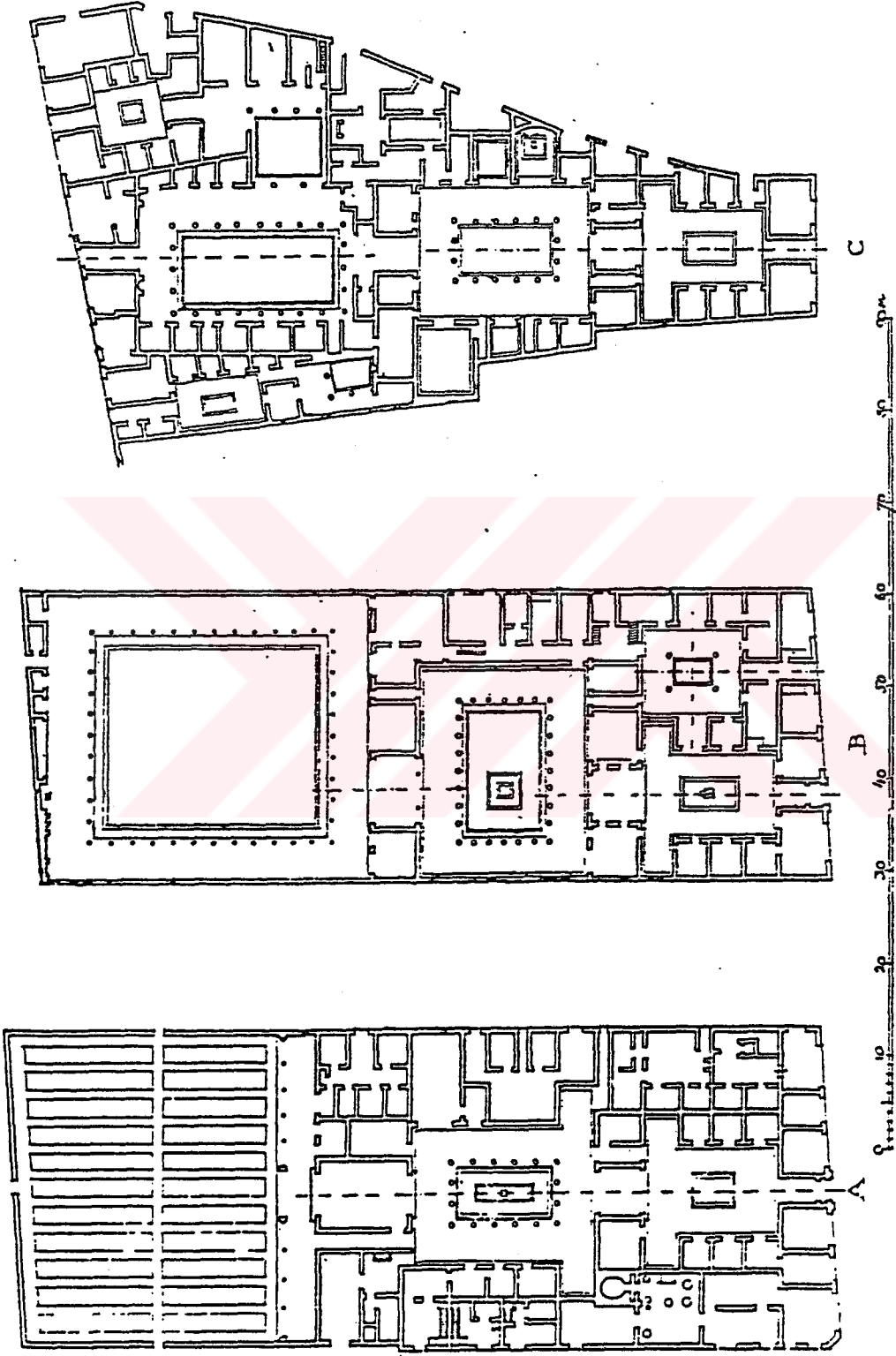
Romalılar kendilerinden önce kurulmuş ilkçağ uygarlıklarının mirasını olduğu gibi benimsememiş, onu geliştirerek kendilerine has bir karaktere ulaştırmışlardır. Örneğin Yunan mimarlığının esasını tapınak yapıları oluştururken, Romalılar forum, bazilika, hamam, zafer takı, villa gibi yeni yapı türleri denemişlerdir. Roma gelişmiş kurumları ve fonksiyonel şehir planları sayesinde, ele geçirdiği topraklara uygarlığı ve refahı götürmüştür. İlkçağ Roma uygarlığının bahçe sanatına en büyük katkısı "büyük sosyal yeşil alanlar ve villa bahçeleri" şeklinde olmuştur.

Roma'da park ve bahçeler, tanrıların yaşamlarını sürdürdüklerine inandıkları yedi tepe üzerine ve Tiber nehri boyunca tesis edilmişti. Örneğin Julius Cesa-re'nin ölümünden sonra Roma halkına bağışladığı Tiber nehri boyunca uzanan geniş bahçeleri olduğu bilinir. [8] s. 16. "Pompei Bahçeleri" adı verilen bu bahçeler tarihte halkın kullanımına ayrılmış bugünkü anlamda ilk parklar olarak kabul edilebilir.

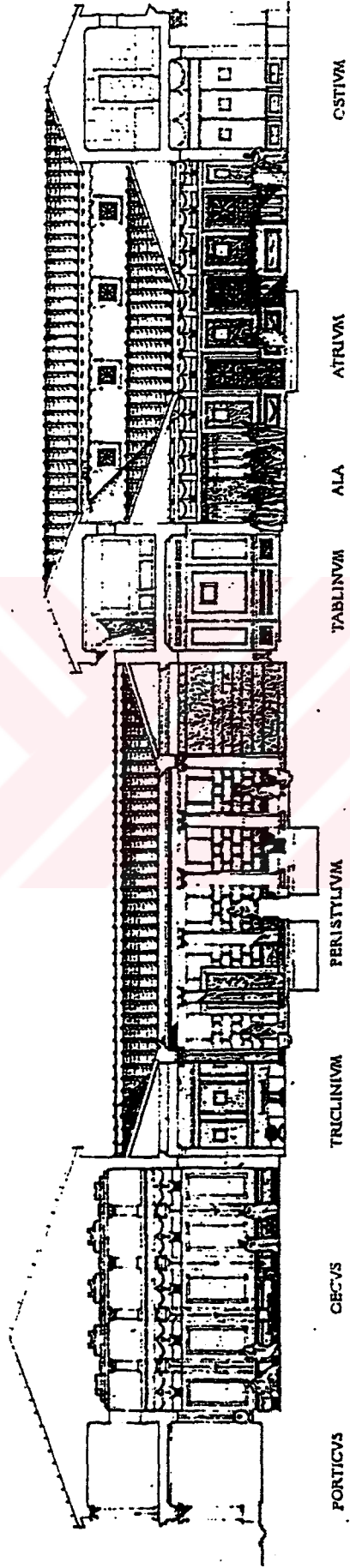
Roma ve limanı Ostia'da, nüfus yoğunluğunun artmasıyla çok katlı ve birden fazla ailenin yaşadığı apartmanlardan oluşan küçük iç avlulu az gün ışığı alan "İnsuale" denilen yapı adaları oluşmuştur. Bu yapı adalarında bitkiye daha çok balkonlarda, pencere içlerinde ve saksılarda yer verilebiliyordu.

Daha sonraları "Domus" adı verilen varlıklı kişilere ait bahçeli özel konutlar yapılmaya başlanmıştır.

Roma uygarlığının villa şehirlerinden Pompei'de yapılan kazılar bize Roma ilkçağ bahçeleri hakkında genel bilgiler vermektedir.

Şekil 2.7. Pompei konutlarında "Atrium ve peristyle"lerin yerleşimi A. Pansa'nın evi. B. Faune'un evi C. Ariane'in evi [5] PL.X

Şekil 2.8. Pansa evinin kesiti, Pompei [5] PL.IX

Geniş tip Pompeii konutu, peristille bitmez, kolonadın öte yanında "viridarium" veya "xystus" adlı bahçeye açılan bir başka oda topluluğu ile uzanırdı. Bu ikinci ve daha büyükçe olan bahçe iki veya üç yandan kolonadla çevriliydi. [8] s. 13.

Genelde bahçeler aksiyal ve simetrik bir plandaydı. Aksiyal planı kuvvetlendiren önemli bir eleman yer yer heykel, çeşme ve fıskiyelerin dizildiği, "mavi çimentoyla sıvanıp iyice belirlenmiş" 1-1.5 m. derinliğinde içinde balıkların da yetiştirildiği bahçe boyunca uzanan kanal şeklinde havuzların varlığıydı.

Bahçe, çiçekleri, yer ve duvar mozaikleriyle oldukça renkliydi. [8] s. 13

Bahçede bitkiler, saksılarda, budanmış bodur bitkilerle (şimşir gibi) çevrelenmiş çiçek yataklarında yer alırdı. Kaya sarmaşığı da sevilerek kullanılan bir bitkiydi.

Avlu mekanı bol gölge veren yapı elemanlarıyla çevrelendiğinden armut, incir, nar, zeytin gibi küçük ağaçlara yer verilmişti. Büyük ağaçlara evin dışında yer ayrılmıştı. Opus topiarum sanatı ile ağaçlara şekil verilmiştir.

Pompei konut ve bahçesinin iç ve dış mekan bağdaşımı ve aksiyal planlama kavramları daha sonraki Roma bahçelerini ve dolayısıyla Rönesans bahçelerini etkileyecektir. [8] s. 14.

Bir villanın konumuna, yapısı ve bahçesinin alacağı güneş ve meltemi saptayacağından pek önem verilir, özellikle güney-doğuya bakan tepe etekleri alçak kış güneşini aldığı ve yazın da portikolarıyla güneşten korunabildiği için ideal bir yerleşim sayılırdı. "Gymnasia" veya "Palaestra" denilen portikolar çoğunlukla birbirini izleyen setler üzerinde paralel olarak yerleştirilir; böylece birinden öbürüne geçerek örtü altındaki bahçe içinde dolanmak olanağı sağlanırdı. Bu setlemeler ön görünümüyle onların üzerinden ilerideki görünüm birleştirilir; en yakından giderek uzaklaşan bir görünüm dizisi göz önüne serilirdi.

Romalılar da bahçede yürüyüş yapmaya özel bir önem verirdi. Promenad boyları bazan üzerine simgelenir ve böylece ne kadar yüründüğü rahatça bulunabilirdi. Bahçe yolları, üzerinde çıplak ayakla yürünebilmesi için özel bir toprakla örtülürdü.

Albana'daki Kaizer villası bahçesinde, nymphaeum denilen anfiteatr basa-

maklarından akıtılan sularla beslenen ve alçak düzeyde bir su sathını da kapsayan bir avlu da yer almaktaydı.[3] s. 156.

Böyle bir villa, "Hortus" denilen sebze bahçesi, meyva ağaçlığı, sofraya için balık beslenen havuzu ve "Leoparium" adını taşıyan, avda veya sofrada kullanılacak hayvanların saklandığı ağıyla kendine yeter nitelikteydi. [8] s. 14

Diğer ilkçağ uygarlıklarından farklı olarak, ilk defa Roma'da bu gereksinimleri karşılayan bahçe kısımlarına, bahçe mekanında ayrı bir yer verilmiştir.

2.2. ORTAÇAĞ BAHÇELERİ

Ortaçağ mimarlığı, hıristiyanlığın yayılması amacıyla daha çok dini mimari yani manastıra yönelmiştir. Sivil mimari ise dışa kapalı şato mimarisi şeklindedir. Bahçe sanatı çalışmaları da manastır ve şato bahçeleri şeklinde incelenecektir.

2.2.1. Ortaçağ Manastır Bahçeleri

Ortaçağ manastırlarının en önemli kısımlarından biri bahçesidir. Manastır bahçeleri esas olarak güzellikten çok toprak nasıl işlenir? Balık nasıl yetiştirilir? Hastalıklar nasıl iyileştirilir? Bağ-bahçe nasıl yapılır? sorularına cevap verebilecek şekilde kullanışlılığın ön planda tutulduğu bahçelerdir. Bununla birlikte bu bahçeler sade bir güzellik içinde ve huzur veren bir özellikte idiler.

Manastırlarda genelde bahçe dört kısımdan oluşuyordu. Birinci kısım manastırın güneyinde yer alan meditasyon, gezinti ve dinlenme amacıyla oluşturulmuş, Roma peristillerini andıran "Cloister" yani bir avlu idi. Bu avlu dört köşe biçiminde, birbirini dik kesen iki yolla dörde bölünmüş olurdu. Avlunun ortasında bir kuyu, havuz veya bir çeşme ve bitkilerin sulanması için bir depo bulunurdu. Cloister'de aynı zamanda cuma yemeklerinde yenmek üzere balık yetiştirilen havuzun bulunması adet halinde idi. Cloister'i bazı süs bitkileri, küçük boylu bazı meyva ağaçları veya palmyeler süslerdi. [6] s. 66

İkinci kısım, en yukarıda ilaç yapımında kullanılan şifalı bitkilerin yetiştirildiği yer idi. Üçüncü kısım, sebze bahçesi ve onun yanında bahçıvan evi, tavuk ve

kazlar için yapılmış kafeslerin bulunduğu alan idi.

Son olarak üçüncü kısmın yanında manastırda görevli rahiplerin mezarlığı ve buraya serpiştirilmiş meyva ağaçları yer alıyordu. (Şekil 2.9)

Şekil 2.9. Ortaçağda bahçe faaliyetleri resmedilmiş, Pieter Brueghel'in "İlkbahar" adlı eseri [7] s. 146

Manastır bahçelerinde en çok kullanılan süs bitkileri: Beyaz zambak (*Lilium candidum*), kırmızı gül (*Rosa sp.*), İris (*İris florentina*) idi.

2.2.2. Ortaçağ Şato Bahçeleri

Kuvvetli bir korunma fikrinden gelişen dışı kapalı Ortaçağ şatolarında bahçe alanı manastır bahçeleri için ayrılan alandan çok daha küçüktür.

Şato bahçelerinin planlarına, genellikle üzerinde inşa edildiği Roma yıkıntı ve kalıntılarının dikdörtgen şeklindeki temel planları biçim vermiştir. Bahçe içinde parselasyon, dama tahtası gibi bir kalıp gösterir. [6] s. 71.

Yüksek korunma duvarlarını çevreleyen su hendekleri dışında su, çeşitli biçimdeki kuyular, küçük havuzlar ve su çanakları şeklinde küçük ölçekte kullanılmıştır. Havuzlardan akan su Roma bahçelerinde olduğu gibi balık yetiştirilen kanallara veya içinde banyo yapılan havuzlara alınır. İslam dünyası ile ilişkilerin gelişmesinden sonra havuzlarda fiskiye de kullanılmaya başlamıştır. (Şekil 2.10)

Şekil 2.10. Ortaçağda bir şato bahçesi [7] s. 146

Ortaçağ Avrupa bahçelerinde, bahçe mobilyalarına çok az yer verilirdi. Genellikle yerden yükseltilmiş, çayır kaplı tarhlar, oturma yerleri olarak kullanılırdı. Bazen duvar kenarında ve duvara bitişik taş oturma mahalleri olurdu. En dikkat çekici bahçe mobilyası, bir altlığı olan mermer masa idi. Satranç gibi oyunların oynandığı bu masanın çevresinde sandalye bulunmaz, oyun ayakta oynanır ve seyredilirdi. [6] s. 72

Şato bahçelerinin en tipik özelliklerinden birisi, çok bölüntülü bir sirkülasyon meydana getiren dama tahtası kalıbı içindeki çim ve çiçek tarhlarıdır. Genellikle bunlar yer seviyesinden 20-30 cm. kadar yükseltilmiş bitki yastıkları şeklinde idiler. Böylece iyi bir drenaj sağlayan bu tarhların etrafı tuğla, taş veya ahşap ile çevreleniyordu. Bahçede dolaşan çocuk ve hayvanlar zararını önlemek için ise, tarhların kenarlarına zarif tel veya demir işçiliği ve çoğunlukla ahşap kafeslerden çit örülüyordu. Bu çitlerin yerlerini zamanla taş balustradlar (parmaklıklar) almıştır. Bu tarhlar genellikle tabii çayırlardan kesilip getirilmiş çim ile kaplanırdı. [6] s. 72.

Opus topiorum sanatı Ortaçağ'da da devam etmiştir. Buxus (şimşir), Taxus (porsuk), Laurus nobilis (defne), Myrtus communis (mersin) vb. herdem yeşil bitkilere bu sanatla şekil verilmiştir. Limon, portakal, elma, armut, nar, ley-lak gibi küçük ağaçlara bahçede sıkça rastlanırdı. Çiçekli bitkiler olarak süm-bül, lale, ranunkül, yasemin, gül, hatmi, beyaz zambak, süsen yetiştirilirdi. [6] s.72

2.2.3. Ortaçağ Bizans Bahçe Sanatı

Bizans gerek Greko-Romen, gerekse doğudan etkilenecek bahçe sanatının o çağa dek gelişiminin adeta bir özetini yapmıştır.

Ağaca verilen dinsele yaklaşan değer, geniş av sahalarının varlığı, Bizans'taki doğu etkileri; bu sahalar içindeki yazlık villalar hem doğudaki bahçe köşkünün kalıntısı, hem de Roma'daki sayfiye villasının bir başka görüntüsüydü.

1146'da Odo de Diogilo, Louis VII ile Constantinople'a geldiğinde gördüğü Philopation Parkını şöyle anlatıyor: "Kentin önünde güzel, geniş ve çevrili bir park var; mağaralar görülüyor; böylece hayvanların ağaçlık dışında saklanabilecekleri yerler sağlanmış. Bu hoş parkta, imparatorca yaz serinliği için yaptı-

rılmış, ıslıl ıslıl anlatılamayacak kadar görkemli saraylar bulunuyor." [8] s. 19

Constantinopöle şehrinde Bizans'ın ünlü "Kaizer sarayının" yapılmasına M.S. 330'da başlanmıştır. Bu saray bütün dünyanın konuklarının gözlerini kamaştıran güzelliğiyle, çok uzun yıllar ününü korudu. Bu güzel eser, teraslar üzerinde kurulmuş bir çok kasırlar ve bahçelerle süslü idi. [3] s. 172

Bizans devrine ait önemli saray örneklerinden birisi de XII. yüzyılda İstanbul'un Haliç sırtlarında tesis edilmiş olan "Blakerne"dir. Bir çok avlu kompleksleri şeklinde gelişmiş olan sarayın günümüze kadar gelebilmiş olan üç katlı bir kısmı bulunmaktadır. Tarihi kaynaklardan, geniş peristil halindeki avluların bahçe düzenlerine ait bazı bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Özellikle bahçedeki havuz, kanal vb. su tesislerinin içlerinin altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerle kaplı olduğu rivayet edilmektedir. [6] s. 80

Bizans'ta bu saray bahçesi gibi diğerlerinde de Doğu bahçe sanatının etkisi ile su tesislerinin süslenmelerine dikkat edilmişti.

Su tesislerinde kıymetli taşlar ve madenler kullanmak bir gelenek haline gelmişti. Havuzların etrafında madenlerden yapılmış hayvan figürleri bulunur ve bunlardan sular fişkırtılırdı. [6] s. 81

İlginç bahçesi olan diğer bir saray Kaizer Theophilos için IX. yüzyılın ilk yarısında inşa edilen Trikonchos Sarayı, Roma'daki Hadrian villası ile benzerlikler göstermektedir. Bu sarayda üç büyük kapı ile varılan sigma salonundan kutlama, dans ve oyunların yapıldığı avluya bakılırdı. Bu salondan bahçeye giden basamaklar, saray halkı için gösterileri seyretmek üzere, oturma yerleri görevini görürdü. [6] s. 80

Bu tiyatro tipinde basamaklar Sigma'dan peristil bir avluya açılırdı. Bu avlunun ortasında tunçtan yapılmış, kenarları gümüş olan ve altından yapılmış çam kozalağı ile süslenmiş bir havuz bulunurdu. Bu havuz özel bayram günlerinde mevsim meyveleri, antep fıstığı, badem ve çam fıstıkları ile doldurulur ve altın kozalaklı fıskıyeden tatlı içkiler akardı. Sigma'nın doğu kısmında tunçtan yapılmış iki aslan vardı. Bunlar ağızlarından su fişkırtırlardı. Bu su ise Sigma'da bulunan kaselere ve çukurlara dolardı.

Bizans kaizerleri balkon ve teras bahçelerini de çok severlerdi. Nitekim Justinien I için yazılmış bir şiirde, böyle bir bahçe içinde, fevkalade bir deniz man-

zarasına nazır, gökyüzüne açık ve her tarafı sarmaşıklarla kaplı terası olan bir ev anlatılmıştır. Bu teras bahçelerini tasvir eden minyatürlere XI. ve XII. yüzyıl incillerinde ve dua kitaplarında çok rastlanmaktadır. [6] s. 81

Bizans bahçelerinde kullanılan bitkiler ve düzenlemelerine ait ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. [6] s. 83.

2.3. İSLAM BAHÇE SANATI

İslamiyet, Arabistan'da doğuşundan itibaren hemen hemen yarım asırdan az bir zaman içinde süratli bir yayılış göstermiş ve Filistin'den başlayarak, Irak, Suriye, Mezopotamya ve Mısır'ı takiben İran, Türkistan, Pencap'ın bir kısmı ile kuzey Afrika'dan İspanya'ya kadar uzanan muhteşem bir "İslam Dünyası"nın ortaya çıkışını sonuçlandırmıştır. Bu sebeple, İslam kültürü ve İslam sanatı, belirli bir ülke veya halka ait olmanın ötesinde, çeşitli uygarlıkların kültür ve sanat gelenekleri üzerinde olgunlaşan ve hepsine, kendine öz ve ortak özellikleri yerleştiren, bağımsız bir sanat olarak ortaya çıkmıştır. [6] s. 83

Bir Arap atasözüne göre "Çöl Allah'ın bahçesidir", çölde doğan ve çölden yayılan İslam uygarlığının bilinç altı tutkusu olan su İslam bahçelerinin vazgeçilmez elemanıdır.

Müslümanların denetimi altında bulunan ülkelerin çoğunda yağışlar minimum düzeyde olduğundan bahçeleri yaşatabilmek için sulama ve drenaj sistemleri kurulması gerekiyordu. Uzak dağlardan eriyen karlar kanat adı verilen bir kanal sistemiyle getirilerek yıl boyunca yeterli olabilecek miktarda su sağlanıyordu. Bu sistemde su, tüneller ve açık kanallarla kilometrelerce uzaktan getiriliyor ve büyük kanallara dik olarak bağlanan küçük kanalların oluşturduğu sulama sistemi bahçeleri biçimlendiriyordu. Bu tür sulama sisteminin oluşturduğu bahçelerin "Bostan" adıyla bugün Anadolu, Ortadoğu ülkeleri ve diğer bir çok yörede yaşadığı bilinmektedir. [4], [10] s. 11

Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'da cennet ağaçlarla gölgelendirilmiş, nar ve hurma ağaçlarının bol meyveleriyle süslü, fiskıyeli havuzların serinlettiği ve içinde dolaşan zarif hurilerin soğuk şerbetler sunduğu, bir yaşama mekanı olarak tasvir edilmiştir. [6] s.83.

Müslümanlar kendilerinden önceki uygarlıklardan zengin bir bitki listesi devralmışlardır. Çınar ağaçları en çok sevilen gölge ağaçlarıydı. Kavak ve serviler ise çınarlarla dikey kontrast oluşturunuyordu. Karaağaç, dışbudak, meşe ve söğüt gibi ağaçlar yazın gölge veriyor, kışın ise dalları arasından ışığın geçmesini sağlıyor, çam ve diğer iğne yapraklılar koyu yeşil renkleriyle kurak iklimin hüküm sürdüğü bu ülkelerde psikolojik olarak serinlik hissi veriyorlardı. Erik, kayısı, şeftali, badem, elma, armut, ayva, kiraz, nar, dut ve incir ağaçları ya çiçekleri ya meyveleri ya da her iki özellikleri nedeniyle bahçede kullanılıyordu. Portakal, limon, turunc gibi ağaçlar meyveleri yanı sıra güzel kokulu çiçekleri için de bahçede yer verilen bitkilerdendi. Roma döneminde olduğu gibi gül en çok sevilen çiçek olmakla birlikte; nergiz, lale, sümbül, müge, kadife, şebboy, düğün çiçeği, karanfil, yasemin, menekşe, mercan köşk bahçelerde yer verilen çiçeklerdendi. Nilüfer havuzlarda sevilerek kullanılırdı.

İslam bahçelerinde çeşitli hayvanlara da yer verilmiş, örneğin kuğu, pelikan, sülün, ördek ve güvercinler bahçelere canlılık ve hareket kazandırmak, bülbül ve ispinoz ise güzel sesleri için beslenmişler, daha geniş bahçelerde de ceylanların serbestçe dolaşmasına imkan sağlanmıştır. [4] s. 130

2.3.1. İran İslam Bahçeleri

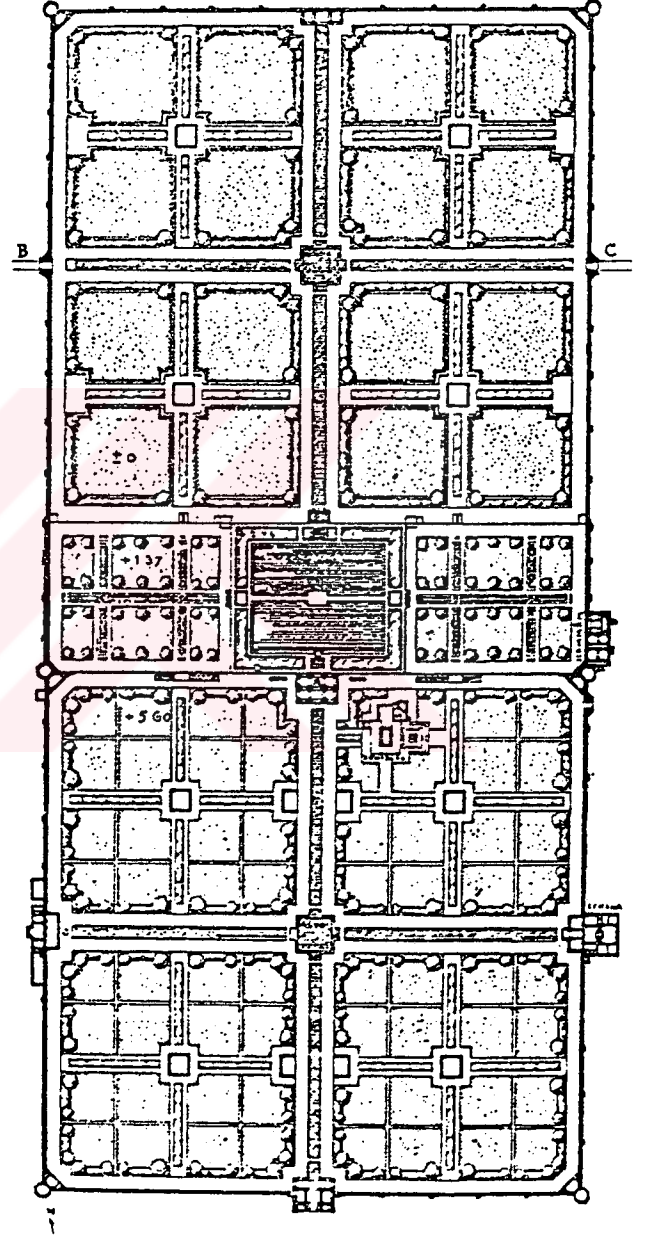
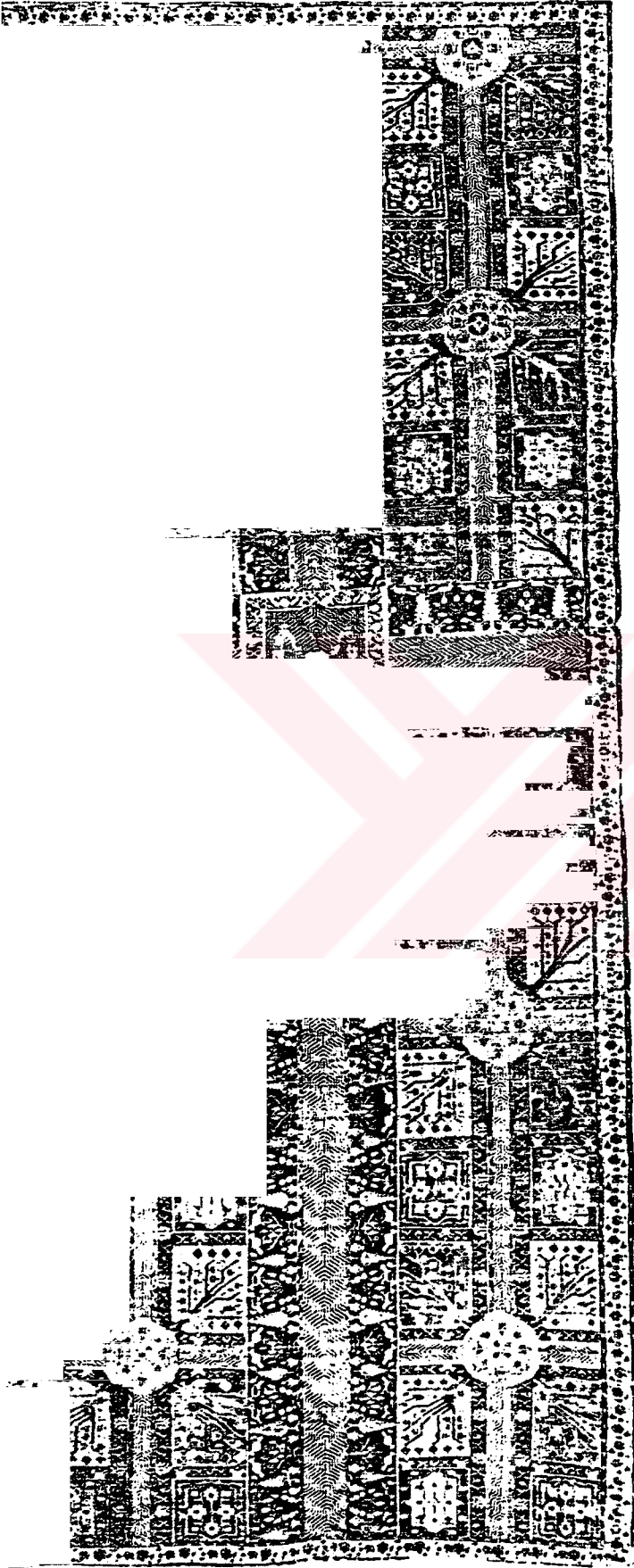
İranlılar ilkçağdan beri, yakın çevrelerinde doğanın küçük bir örneği olarak gördükleri ve içinde yaşamlarının büyük bir kısmını geçirdikleri bahçeye bağlılıklarını daima korumuşlardır. Bahçe, büyük kısmı bozkır ve dağlık olan bu ülkede büyümlü bir sözcüktür. [11] s. 149.

Geleneksel İran bahçesi dört temel kavramdan oluşurdu "Sulama, gösteri ve ses için su; güneşten korunmak için ağaç gölgesi; koku ve renk için çiçek; kulak ve ruh zevki için müzik." [12] s. 18.

İslam dini etkisiyle şekillenen İran bahçelerinde de ilkçağ İran bahçelerinde kullanılan "Cihar bağ" yani "Dört bahçe" planı kullanılmıştır.

Şair Sadi bahçeyi halı ile karşılaştırmış, minyatür ressamı da halıyı bir bahçe olarak göstermişlerdir. Bu minyatürlerdeki bahçe sonsuza dek ilkbaharın hüküm sürdüğü bir cennet bahçesidir. [11] s. 149.

XVIII. yy'da Kuzey İran'da yapılan halıların orta bölümleri, doğu bahçelerinin düzenleme şeklini kuşbakışı olarak göstermektedir. (Şekil 2.11)

Şekil 2.11. XVIII. yüzyılda Kuzey İran'da yapılmış bir halı ile bir doğu bahçesinin karşılaştırılması. [11] s. 150-152

Genelde bu bahçelerin merkezinde ana bir göl bulunmaktadır. Bu gölde ördekler ve geniş orta kanalda da stilize edilmiş bir çok balık yüzmektedir. Halıda dik açılarla ayrılan yan kanallar ve dörtgen çiçek tarhları yer almaktadır. Bu tarhlarda yan görünüşlerinden verilen ağaçlar yolları gölgelemektedir.

Son olarak kanalların kesişme noktasında gerçek bahçelerde üzerinde bir köşk taşıyan köprüler bulunmaktadır. Bu bahçe bahçeleri genelde büyük boyutlarda, 9m.'nin üzerinde uzunluğa sahiptir. [11] s. 151.

Su İran bahçelerinde bol ve edebi bir mana içinde yer almıştır. Havuzlar genellikle avlu veya bahçenin en önemli ve esas aksı üzerine yerleştirilmişlerdir. Bahçede birden fazla havuz tesisi ve bunların kanallarla birbirine bağlanması, serinlik ve hava akımını teşvik edici sebepten olduğu kadar, suyun musiki ile akmasını sağlamak içindir. Havuzların hafif bir meyil üzerine inşa edilmeleri, suyun havuzdan taşarak küçük çağlayanlar yapmasına imkan vermiştir. Havuzları çevreleyen oluk veya küçük kanalcıklar, genellikle renkli seramiklerle kaplanmıştır. Havuzlarda çoğunlukla cazip renkli seramikler kullanmak, İslam bahçelerinin tipik bir diğer özelliği olmuştur. [6] s. 94-95

2.3.2. Hindistan İslam Bahçeleri

Moğollar bugünkü Afganistan ve Hindistan'da İran stilli muhteşem bahçeler oluşturmuşlardır. Başlangıçta Kabil'i başkent yapan Moğol hükümdarı Babür Han, burada on tane önemli bahçe yaptırmıştır. Bunlardan en önemlisi kendisinin "Bağ-ı Vafa" diye isimlendirdiği esas itibarıyla dört kısımdan ibaret olan bu bahçe İran bahçe stiline düzenlenmiştir ve Budist Hindistan'ın natüralistik bahçe düşüncesinden çok uzaktır.

Moğol hükümdarlar, genellikle Hindistan'ın sıcak yazlarından kaçmak için Kaşmir vadisine, oradaki yazlık saraylarına taşınırlardı. Bu köşklerin en önemli özellikleri yerleştikleri sahalardı. Arka fonda büyük ağaçlarla kuşatılmış olan bu bahçeler, yemyeşil vadiye doğru teraslar halinde inerdi. [6] s. 109. Orta Asya prototipleri temel olmak üzere yapılan Kaşmir'deki tipik Türk bahçelerine aşağıdan girilmektedir. [4] s. 8.

Su genellikle büyük tank veya havuzlardan kanallarla çeşitli seviyelerde bulunan bahçe teraslardaki dikdörtgen şekilli havuzlara gelir, nilüfer goncası biçim-

mindeki fiskiyelerden dökülürdü. Mermer'den bahçe pavyonları genellikle kanalların üzerine inşa edilirdi. Böylece alttaki su akışı sayesinde zemin soğukluğunu korurdu. [12] s. 18-19. Bu bahçeleri büyük çınar ağaçları süsler ve bu ulu ağaçlar karlı Himalayaların önünde yayılan bahçelerdeki insan yapısı elemanlara nisbet ve ölçü kazandırır. [6] . 109.

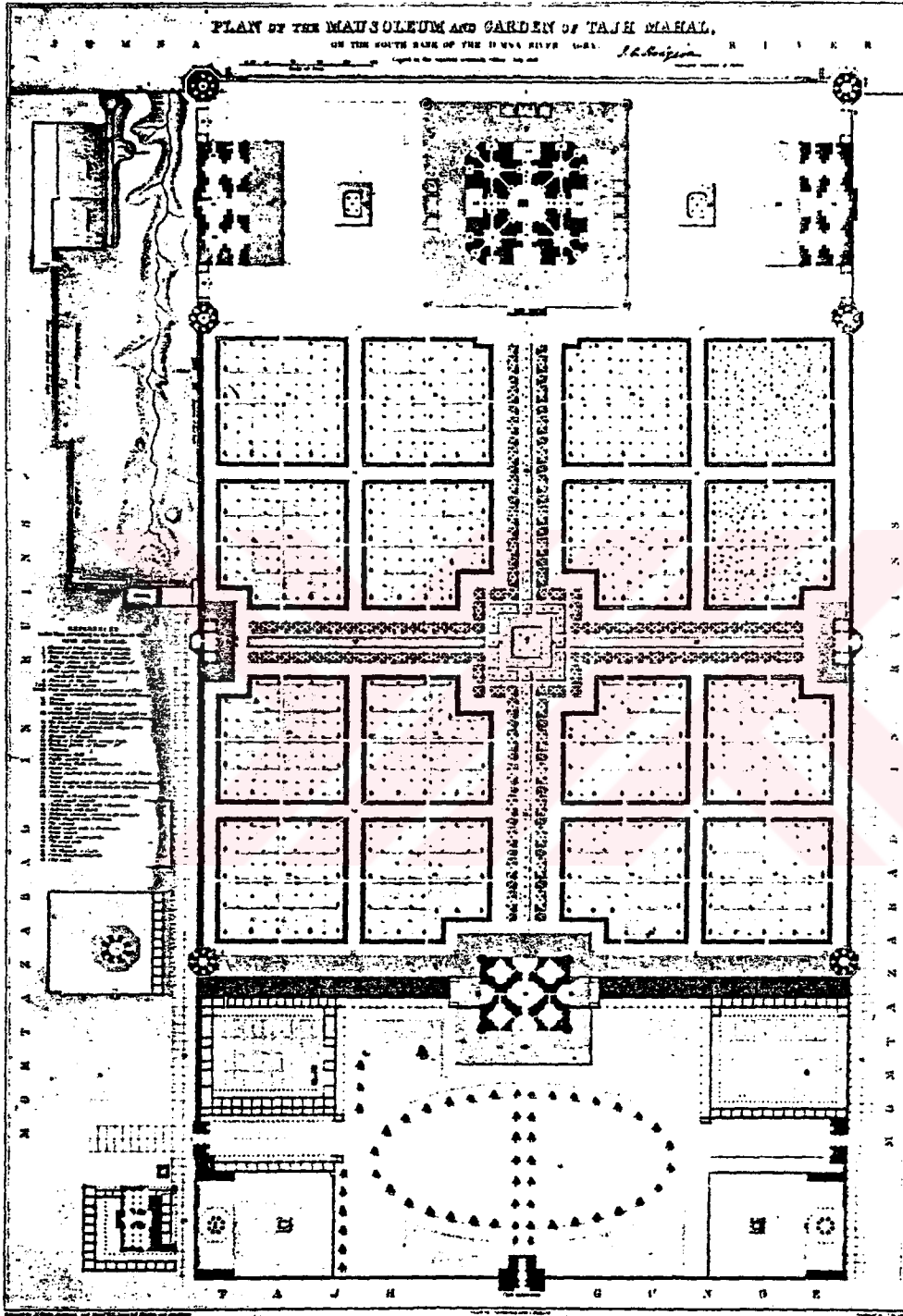
Dal nehri boyunca her terasının özel bir kullanımı olan, dört teras üzerinde duvarlarla çevrili Şalimar bahçeleri zamanın en ünlü bahçeleriydi. Teraslardan biri imparatorun özel bahçesi, diğeri imparratoriçe ve maiyetinin kullandığı "Aşk yuvası" idi. Bu terasta geniş bir havuzun merkezine siyah renkli mermerden pavyon yerleştirilmiş çevresi yüz kırk tane fiskiye ile süslenmişti.

Bu bahçelerin ileride İtalyan Rönesans bahçelerinde de yararlanılan genel bir özelliği "Chadar" denilen suyun daha çalkantılı ve köpüklü olabilmesi için tekstür verilmiş, kabartılmış eğimli yüzeyden şelale şeklinde akmasıdır. [12] s.19.

"Bağ" kelimesi Moğollarca da ev ve zevk bahçesini içine alan bir manada kullanılmıştır. Dal nehri boyunca bu bağlardan pek çok tesis edilmiş olmakla beraber, günümüze intikal eden örnekleri azdır. Nişat Bağ yani "Zevk ve sefa bahçesi" bu nadir örneklerden birisidir. [6] s. 109.

Moğolların bugüne gelen en muhteşem anıt mezarı Agra'daki Tac Mahal'dir. (1631) Tac Mahal'in iç düzenlemesi bahçe planı ile benzerlik göstermekte ve anıt mezarın bahçesinin en önemli özelliğini geniş ve uzun su aynası oluşturmaktadır. (Şekil. 2.12.)

Sonuç olarak Moğol bahçelerinin iki temel üzerine kurulduğu söylenebilir. Birinci model olan "Cihar bağ" düzenlemesinde merkezde saray, mezar ya da cami bulunmakta ve çevresindeki dört parça bahçe olarak düzenlenmektedir. Tac Mahal, cihar bağ yaklaşımıyla tasarlanan önemli bir örnektir. İkinci model ise sekizli bir düzendir. Bazı tasarımlarda yapı tümüyle sekizgene oturur. Sekizgenin kenarlarıyla bir boş bir dolu olmak üzere yine dörtlü bir kapalı mekanlar dizisi oluşturacak şekilde adeta sonsuzluğa ulaşan matematiksel bir mantık ortaya koyar. Bu modelde dolular yapı boşlar ise avlu ya da bahçe olarak değerlendirilir. Böylece bahçe ya da avlu ve bina birbirinin tamamlayıcısı ve sebep -sonuç ilişkisinin somutlaştırılmış örneğidir. Yani birisinin varlığı ötekinin nedeni olmaktadır. [4] s.20

Şekil 2.12. Tac Mahal'in bahçe planı [7] s. 54.

2.3.3. İspanya İslam Bahçeleri

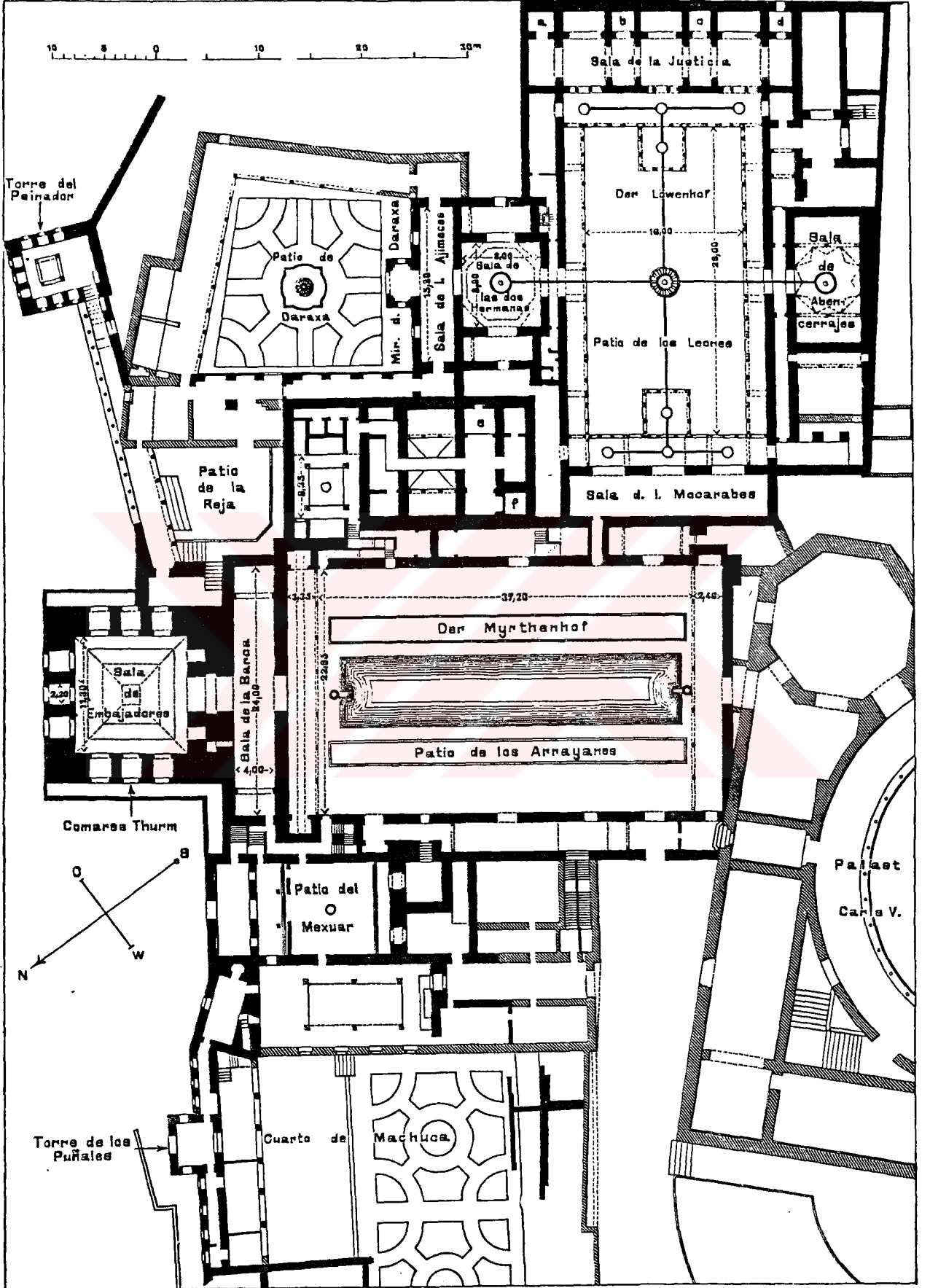
İspanya bahçeleri vakur ve sakin bir takım mekanlardı. İslam istilasının yoğunluk kaydettiği, yerleşmenin en fazla olduğu güney kısmı subtropik bir iklim karakteri göstermekteydi. Yaz ayları sıcak ve kuraktı. Bu bakımdan gölge ve serinlikle beraber belirli ölçüde mahremiyet duygusu, bahçenin özelliklerini adeta dikte etmişti. İçeride dönüklük, İslam bahçelerinin değişmez karakteri olarak belirmiştir. [6] s. 85.

Genellikle İspanya'daki bahçeler konut ile doğrudan ilişkili onun gölgesine sığınmış dış mekan niteliğindedir. Bu çoğu kez avlu veya avlunun genişletilmiş olarak kendini gösterir. Türü noktalarından dışarısını görme olanağı sağlanırsa da bu, vistayı genişletme dileğinden çok, dışarının kavurucu koşullarıyla, içeride korunmuş bahçenin serinliği arasında kıyaslama yaparak bahçeyi daha da takdir edebilme amacıyladır. Su kullanışı, gerek çöle alışkın ve ondan bıkmış Araplar için, gerekse İspanya'nın kurak ikliminin etkisiyle, suyun değerini belirtip, onu en çok görüp duyabilmeğe dayandırılmıştır." [8] s. 36.

Su çok defa, hemen tamamen hareketsiz denecek bir kompozisyon olarak, bahçede yer alır. Bu gibi hallerde, geniş ve derin havuzlarda su aynaları şeklinde engin ve ışıktır. Bu tertiple, gökyüzünü bütün renk ve bulut gösterileri ile bahçe mekanına indirmek, ağaçların ayaklarına getirmek bir sanat hüneri olarak ortaya çıkar. Avluya "serap etkisi ile birlikte" ılık, aydınlık, canlılık ve parlaklık kazandırılmış olur. Bu haliyle İslam bahçeleri Ortaçağ'ın karanlık ve kasvetli cloisterlerinden çok farklıdır.

İspanya bahçelerinde su, dikdörtgen, poligon, yarım dairelerle çevrelenmiş kare şeklindeki havuzlarda çok kullanılmıştır. Havuz bazen uzun bir kanal şeklinde de biçimlenmiştir. İki tarafı ritmik dizili fıskiyeyle kuşatılmış olan bu kanalda suya hareket ve dolayısıyla mekana ses ve serinlik kazandırılmıştır. Küçük ölçülü, kare, poligon veya yuvarlak havuzcukların ortalarında, yüksekçe bir ayak üzerinde genellikle nilüfer çiçeği gibi dilimlenmiş mermer bir çanak-cık bulunur. Bu çanaktan su, bir fıskiye ile incecik fışkırır. [6] s. 86.

İspanya bahçelerinin ortak özelliklerinden birisi de "Küçük Cennet" (glorietta) olarak isimlendirilen kameriyeleri idi. İran İslam bahçelerinden ilham alınarak yapılmış olan bu gölgeliklerin esas özelliği, bir daire çevresine dikilmiş olan servi ağaçlarının tepelerinin yukarıda bir noktada birleştirilerek bitkisel bir kameriye tesis edilmesi idi. [6] s. 87. Bunlar, İslam cennetinde tasvir edilen, incirlerle yapılmış, sekiz pavyonu temsil ederdi. [6] s. 89.

Şekil 2.13. Elhamra sarayının bahçe planı [13] s. 96

Endülüs Emeviler'inden günümüze ulaşan en ünlü bahçeler Elhamra ve yazlık sarayı Generalife'dir:

Elhamra (Kırmızı kale) Granada ovasına hakim bir tepede askeri amaçlarla inşa edilmiştir. (Şekil 2.13.) Müslüman ustalar mükemmel bir sanatsal yaklaşımla kaleyi, kule ve mazgallarıyla birlikte , üzerine yerleştiği dik yarların dolayısıyla de doğal bahçenin bir parçası haline getirmişlerdir. Yapılarla kullanılan taş ve tuğlanın gül pembesi rengi, batı güneşiyle aydınlandığında arka plandaki karla kaplı soğuk ve gri-beyaz renkteki dağlarla olağanüstü güzellikler yaratan bir kontrast sergilemektedir [4] s. 15.

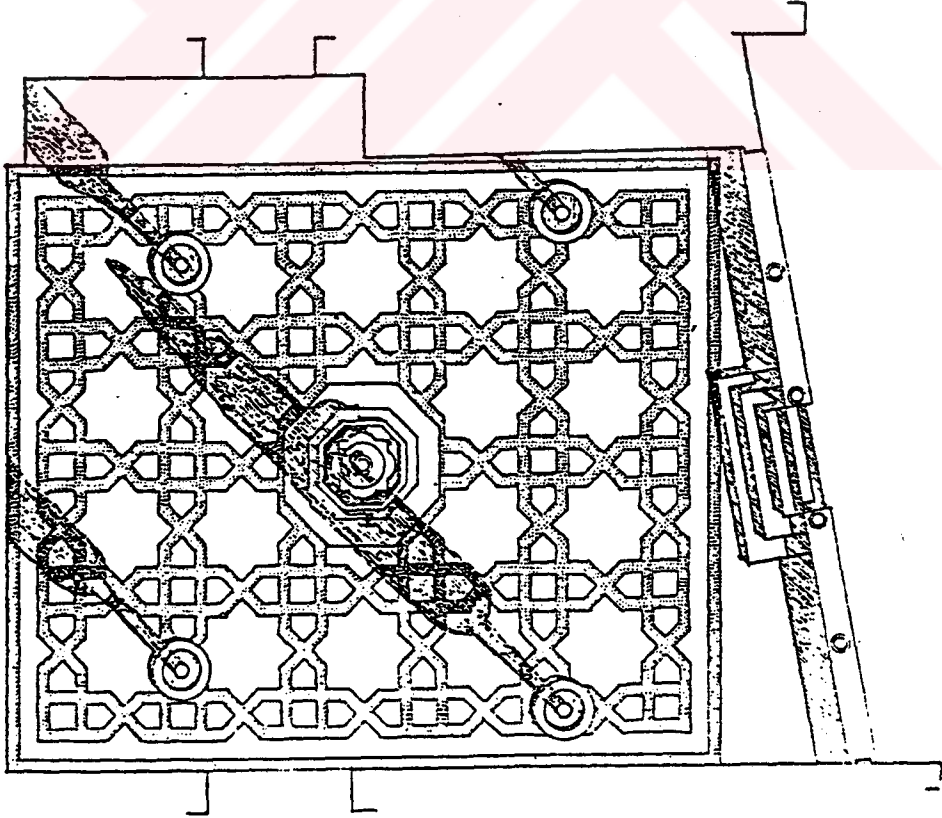
Elhamra bahçelerinin günümüze ulaşan dört ünlü avlusu:

Havuz Avlusu veya Mersinli Avlu

Aslanlar Avlusu

Kadınlar Avlusu

Servili Avlu'dur. (Şekil 2.14.)

Şekil 2.14. Elhamra Sarayı'ndaki servili avlu [5] s. 102

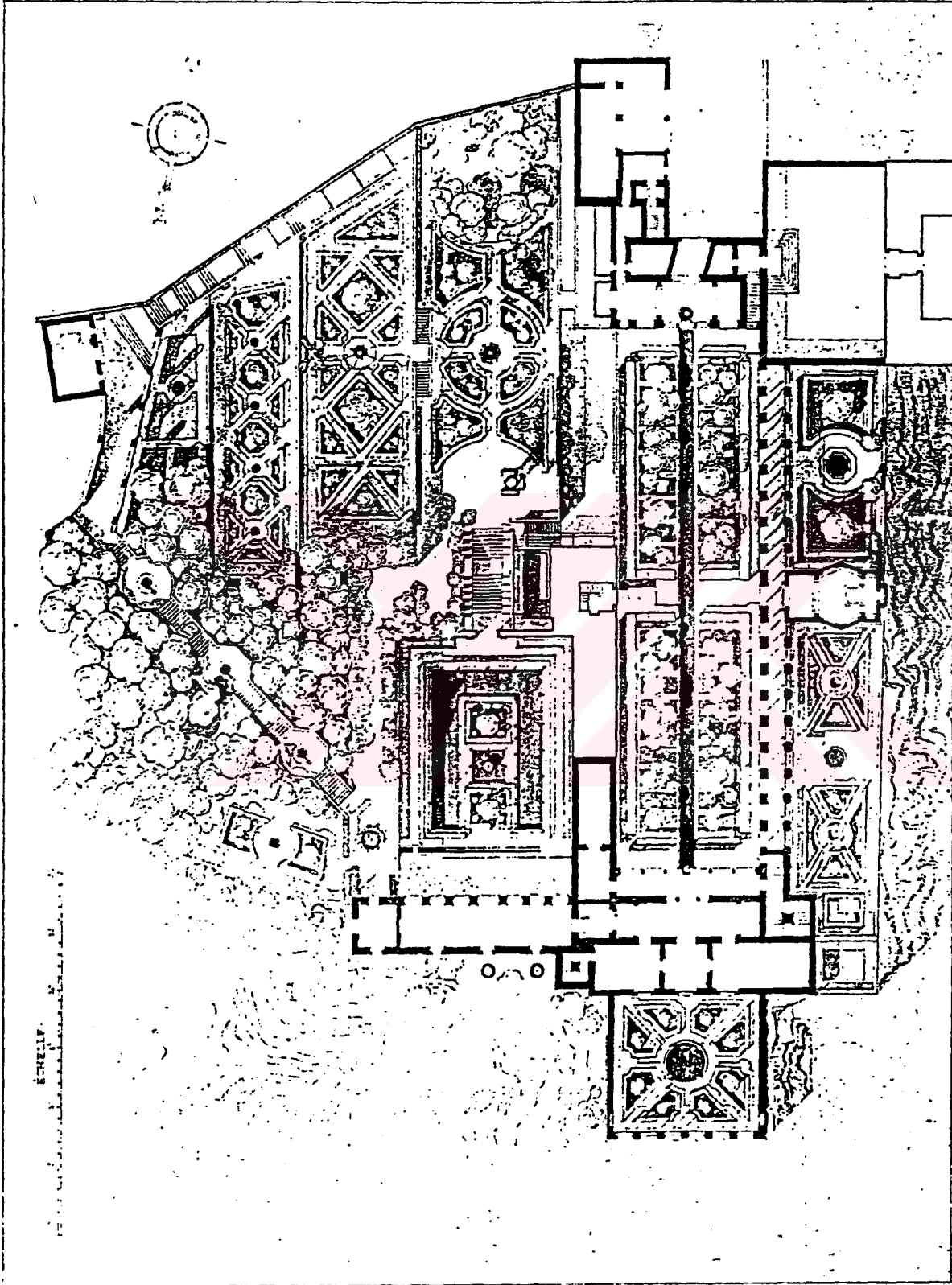
Çeşitli kullanışlar için planlanmış olan bu avlular, gerek planlarıyla, gerek mimari detaylarıyla çok tipik İslam karakterindedirler. Hemen hepsindeki esas ve ortak unsur su'dur. [6] s. 87.

Elhamra'nın ünlü Aslanlar Avlusu'nda bulunan 12 aslan figürü müslümanlarca ender olarak kullanılan bir hayvan heykel formudur. Bunların Persapolis'de Darius tarafından yaptırılanlara, İ.S. VII. yüzyılda Şah Abbas döneminde İsfahan'da sütun kaidesi olarak kullanılanlara ve Hacıbektaş Müzesi Balım Sultan Türbesi'nde bulunan büyük şamdanı, dairesel bir biçimde dizilmiş olarak taşıyan aslanlara tümününün de Anadolu'nun çok eski uygarlıklarında kullanılan arslan figürüne olan benzerliği çok ilginç ve araştırmaya değer bir konudur.

Saray kompleksinin harem bölümü olarak inşa edilen Generalife orijinal desenin sadeliğini önemli ölçüde yitirmiş olmakla birlikte, esas çizgilerini ve güzelliğini korumuştur. Generalife'nin teraslarını birbirine bağlayan basamakların trabzanlarından akan su hem sesi, hem de serinliği ile en sıcak günlerde bile olağanüstü ferahlatıcı etki yapmaktadır. Aynı kullanım daha sonra dekoratif olarak Rönesans'ın ünlü yapısı Villa Lante'nin bahçelerinde de kullanılmıştır. [4] s. 15. (Şekil 2.15.)

İspanya bahçelerinde koyu yeşil renkli, parlak yapraklı defne, mersin, narenciye, porsuk, servi gibi ağaç ve ağaçklar kullanılmıştır. Çiçeklere de ayrı bir önem verilmiştir. Yasemin, süsen, nergis, gül en fazla kullanılanlardır. Çiçek renklerinde de daha ziyade mavi, mor, eflatun gibi soğuk renklerin kullanılması, renklerin psikolojik yönden serinlik verici etkilerindendir. İklimin çok sıcak olduğu kısımlarda yaz aylarına fazla dayanamıyan çiçeklerin yerine avluya renk vermek için yer döşemeleri duvar ve basamaklarla oturma yerlerinde, renkli seramikler kullanılmıştır. [6] s. 86.

Sonuç olarak İspanya İslam bahçeleri, yeryüzünde cennet idealini gerçekleştirmeye yönelmiş, sıcak iklim koşullarında insanların öğle uykusunun tadını çıkaracağı akan suyun serinliği ve müziği ile rahatlayacağı yapının bir çeşit açık oturma odası idi.

Şekil 2.15. Yazlık saray Generalifin bahçe planı [5] PL. LVII

2.4. RÖNESANS İTALYAN BAHÇE SANATI

XIV. yüzyılda İtalya'da başlayan Rönesans ile Avrupa; dini baskılar, batıl inançlar, savaşlar, salgın hastalıklar içinde geçen ortaçağın karanlık devrin-den sıyrılıp sanatta bir canlanma ve olgunlaşma yaratan yeniden doğuş sürecine girdi.

Bu çağda Romalıların torunları sayılan İtalyanlar, eskiye ait eser ve gelenekleri yeni bir görüş ve ruh ile incelemiş ve yorumlamışlardır.

Emniyet, kültür ve zenginliğin artışıyla birlikte, villa sevgisi ve merakı da artmış ve kır villaları güzel bahçeleri ile huzur ve mutluluğun bulunacağı yaşam mekânları olarak değer kazanmışlardır.

Rönesans bahçelerini yüksek duvarlarla çevrili içe dönük ortaçağ bahçelerinden ayıran en önemli özelliği topoğrafik yapıdan kaynaklanan yapı dış mekan arasındaki kopukluğu gidermeğe çalışan terasların varlığıdır. Teraslandırmalar sayesinde bahçe çevre doğasına açılarak "vista" (uzun görüş) kavramı gerçekleştirilmiştir.

Rönesans bahçe sanatı öncelikle Floransa'da başlamış ve daha sonra Roma'da zirve noktasına ulaşmıştır. Bununla beraber, esas olgunluğa Rönesans bahçelerine has ruhu Floransa'daki ilk örneklerde bulmak mümkündür. [6] s. 118. Roma'dakiler ise daha görkemli ve mimari ile heykeltraşlığın kuvvetli hakimiyet ve rekabetini hissettirir düzeyde idiler.

İtalyan Rönesans bahçeleri genel olarak üç devir içinde incelenebilir:

Erken Rönesans bahçeleri 1450-1503 yılları arasında sürmüştür ve genellikle Floransa villalarının çevrelerinde gelişmiştir.

Klasik Rönesans bahçeleri 1503-1573 yılları arasındaki devri kapsar, "Mimarlar devri" de denilebilir. Genellikle Roma villa bahçeleridir.

Barok etkisi ile gelişen bahçeler 1573-1775 yılları arasını kapsar.

2.4.1. Erken Rönesans Bahçeleri

Rönesans'ın ilk bahçe mimarlarından Leon Batista Alberti (1404-1472) De Architettura adlı eserinde Erken Rönesans bahçelerinin düzenleme esaslarını belirtmiştir.

Alberti'ye göre villa için yer seçiminde şehre ve kıra hakim görüşü olan yerler tercih edilmeli ve bu şekilde dağlar, tepeler, geniş düzlükler çeşitli renk ve form gösterileri ile manzaraya dahil olmalıdır. Mimar bahçenin esas çizgilerini birbiriyle öyle sıkı bir düzen ve proporsiyon içinde bulundurmalıdır ki, planın bütününe ait ahenk, çeşitli kısımlara ve ayrıntılara ait dikkati çekicilik ile kaybolmasın. Bina hakim bir mevkiye ve meyilin üst kısmına yerleştirilmelidir. Böylece çok güzel ve çeşitli yönlere dönük görüşler elde edilebilsin. Sanat-kara göre; villaya bahçeden hafif eğimli ramplarla yanaşılmalı ve bu şekilde basamaklardan ve dolayısıyla lüzumsuz kuvvet harcamaktan kaçınılmalıdır. Bahçenin tertibinde edebi melankolinin yeri olmamalıdır. Bahçeye kasvet verici özellik kazandırmaktan kaçınılmalıdır. Bu esas prensiplerin dışında diğer detaylar, zevke göre değişen ve bahçenin tümüne ait resmi tamamlayan, yardımcı elemanlar olmalıdır.

Bahçedeki ayrıntılara ait ise, Alberti gene bazı esaslar ortaya koymaktadır. Bahçede güneş ve gölgenin tadını çıkarmak için çeşitli tesisler yer almalıdır. Güneşlenmek için açık, ıdıklı galeriler; yazın sıcağından ve fazla ıdıktan kaçınmak için ise, asma, kaya sarmaşığı, gül sardırılmış mermer sütunlu pergolalar, portikolar yer almalıdır. Duvarları sünger taşı ile yapılmış ve çeşitli deniz kabukları ile bezenmiş yapay mağaralarda (grotto) serinlik için çeşitli su oyunlarına yer verilmelidir. Su hareketli bir kompozisyon içinde kullanılmalıdır. Meyve ağaçlarından korular, sıra sıra servi dikilmiş yollar, gölge elemanlarına eklenmelidir. Şimşir ile sınırlandırılmış ince yaya yolları boyunca, budanarak şekil verilmiş bitkiler, ritmik bir düzen içinde yer almalıdır. Ayrıca villa sahibinin adı, şimşir ve lavanta bitkilerini budayarak yazılmalıdır. Taş ve toprak vazolar, heykeller ve kademeli çanaklar şeklindeki havuzlar, düzenlemede yerini bulmalıdır. [6]. s. 117.

Erken Rönesans bahçelerine ilk örnek Lorenzo di Medici için mimar Michelozzo tarafından yapılmış Villa Medici'dir (1458-1461).

Bu bahçe özellikle Yunan bahçeleri gibi düşünme ve tartışmaya imkan veren

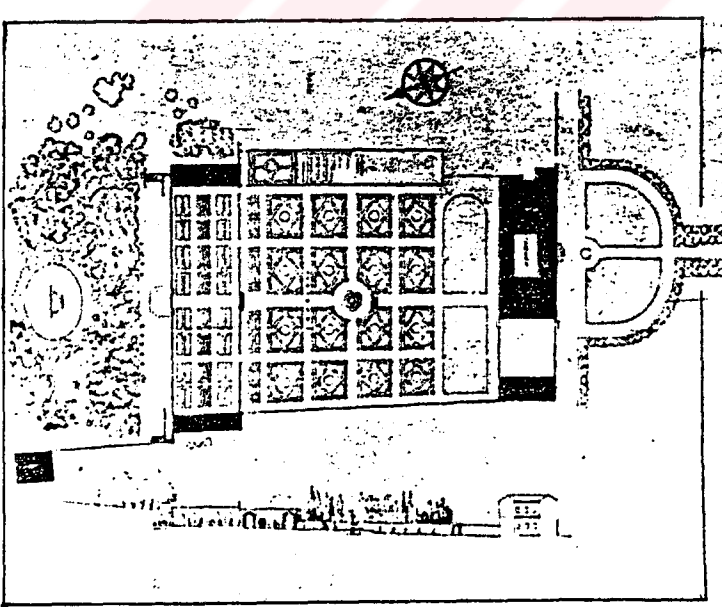
bir açık mekan olarak planlanmıştır.

Villa Medici'de bahçe etrafı duvarlarla çevrili bir avlu şeklinde değil, geniş görüşe sahip bir teras sistemi halinde Toskan doğasının görünümünü gözler önüne serer.

Bahçe esas olarak iki terastan oluşur. Her teras hemen hemen tek başına bir yaşantıya sahiptir ve birbirleriyle ilişkileri, birinin öbürüne geri veya ön planda görünüm sürekliliğini sağlamasından ileri gitmez. [8] s. 22.

Birinci teras villa ile bahçe arasında geçiş niteliğinde üç tarafından alçak duvarla çevrili büyük bir balkon görünümündedir. Birinci terasta mutlak bir simetriden bahsedilmezken ikinci terasta simetrik düzen mevcuttur. Yapının batı cephesinde cazip bir sadelik içinde özel bir bahçe giardino segreto (gizli bahçe) yer almıştır. Birbirini dik kesen iki gezinti yolu ve ortasındaki yuvarlak havuz bahçe planının esasını çizer. [6] s. 132.

Floransa'nın kuzey batısında, Toskana'nın büyük dükü Casimo di Medici tarafından 1540 yılında Trilobo tarafından başlanan ve onun ölümünü takiben Bu- antalenti tarafından tamamlanan güzel bir erken Rönesans Yapıtı Villa Castello'dur. (Şekil 2.16.)

Şekil 2.16. Villa Castello'nun plan ve kesiti [6] s. 137

Bahçe villanın arka tarafında, hafif eğimle yükselen tepeye doğru üç teras halinde düzenlenmiştir. İlk iki teras tam bir simetrik düzen içindedir. [6] s. 135.

Bahçenin en üst kademesini teşkil eden üçüncü terasta, iki tarafı "bosco" denilen sık ve muntazam aralıklarla dikilmiş ağaçlardan meydana gelen koruluk ile çevrelenmiş geniş bir havuz yer almaktadır. [6] s. 136

Bu korularda eskiden sülün ve geyikler yetiştirilirdi.

Bu bahçenin diğer bir özelliği çok büyük bir herdem yeşil meşe ağacının sık dalları arasında tesis edilmiş olan bir oturma odası idi. Bugün daha basit bir benzerini Villa Petraia'da gördüğümüz bu odaya, ağacın gövdesini helezoni şekilde saran bir merdivenle çıkılırdı. Ağacın gövdesinin uygun bir yerinde tesis edilen platformun ortasında, fiskiyeli bir su çanağı vardı. Ağacın çeşitli yerlerinde, dallara ince bakır boncuklarla getirilen su ile musiki ve sürprizli oyunlar yapılırdı. [6] s. 136.

Aşağı kademede villanın iki yanında kare şeklinde iki küçük gizli bahçe vardı. Ayrıca bu bahçe, içindeki heykeller bakımından da artistik bir değer taşımaktadır.

2.4.2. Klasik Rönesans Bahçeleri

Bu dönemle birlikte Floransa'nın sade, zarif, küçük bahçeleri Roma'da yerini görkemli ve büyük bahçelere bırakır. Villaların yerleri belirlenirken Floransa bahçelerinde olduğu gibi manzara önemini kaybederken, Roma bahçelerinde mimari elemanlar çokca kullanılmıştır.

Ayrıca Roma'da çağın ileri gelen mimarları bahçe düzenlemesiyle özellikle uğraşmış ve bahçe anlatımına bütünlük ve birlik getirmede çok katkılı olmuşlardır. Örneğin, Leonardo de Vinci bir "su bahçesi" için şöyle uzun bir tanım yapar: "... Değirmenle her zaman bir hava akımı elde edebileceğim; yazın suyu taze bir şekilde fışkırtacak ve masaların arasından akıtacağım. Su kanalı yarım "braccio" eninde olabilir ve içinden daima taze şarap dolu testiler durmalı ve su ayrıca bahçeden geçerek, portakal ve limon ağaçlarını gerektiği kadar sulamalı. Bu limon ağaçları orada sürekli kalacak; çünkü öyle konumlandırılmalı.

caklar ki üzerleri gerektiğinde örtülebilecek.... Derecikler boyundaki bitkiler sık sık duraklayıp suyun berraklığını göstermeli ve ancak balıklara yem olabilen bitkilere yer verilmeli. Balıklar suyu bulandıran türden olmamalı. Değirmen yoluyla, birçok su yolları ve orada burada su fıskiyeleri ve özellikle herkesin geçtiği bir yolda, suyun her yönden fışkırıp da hanımlara ve diğerlerine şaşırtıcı bir duş vereceği bir kaynak olmalı. Üstte, gayet ince bakırdan bir ağ geçirip bahçeyi örterek, altında türlü kuşları hapsedmeli ki, portakal ve limon tomurcuklarının kokularıyla birlikte sürekli bir de müzik zevki tadılsın. Değirmeni kullanarak türlü araçlardan, o döndükçe çeşit çeşit sesler elde edeceğim... [8] s. 23

İlginç su oyunları Villa Aldobrandini XIV. yüzyılda yapımı tamamlanmış tipik bir Rönesans bahçesidir. (Şekil 2.17.)

Villa D' Este Sarayı ve bahçesi Roma'nın Tivoli kahasında ünlü mimar Piero Ligorio tarafından yapılmıştır. Villa son derece geniş ve muhteşem bir manzaraya hakim bir tepede inşa edilmiştir. (Şekil 2.18.)

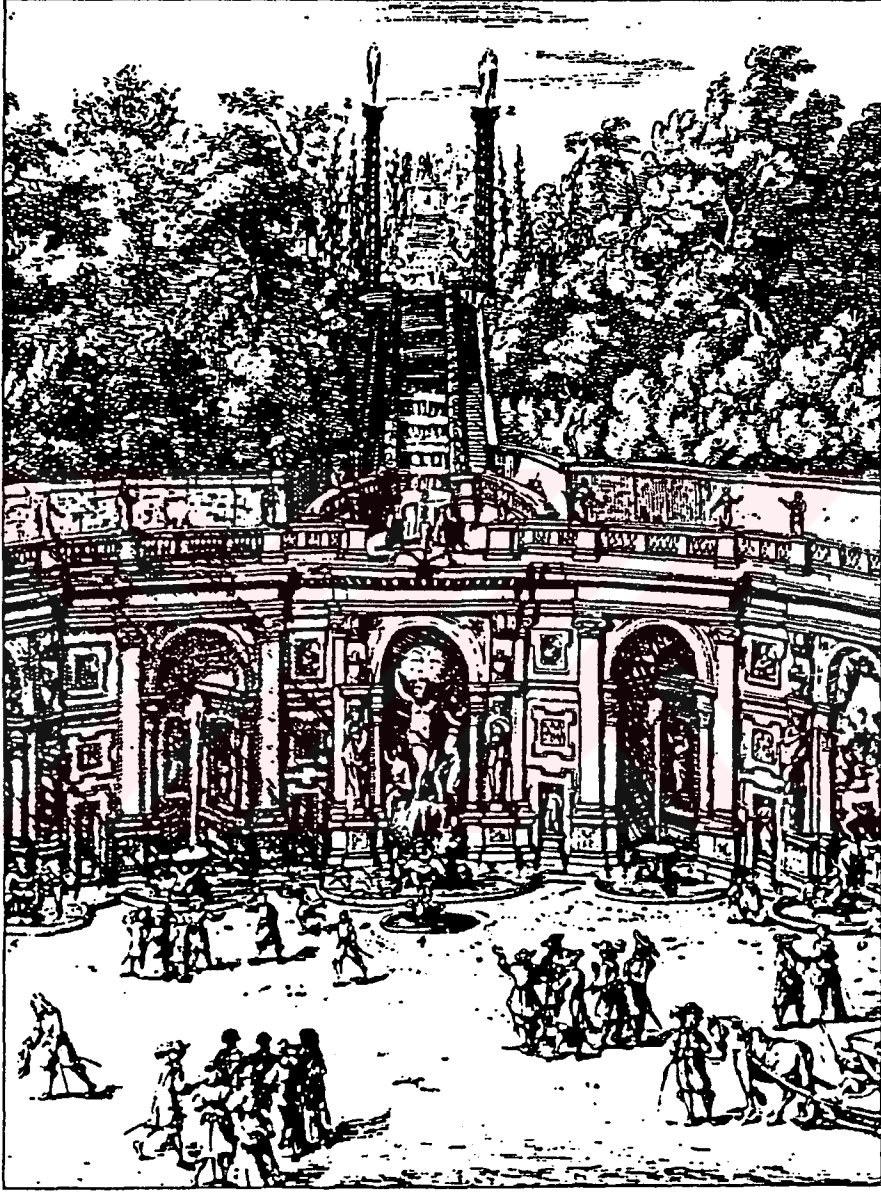
Akslara dik tertip edilen teraslar, çeşitli mimari ayrıntılarla zenginleştirilerek, bahçe bir seri ilgi çekici mekan dizisi haline getirilmiştir.

Bahçenin planı ölçüsünün büyüklüğüne ve kısımlarının biraz karışıklığına rağmen belirli sadeliktir. Esasen Villa D' Este'nin asıl hayranlığı çeken tarafı planının mükemmelliyeti ve ayrıntılarının zenginliği değil, su tesisleridir. Su, Villa D' Este'e'de çağlayan, uğuldayan, gürleyen, şırıldayan bir ses ve hareket kompozisyonu olmuştur.

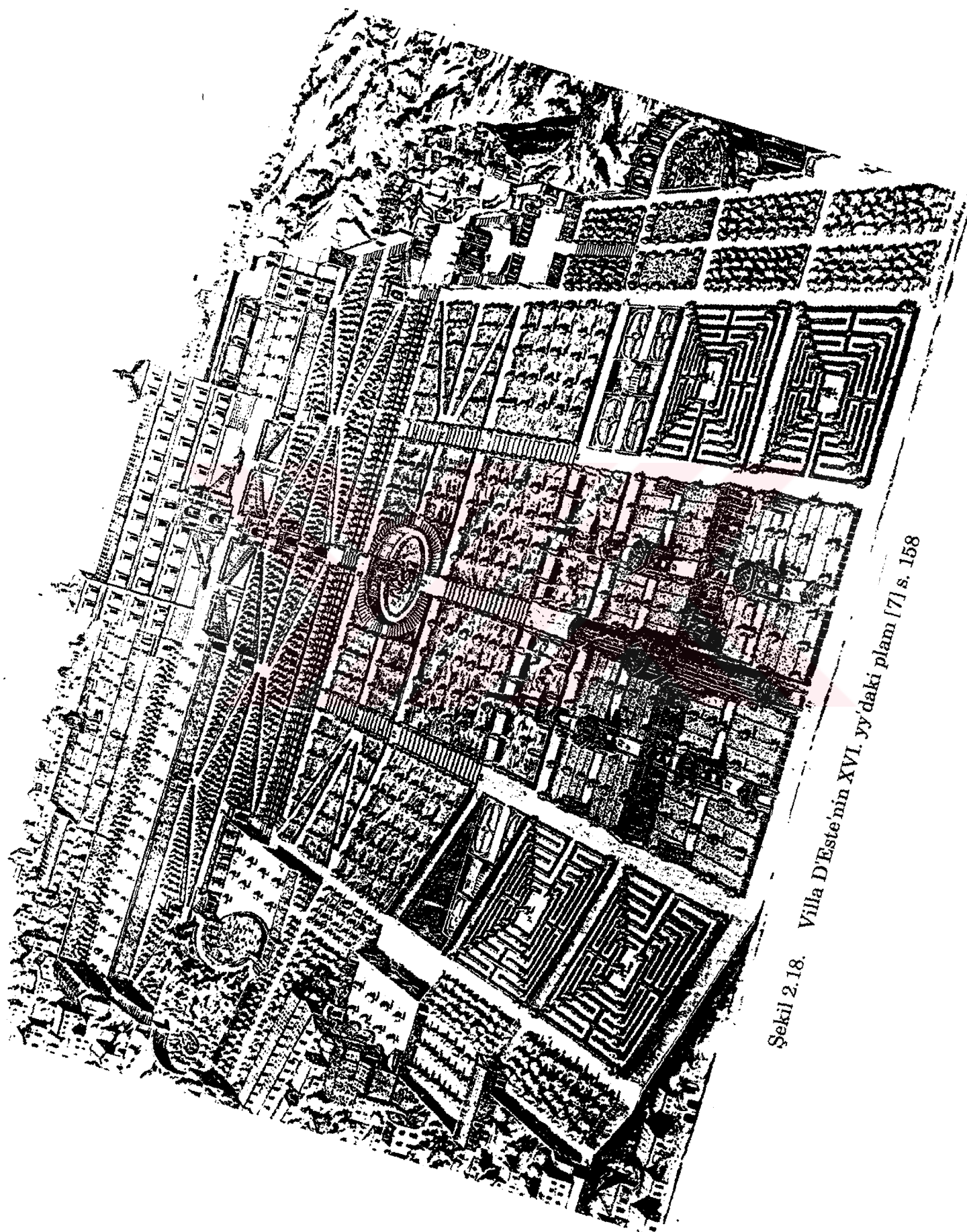
Su bahçeye esas itibarıyla ve muhteşem bir tarzda üçüncü terasta "Oval Havuz" da dahil olur. Bu havuzu geniş bir nymphaeum çevreler.

Su "Oval Havuz"dan sonra, esas aksa dik tanzim edilmiş olan terastaki "Yüz Fıskiyeler Koridoru"na geçer. Üç kademeli olarak tesis edilmiş olan koridorda, üst orta ve alt kademelere yüz oluk halinde akar ve türlü ses, hareket oyunlarına sebep olur.

Bahçedeki su gösterilerinden bir diğeri de son terasta yer alır. Üç kademeli bir havuz olarak planlanan bu büyük su tesisi; en üstte "Su Orgu" nun altında "Neptün Havuzu" ve nihayet üç büyük parçadan meydana gelmiş olan "Balık Havuzu"ndan oluşur [6] s. 153-154.

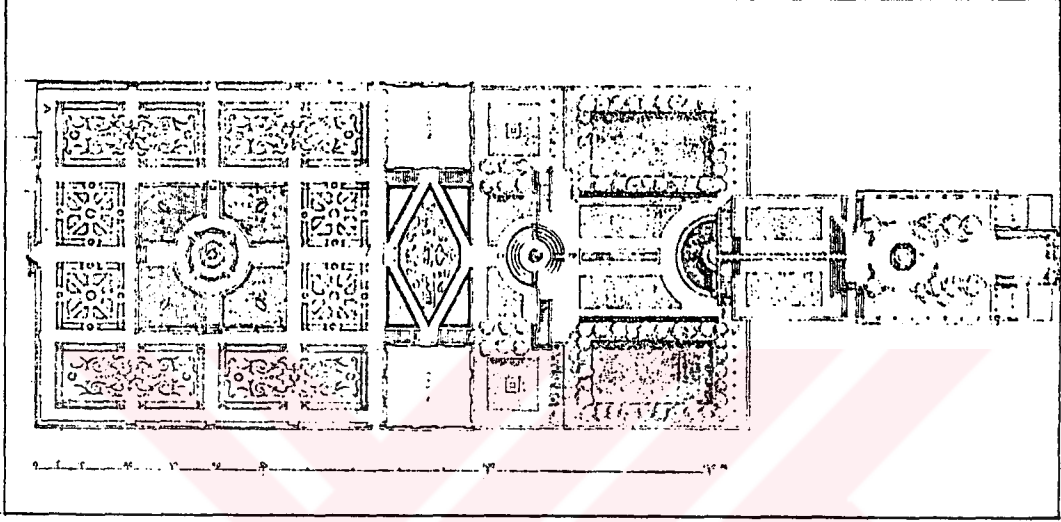

Şekil 2.17. Villa Aldobrandini'de suyun ana aksın başından itibaren "Su tiyatrosu"na inişini gösteren bir resim [9] s. 107.

Şekil 2.18. Villa D'Este'nin XVI. yy'daki planı [7] s. 158

Villa Lante Rönesans bahçe sanatının zirve noktasına eriştiği zamana rastlayan mütevazı bir bahçedir. Merkezi ve belirli bir aks bahçenin en üst noktasından, ormanın başlangıcında inşa edilmiş bir grotto'dan başlar ve bir seri terası takip ederek, kasaba meydanına açılan büyük geçitte son bulur.(Şekil 2.19.)

Şekil 2.19. Villa Lante'nin bahçe planı [5] s.68

Su bahçede mekan dizileri arasında bağlayıcı bir elemandır. Ormana yakın kısımlarda, hemen hemen tabii bir kaynaktan ve grottolardan başlayarak ve git-tikçe volüm ve hareket kazanarak, su dalgalarını andıran dar taş basamaklı oluklardan akar. Her terasta, çeşitli formdaki havuzlarda kâh heykellere ha-reket kazandırarak ve kâh ses oyunları yaparak, son terastaki geniş su ayna-larında sükun bulur.

Bosketler, orman ile bahçe arasındaki gerekli ilişkiyi kurarken alt terastaki parterler, özellikle binalardan bakanlar ve içinde gezenler için oyalayıcı, sürp-rizli renkli bir form ve desen kompozisyonu olarak önem kazanır. [6] s. 159.

2.4.3. Barok Etkisinde Kalan İtalyan Bahçeleri:

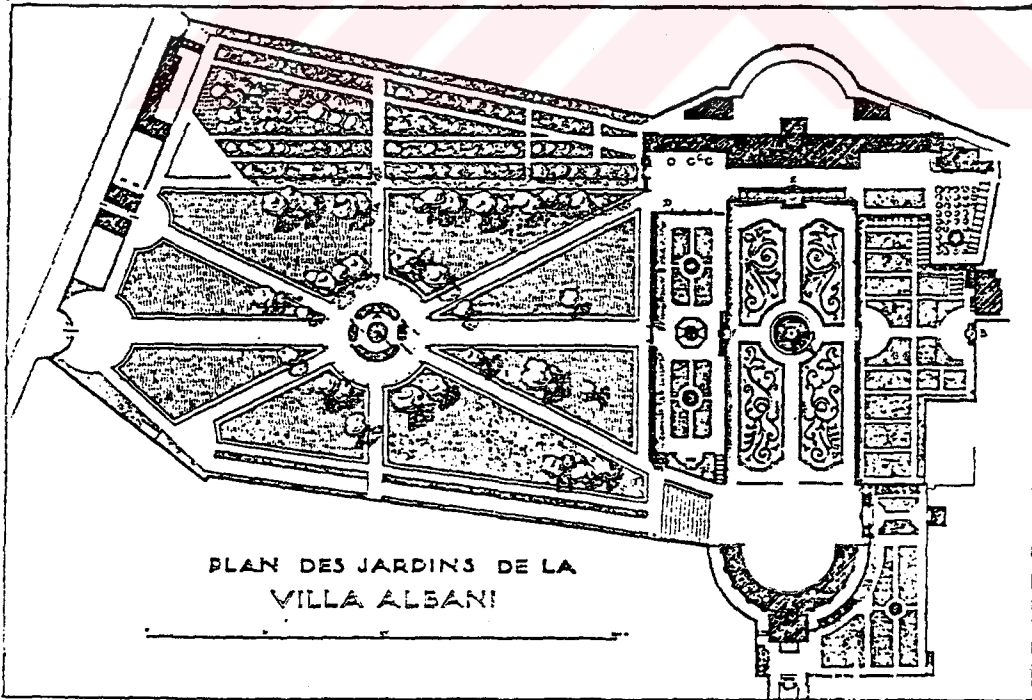
XVII. yüzyılda bahçe insan hayatında hala önemli bir yer tutmakta ise de dini,

sosyal ve ekonomik alandaki değişimler sonucu bahçeler içinde yaşanılacak mekanlar olmaktan çıkmış, çeşitli lüks gösterilerine imkan veren seyirlik alanlar olmuştur. Buna rağmen Rönesans bahçelerinden farklı olarak birçok bahçe halkın kullanımına açılmıştı.

İtalyan Barok bahçelerinin tipik özelliklerinden birisi yapının yakınında dış mekan mimari bir nitelikte iken daha ilerisinde mimari düzenin çözülmesi ve en sonunda bahçenin çevredeki doğayla birleşmesiydi.

Diğer taraftan bahçe planında kısımlar arasındaki ahenkli bağ ve birlik kadar, bina ile bahçe arasındaki ilişki de azalmağa başlamıştır. Tertibin tümünde bir kopukluk meydana gelmiştir. Bahçe ölçüsünde aşırı büyüklük, detaylarda iddialı bir bezeme, Rönesanstan kopuşu gösteren en tipik özellikler olarak sayılabilir. [6] s. 177.

Villa Albani, (Şekil. 2.20.) Villa Borgese (Roma), Isola Bella (Kuzey İtalya Maggiore gölü kıyısı) Villa Garzoni (Floransa Collodii) Villa Castelazzo (Milano), Villa Reale Caserta (Napoli) günümüze gelen son devir Rönesans villalarından bazı önemli örneklerdir. [6] s. 177.

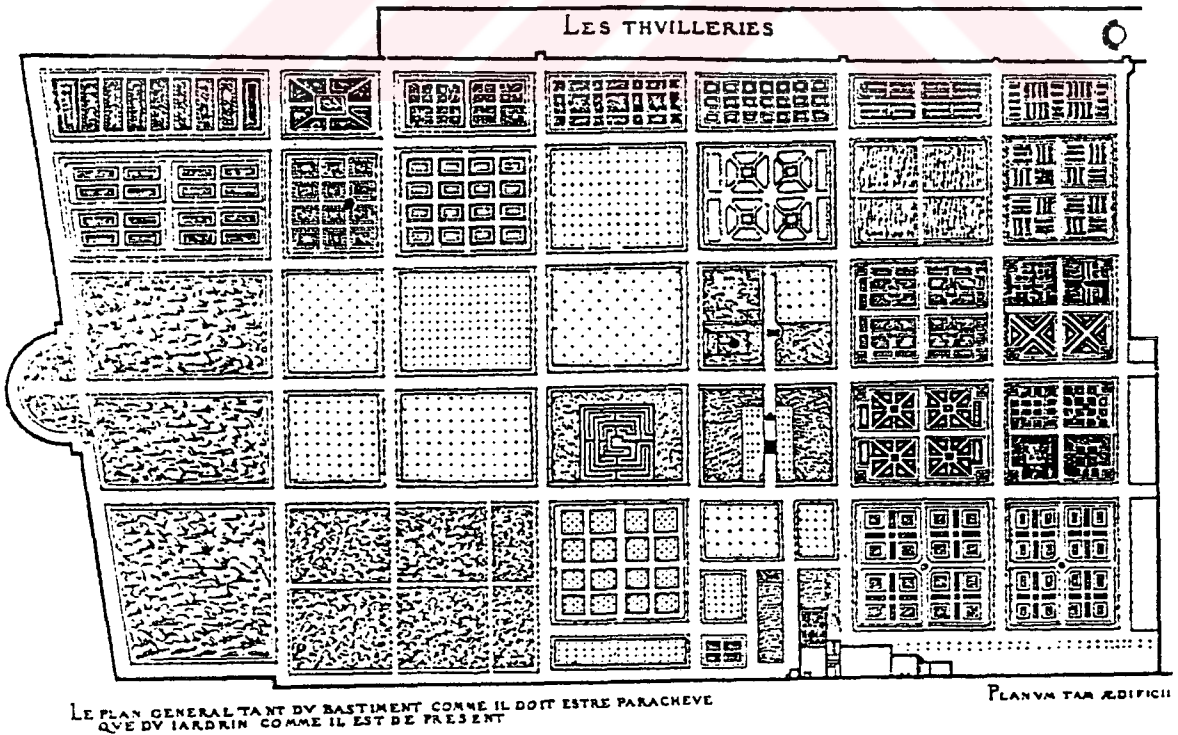

Şekil 2.20. Villa Albani'nin bahçe planı [5] s. 88

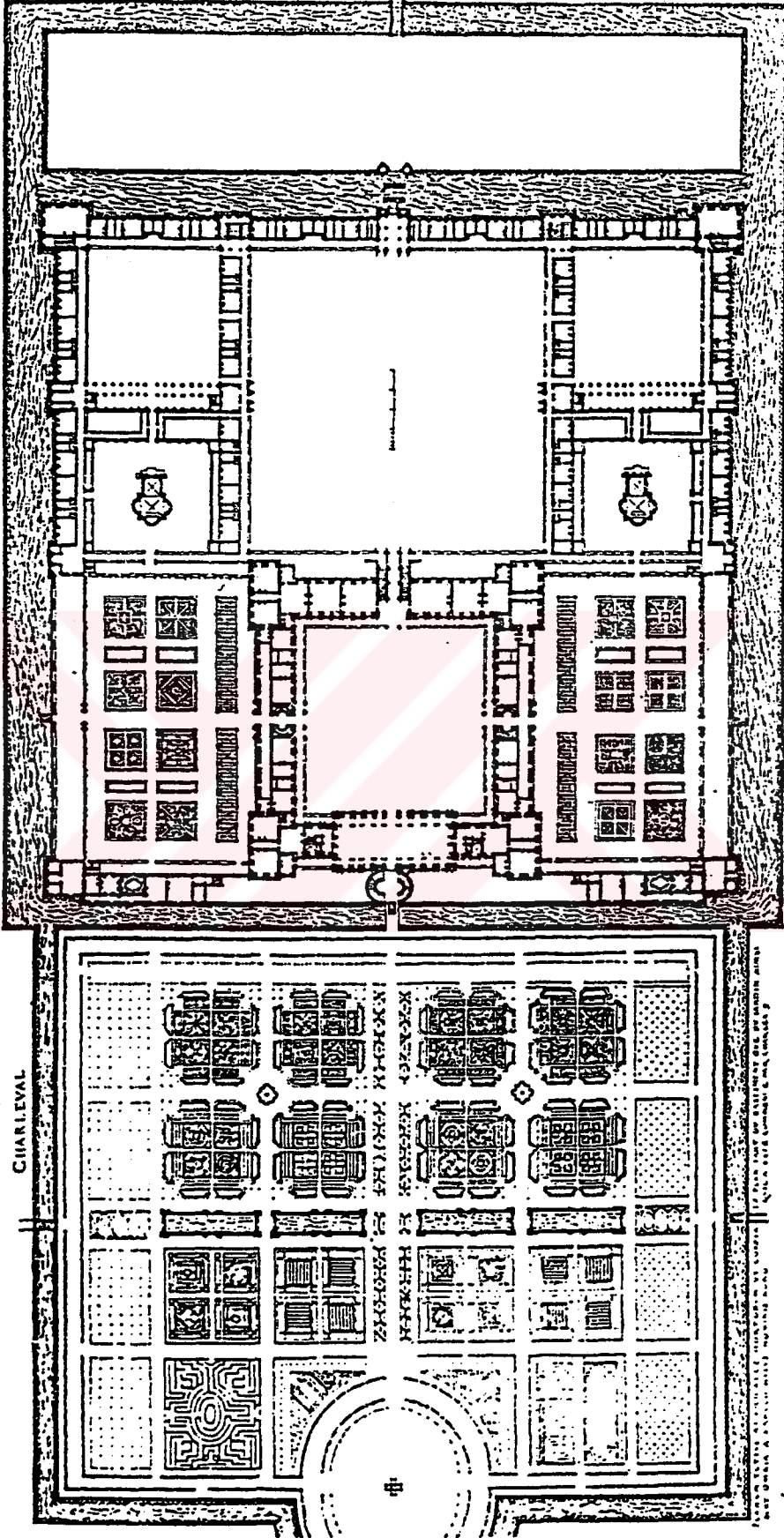
2.5. RÖNESANS BAHÇE SANATI'NIN FRANSA'DAKİ ETKİLERİ

Fransa, dış mekan düzenlemelerindeki gelişimini İtalyan bahçe ustalarına borçludur. Ancak, Fransa'da arazinin İtalya'ya kıyasla daha düz ve geniş oluşu; İtalya villası yalnız yazlık niteliğindeyken, Fransa'da şato sahiplerinin yaz-kış kalmaları, Fransız dış mekanlarının bir süre sonra uçsuz-bucaksız denebilecek dek genişleyip, uzayıp gitmesine yol açmıştır. Ayrıca arazinin düzlüğü, İtalya'dan aktarılan su ögesinin daha dural ve geniş alanlar şeklinde kullanımıyla sonuçlanmıştır. Gene düz oluş, "broderie" denilen, gayet karmaşık tarh desenlerini geliştirmiş; bu tür parterlerin yukarıdan seyri gelenekleşmiştir. İtalyan setlemeleri bu düz bahçede uygulanamayacağından şato bir terasla çevrilmiş böylece yüksek bir düzlemden bahçenin seyri olanağı verilmiştir. [8] s. 32

Bu dönemde yapılmış bahçeler şöyle sıralanabilir: Amboise, Blois, Gaillon, Champaigny-sur Veude, Chenonceaux, Chambod, Madrid, Fontainebleau, Villers-Cotterets, Ecoen, Thvilleries (Şekil 2.21.), Saint Maur, Dampierre Montargis, Tuileries, Verneuil, Charleval (Şekil 2. 22.), Coulommiers, Rosny, Saint-Germain-en-Laye, Stains Richelieu, Wideville, Montrouge, Bury ve Nangis, Berny, Chimay, Villandry, Anet, Vallery, Monceaux-les-Meaux.

Şekil 2. 21. Thvilleries bahçesinin planı [5] s. 19.

Şekil 2.22. Charleval bahçesinin planı [5] PL. LXVIII.

İtalya'dan Fransa'ya getirilen sanatkarlar, bahçe planlamasında herşeyden evvel ev ile bahçenin bir birlik teşkil etmesi fikrini de tanıtmış oldular. Bunun yanı sıra bahçede teras, basamak tesislerini, suyun farklı kullanımını kısmen de olsa benimsetmişlerdir. [6] s. 190.

Ancak Fransız bahçeleri için Rönesansı tam anlamıyla yaşayamamış ve ortaçağdan doğrudan doğruya baroğa geçmiştir diyebiliriz. [8] s. 32.

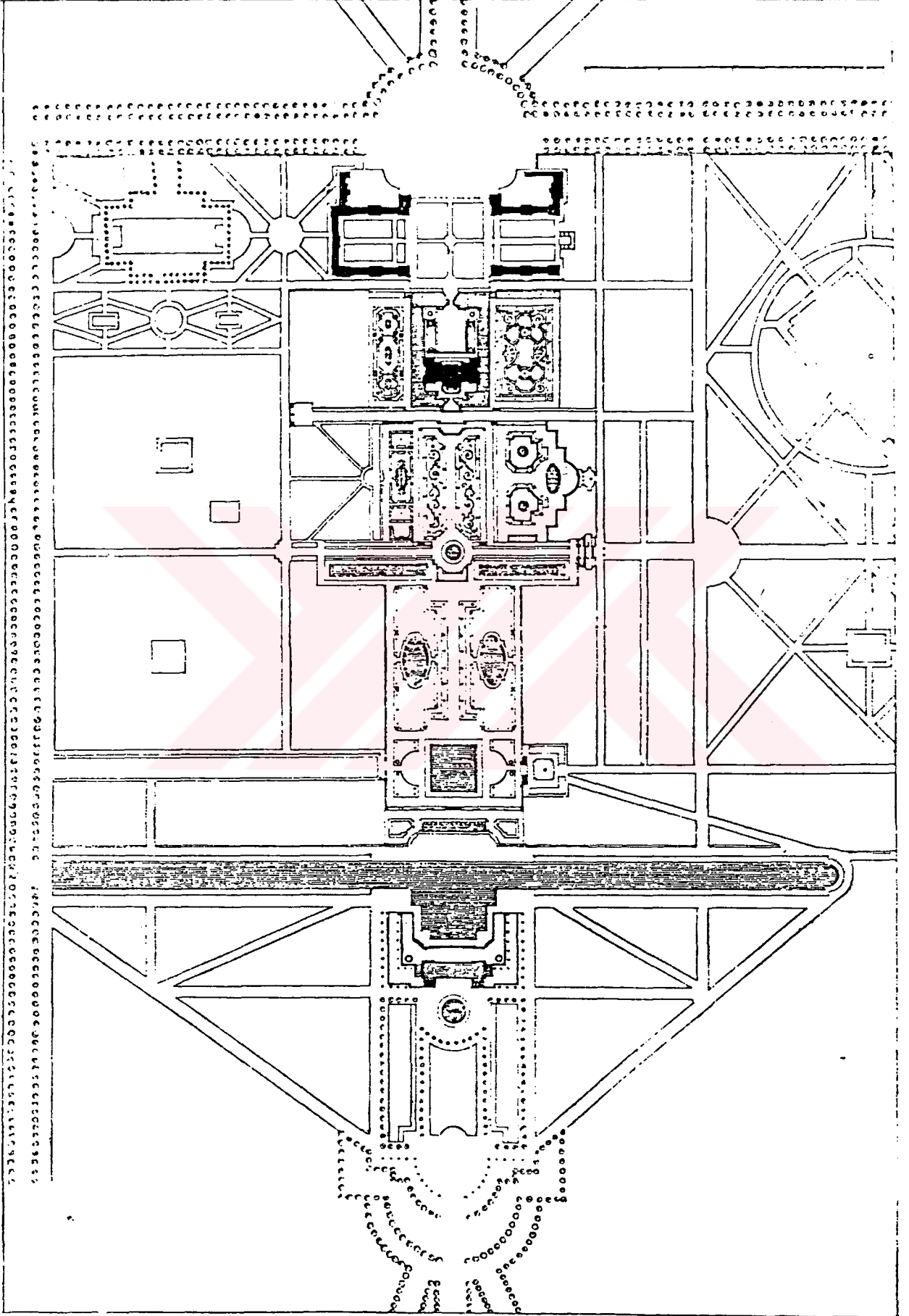
2.6. BAROK FRANSIZ BAHÇELERİ

İtalyan Rönesans bahçelerinin özelliklerini Fransız şatolarında olduğu gibi uygulamanın imkansız olduğu artık anlaşılmıştı. Ortaçağın kendini savunma gereksiniminden doğan kale mimarisi çevreye açık ve çevre doğasıyla bütünleşen bir bahçenin kurulmasına olanak vermiyordu.

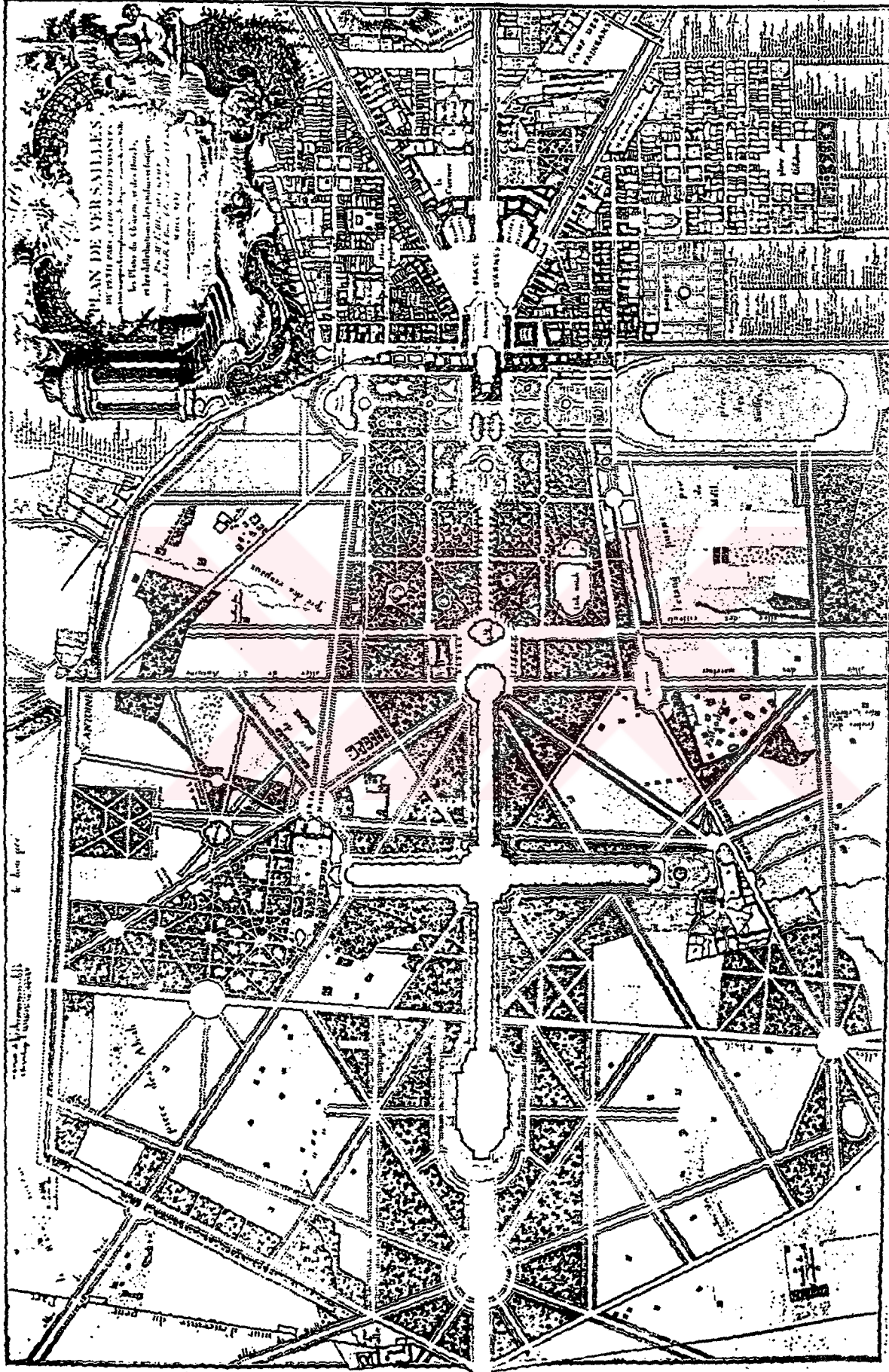
Ünlü bahçe mimarı André Le Nôtre'un eseri Vaux-le-Vicomte ile Bahçeler, İtalya'daki Medici bahçeleri gibi, bilginlerin dinleneceği ve tartışmalarını yapacakları veya özel yaşantının geçeceği, gözlerden ırak bir köşe değil de, büyük şölen ve eğlencilerin verileceği bir sahne olacaktı. Bu nedenle bahçeler bir bakışta tümü algılanır şekilde yayılmış ve tümün vereceği izlenime, ayrıntıların türkülüğü feda edilmiştir. Bu anlayış, sağ ve sol yanlardaki düzenlemelerde ufak tefek farklılıkların güçlü aksiyal vistanın getirdiği tümdeki simetriyi bozmaması olanağı vermiştir. [8] s. 33

Sarayın önündeki terastan itibaren uzayıp giden bahçe mekanının planı, çok net ve çeşitli kısımlar birbirleriyle son derece birlik ve ahenk içindedirler. Merkezi bir aks bahçeyi bir baştan bir başa tesiri altında bulundurur. Kah bir su sathını ortasından bölerek ve kâh gittikçe alçalan teraslardan geçerek, yarı rustik tarzda düzenlenmiş bir grottoya ulaşır. Buradan ise bir ormanın arkadığı Hercules heykelinde son bulur. (Şekil 2.23.)

Düzenleme bütünü ile ritmik bir denge içinde yerleştirilmiş bir mekan hissini verir. Su kâh geniş bir su aynasında dinlenir, kâh yüzlerce fiskıyeden fışkırıp çağlar. Bazen de bahçe kısımları arasında, kristal duvarlar teşkil eder. Heykeller, gürgenden yapılmış bitki duvarları önünde ölçü ve havuzların içinde su ile hareket kazanırlar.

Şekil 2.23. Vaux-le-Vicomte bahçesi planı [5] PL. LXXI

Şekil 2.24. Versailles bahçesi planı [5] PL. I

Şimşir ve porsuktan opus topiarum örnekleri, koyu yeşil tonlarda, değişik şekiller meydana getirirler. Portakal ağaçları toprak vazolar içinde ve ritmik bir sıralanışta bahçeye formları, renkleri ve kokuları ile iştirak ederler. Le Nôtre'un diğer bütün bahçelerinde olduğu gibi, yollar ve parterler çok muntazam ve bitkiler son derece bakımlı ve sağlıklıdır. Kadın kumaşlarındaki broderie motiflerindeki parterler, bir halı gibi itinalı işlenmişlerdir. [6] s. 199.

Fransız Barok bahçelerinin en önemli özelliği ana aksın bahçede düzenleyici bir rolü olmasıdır. Bahçeler bu aks çevresinde oluşturulmuş ve ana aks belirli bir objede sona ermiştir. Le Nôtre'un ikinci büyük eseri Versailles 'da ana aks çevre peyzajına açılmakta, böylece Louis XIV. ün "Bütün ülkeye sahibim" fikri kuvvetlendirilmektedir. (Şekil 2.24)

Saraya, doğu yönündeki esas girişte, üç avlu ile ulaşılır, Versailles'daki herşey gibi bu avlular da, ölçü bakımından çok muazzamdır. Parkın üç vistası yani uzun görüş yönü vardır. Bunlardan en önemlisi, batıya yönelen ve esas aks boyunca olanıdır. Diğer ikisi, birinci terastan başlayan kuzey ve güney yönüne doğru olanlardır. [6] s. 200.

Alexandre Le Blond "Bahçe Sanatının Teori ve Tatbikatı" adlı eserinde (1739) Le Nôtre'un bahçe düzenlemesine ait prensiplerini bulmak mümkündür. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir.

- Bahçe arazinin formu ile ahenk içinde olmalıdır.
- Bahçenin tanziminde iklim özellikleri dikkate alınmalıdır.
- Bina ile bahçe ölçü bakımından olduğu kadar, stilde de birlik yaratmalıdır.
- Bahçe, sahibinin yaşama tarzı ve zevkine olduğu, kadar, mali kudretine de uymalıdır.
- Planının esas çizgileri sade olmalı, bahçeye çeşitlilik detaylarla kazandırılmalıdır.
- Bahçeyi daima olduğundan daha geniş gösterecek şekilde planlamalı fakat hiç bir zaman bunun ölçüsünü kaçırıp, çevredeki bahçenin bir parçası yapıp,

böylece daha da küçük görünmesine imkan vermemelidir.

- Bahçe sahasının uzunluğunun eninden en az 1/3 nisbette fazla olmasına dikkat edilmeli ve bahçedeki bir özellik bir diğeri ile denge içinde olmalıdır (mesela bir orman ile bir parter gibi)

- Bahçeyi kasvet verecek tarzda planlamadan kaçınılmalıdır. Binaya çok yakın kısımlarda ağaçlardan ibaret bir plantasyona yer verilmemeli, aksine bina çevresinde uygun bir açıklık ve berraklık olmalıdır.

- Bahçede çeşitlilik yaratacak elemanların tekrarından kaçınılmalı ve mesela bir parterde kullanılan desen diğer birinde yer almamalıdır.

- Bahçede heykellere mutlaka ve çok miktarda yer verilmelidir.

- Kanallar bahçenin alçak kısımlarında tesis edilmeli ve gerek kanalın iki tarafında, gerek binanın arka tarafında bir orman ağaçlamasına yer verilmelidir.

- Plantasyon, bahçenin 20 yıl sonra alacağı görünüş dikkate alınarak yapılmalıdır.

- Bahçede sürprizli tertiplere de yer verilmelidir.

- Su, geniş su aynaları halinde ve gürültüsüz kullanılmalıdır. Suya hareket, çeşitli fiskiyelerde ve kaskatlarla kazandırılmalıdır. Su, sürprizli tertiplerde de yer almalıdır (su tiyatroları, fiskiyeler gibi...)

- Tipik bir Fransız klasik bahçesinde, merkezi bir aks evin esas kapısından itibaren bahçeyi ikiye bölmeli ve bu aks boyunca çayır sahalar ve su tesisleri yer almalıdır. Ana aksa dik tespit edilmiş ikinci derecedeki akslar, bahçeyi bir takım farklı seviyelerdeki parterlere bölmeli ve binadan itibaren arazide düşmeler olmalıdır. Böylece evin görünüşüne daha fazla bir ihtişam kazandırılmış olunur.

- Binaya yakın teraslardaki parterler bitki motifli (embroderie) karışık bir desende tanzim edilmeli, uzaktakilere ise daha sade bir form verilmelidir. Orma-

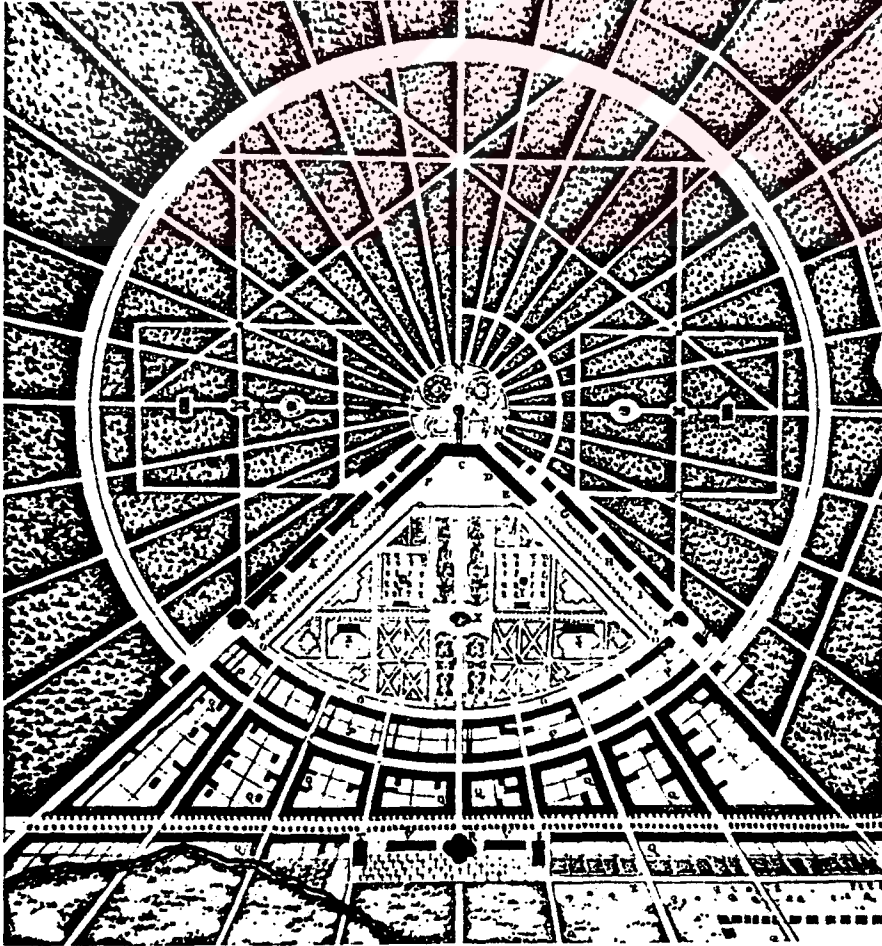
na yakın kısımlarda ise parterler çim ile kaplanmalıdır.

- Pek az çiçekli çalı ve ağaca yer verilmeli ve renk daha ziyade su, gök, çim saha, heykel ve parterlerdeki çiçeklerle temin edilmelidir. Çiçeklerin parterler içinde bile tabii formlu büyüyüp yayılmalarına imkan verilmemeli, budanarak muayyen bir form içinde daha çok renk tesiri elde edilmelidir. [6] s. 202,203,204.

2.7. BAROK BAHÇE SANATI'NIN AVRUPA'DAKİ ETKİLERİ

2.7.1. Barok Bahçe Sanatı'nın Almanya-Avusturya'daki etkileri

Alman dış mekan planlaması hem İtalyan rönesans bahçelerinden, hem de Fransız Barok bahçelerinden etkilenmiştir. Ancak Almanlar kendilerine has milli bir stil yaratamamışlardır. Nymphenburg ve Karlsruhe saraylarının bahçeleri bu iki stilin karışımıdır. (Şekil 2. 25)

Şekil 2.25. Karlsruhe sarayının bahçe planı [9] s. 167

Herrenhausen sarayı bahçesi ise, Barok sanatının üslubuna uygun olarak sanat-doğa çekişmesinin güzel örneklerinden birisini oluşturmaktadır. Barok sanatının yalnız ihtişam düşüncesi bahçe sanatı yönünden değişik olanakların ortaya çıkmasına da ilk kez neden olmuştur. Bunlar:

- Değişik iklimlerde doğal yaşam ortamı bulunan bitkilerin kasalar içinde yer alması ve bu bitkilerin yaşaması için bugünkü seraların prototipleri olan yapıların gerçekleştirilmesi,

- İç mekanda yapılabilecek etkinlikleri dış mekanda çok daha fazla yapılabileceğinin gösterilmesi. Örneğin XVII. yüzyılda bahçeye satranç oyunu sokulmuştur. Yine aynı yüzyılda bahçenin içine ekonomik amaçlı kavak dikimi bahçeyi sevenlerce büyük bir tepkiyle karşılanmış "Herrenhausen'i deliler ve bahçe kâtilleri ele geçirdi." sloganı ile bu konuda ilk büyük protesto gerçekleştirilmiştir.

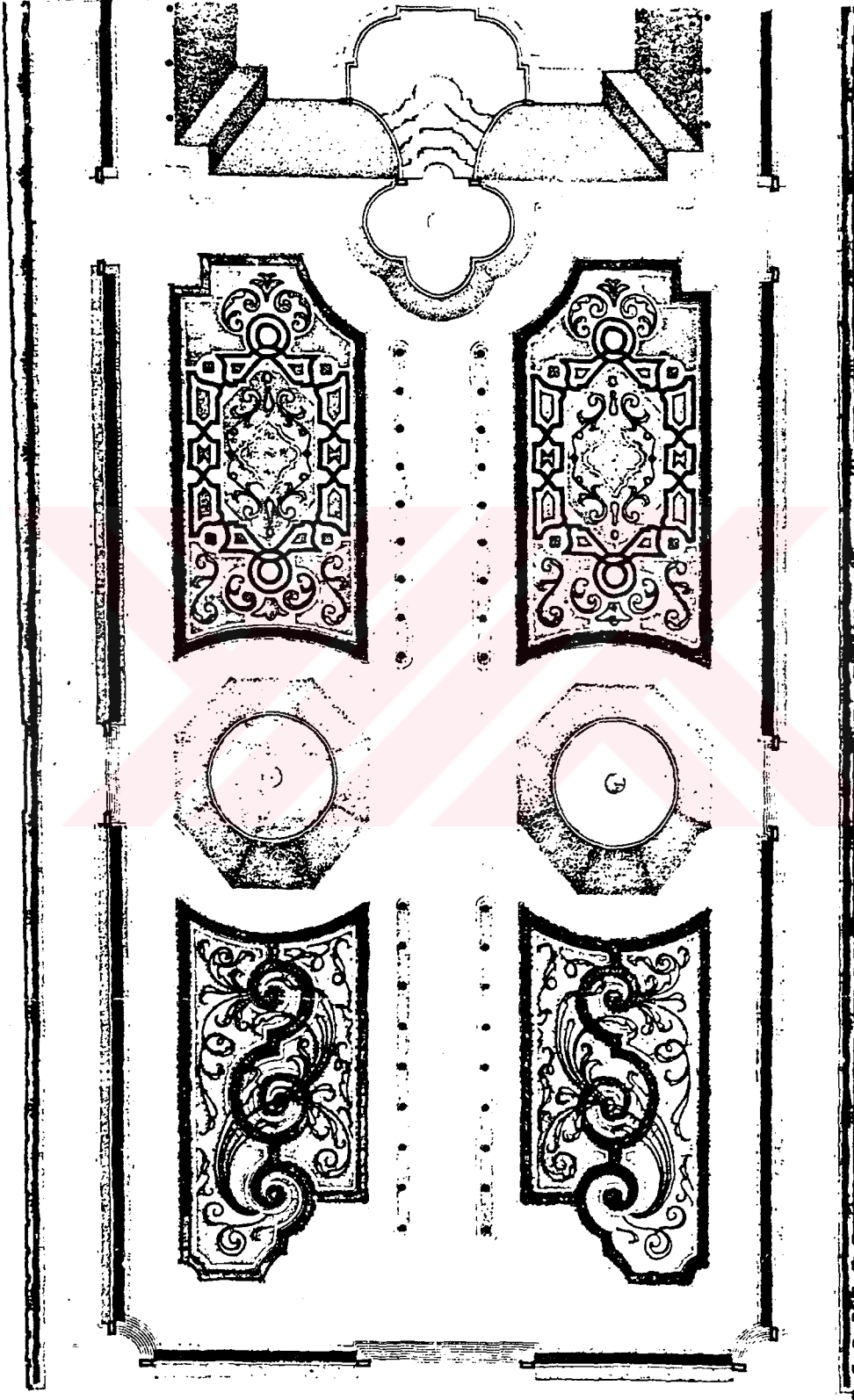
- Dış mekanda su gösterileri gerçekleştirilmiştir. Bugün bahçede otuzsekiz değişik su gösterisi çalışması vardır. [14] s. 103-104.

Alman ve Avusturya bahçelerinin ortak özelliği, hiç bir nedene dayandırılmayan manasız bir simetrinin bahçede hakim olmasıdır. Bu simetriyi sağlamak için zaten dar olan alanlar gereğinden fazla geniş yollarla küçük parterlere bölünmüştür.

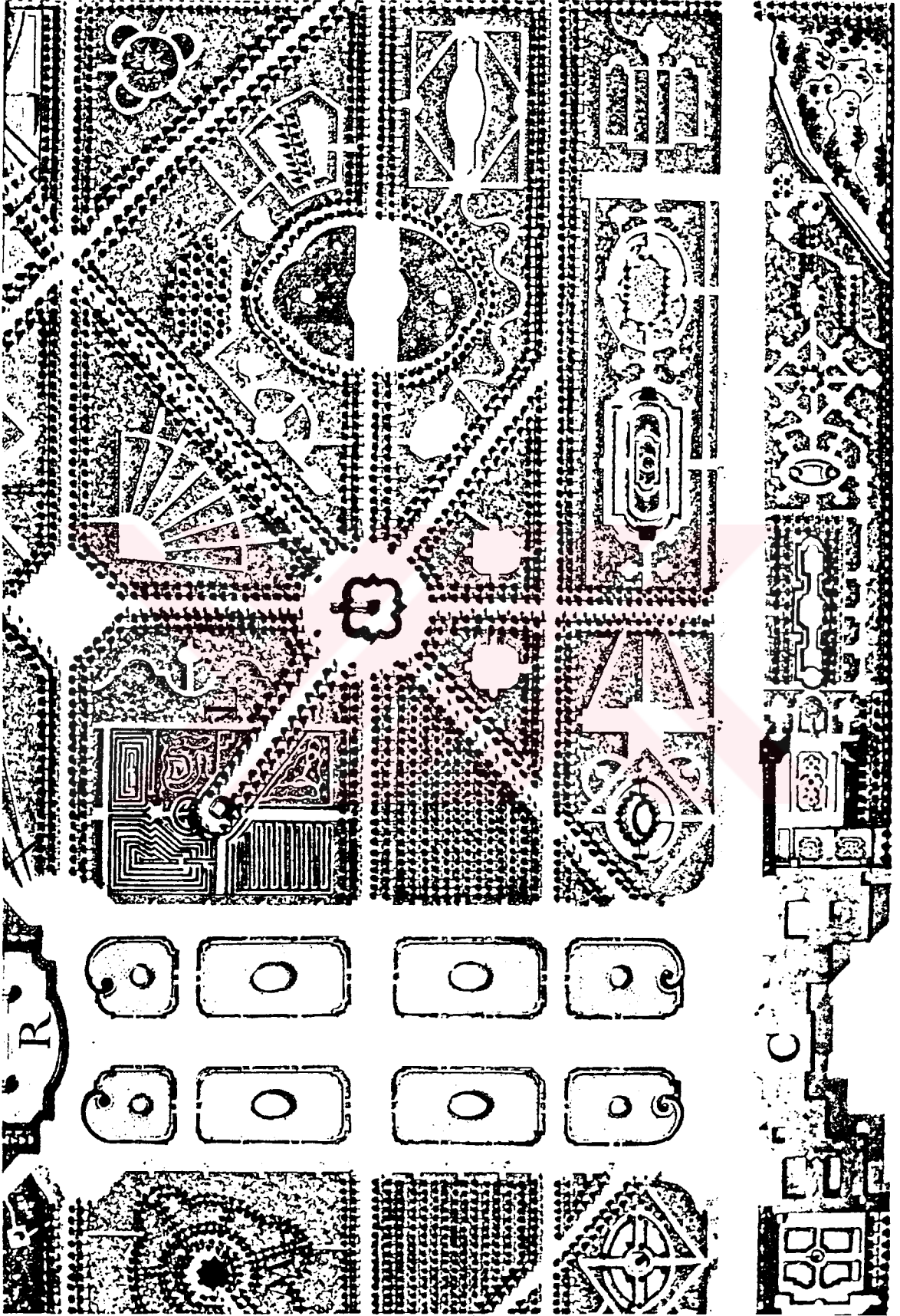
Avusturya bahçeleri daha çok Fransız Barok bahçelerinden etkilenmiştir. Belvedere (Şekil 2.26) ve Schönbrunn saraylarının bahçeleri büyük alan kaplamalarına bosketlerine rağmen sınırlı bir görünüme sahip olmaları ve çevre doğası ile yeterince kaynaşmamaları dolayısıyla geniş bir şehir bahçesi özelliği gösterirler.

Schönbrunn saray bahçesinde hemen hemen bütün esas yollar ve özellikle ışınsal olanlar, önemli bir obje ile son bulmaktadır. Obelisk, Roma harabesi veya grotto'dan çıkan bir kaynak bu şekilde objelerdir. (Şekil 2. 27)

Bahçenin en önemli ve dekoratif elemanları, esas aks üzerine yerleştirilmiş olan Neptun Havuzu ile gloriotta'dır. Tirol mermerlerinden yapılmış olan bu şahane kompozisyon, özellikle çok belirli zamanlarda, hareketli ve müzikli su oyunları ile, bahçenin en dikkat çekici özelliklerinden birisi olmaktadır. [6] s. 230

Şekil 2.26. Belvedere bahçesinin Salomon Kleiner'e göre rekonstrüksiyonu [15] s. 51

Şekil 2.27. Schönburnn Sarayı bahçesinin parter düzenlemeleri [13] s. 111

2.7.2. Barok Bahçe Sanatı'nın Rusya'daki etkileri

Rusya'da dış mekan düzeni Fransız Barok stilinden etkilenmiştir. Büyük Petro Avrupa turundan döndükten sonra Petersburg'da 1715 yılında Peterhof adlı sarayı Fransız sanatkar Alexandre Le Blond'a yaptırmıştır. [6] s. 214.

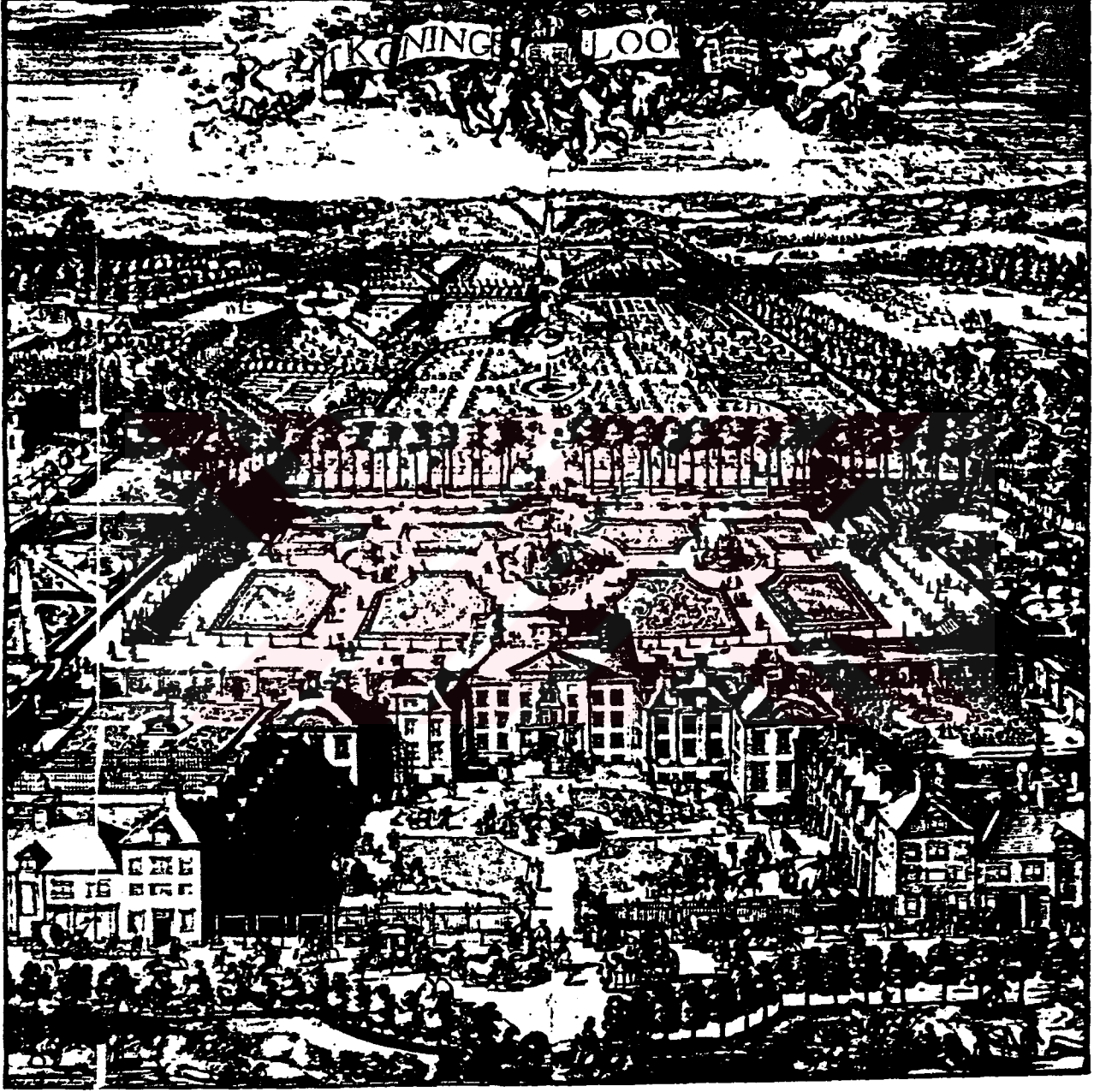
Barok bahçelerin bir özelliği olan ana aksın belirli bir objede sona erdiği burada farklı bir şekilde yorumlanmış, ana aks denizde bitmiştir. Böylece Büyük Petro'nun "Karalara sahip olduğum gibi denizlere de sahibim" düşüncesi gerçekleştirilmiştir.

Peterhofla kıvılcımlanan Rus formel bahçesi, Büyük Petro'dan sonra gerek kapanıklık, gerek soğuk iklimin kısıtlamaları, gerek de halkın yaşantı biçiminin uymaması nedenleriyle sönmüş ve son bulmuştur. [8] s.36

2.7.3. Barok Bahçe Sanatı'nın Hollanda'daki etkileri

Hollanda'da da "Büyük stil" taklit edilmiştir. Ancak Hollanda'nın topoğrafik yapısı ve arazi ölçüsü, ne sonsuza ulaşıyor hissini veren uzun görüş fikrine ve ne de kademeli geniş terasların gerçekleştirilmesine imkan veriyordu. Ayrıca su gösterileri için de arazi uygun değildi.

Sonuç olarak ne İtalyan Rönesans'ının Villa d'Este'sindeki kaskatlı muhteşem su oyunlarını ve ne de Versailles'daki geniş ışınal, kaz ayağı (Patte d'oie) yolların, uzun avenülerin gerçekleştirilmesi mümkün olmadı. Mevcut su kanalları, Hollanda'ya öz sayılabilecek bir Fransız bahçe stiline gelişmesini sonuçlandıran önemli elemanlar oldu. Het Loo'nun Hecmstede'in bahçeleri, Hollanda şartlarında Fransız tarzında biçimlendiler [6] s. 213 (Şekil. 2.28)

Şekil 2.28. Het Loo Sarayı ve bahçesinin gravürü [9] s. 169

2.7.4. Barok Bahçe Sanatı'nın İngiltere'deki etkileri

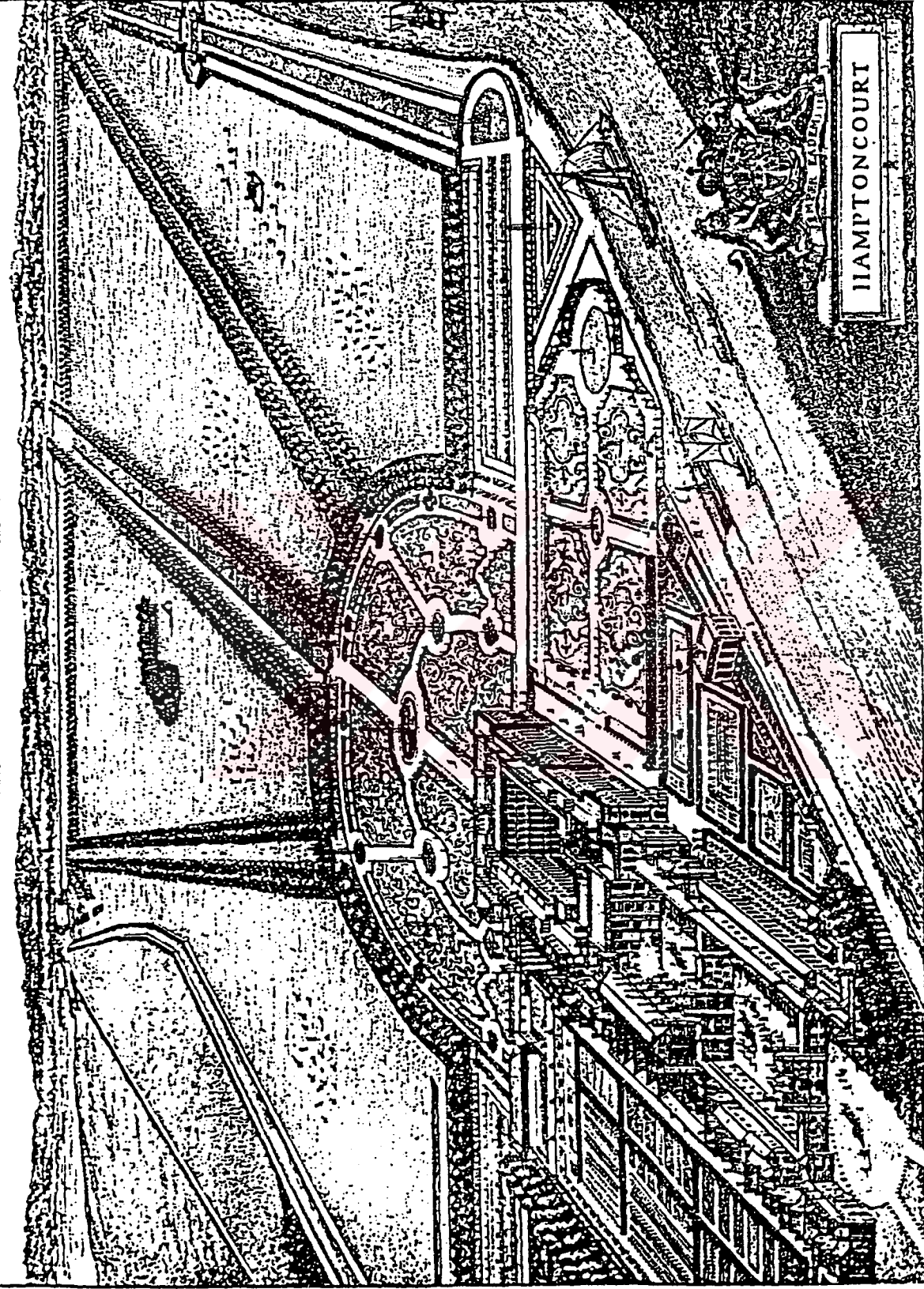
İngiltere de, Fransız vista bahçe etkisinden uzak kalmamıştır. Fakat iklim koşullarının değışikliği dolayısıyla İngiliz bahçeleri kendine özel bir gelişim göstermiştir. [8] s.36

Yani, Fransız bahçe stili İngiltere'de hiç bir zaman orijinal mükemmelliğini kazanamamıştır. Bunda esas itibarıyla, arazinin dalgalı formunun rol oynadığı gerçektir. Fransız bahçelerinin sonsuza ulaşıyor hissini veren ağaçlıklı yolları, İngiltere doğal peyzajının dalgalı arazisinin tepeleriyle kesilmiş ve uzun görüş fikri bu sebeple gerçekleştirilememiştir. Diğer bir sebep ise, çevre arazisinin Fransa'daki gibi masif görünüşlü av parkları yerine, ziraat arazisi oluşu ve geniş avenülerin solid bir kitle tarafından kesilmesi yerine, ince yollar halinde hafif görünüşlü kır arazisine birleşmesidir. [6] s. 213

Fransız kültürü ile etkilenen Charles II, Hampton Court'un bahçesinde, Paris'te Tuileries sarayının bahçesinde hayran olduğu özellikleri yaratmak için, Fransız bahçe sanatkârlarını görevlendirdi. Işınal üç avenü fikri (Patte d'Oie) uzun bir kanalın ucundaki yarım daire şeklindeki meydandan itibaren şekillendi. (Şekil 2.28)

İhlamur ağaçlarından meydana getirilen bu yollar sarayın arkasındaki parkta son buluyordu [6] s. 236

Hampton Court'un bahçesi daha sonraları İngiliz naturalistik bahçe akımı ile değışikliğe uğramıştır.

Şekil 2.29. Hampton Court sarayı ve önündeki yarım daire şeklindeki terastan ayrılan üç ışınal yolu gösteren gravür [5] PL.CI

2.7.5. Barok Bahçe Sanatı'nın Türkiye Bahçeleri'ndeki Etkileri

Batılılaşma hareketleriyle birlikte 1720 tarihinde, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, Fransa ile bir anlaşma yapmak üzere Paris'e gönderildiğinde, Versailles ve yazlık sarayı Mary-le-Roi ile Fontainebleau bahçelerinden etkilenecek gördüklerini övünce, Ahmet III, 1722 yılında Kağıthane deresi yanında Sa'dâbâd kasrını ve çeşitli köşkleri inşa ettirmişti. (Şekil 2.30)

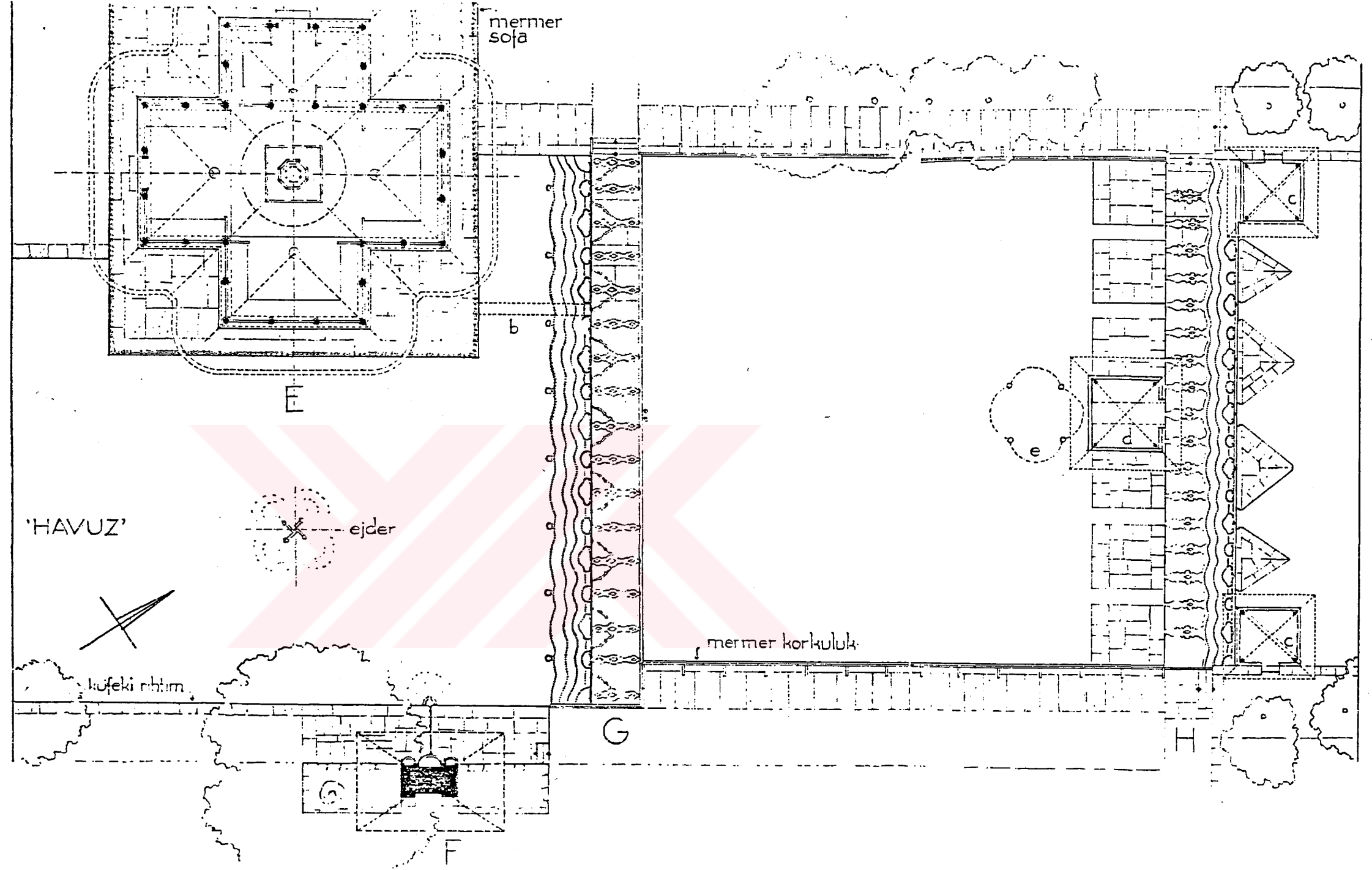
Bugün mevcut olmayan kasrın bahçesi düzenlenirken derenin yatağı, içi mermer kaplı 25 m. genişlik ve 1100 m. uzunlukta bir kanal içine alınarak tamir edilmiştir. [16] s. 175.

Derenin suları, Çadık köşkü önünde, kanalın içinde inşa edilmiş iki bend üzerinden akarak, kaskatları teşkil eder ve kasrın duvarlarını yalıyarak, büyük bir havuz içinde toplanır ve oradan doğal seyrine bırakılır. (Şekil 2.31.)

Kaskatlı bendler,uzun kanalın sularını kontrol, üçüncü bend ise Kasr'ın önündeki havuzu beslemek için havuzun kenarında yapılmıştır.

Birinci bendin geçiti üzerindeki kapak taşlarının içine oyulmuş olan kanalcıkların şekilleri klasik olmakla beraber, bazı yerlerine ilave edilmiş yuvarlak düğüm, rokoko tesirini taşımaktadırlar. Akıntıya karşı yüzer durumdaki çift balıklar, bu devirden itibaren su, kanal ve teknelerinde yapılmaya başlanan motiflerden biridir. Bunların vazifesi gözü eğlendirmek olmakla birlikte daha çok suyu köpürtmek ve akıntıyı canlandırmaktır.

İkinci bend ile birinci bend arasında, rıhtımlı ve masif korkuluklu bir havuz bulunmaktadır. İkinci bend suları tutacak ve seviyelerini tanzim edecek şekilde yapılmıştır. Bendin en üst bordüründe açılmış deliklerden geçerek bendin mermer kapak taşları içinde açılmış oyuklardan akan su, kaskatı teşkil eden kaselere dökülür. Bu suretle suların zengin ve canlı bir şekilde şelaleler teşkil ederek tekneden tekneye ve kademedan kademeye dökülmeleri sağlanmıştır. [16] s. 175 (Şekil 2.32) ve (Şekil 2.33)

Şekil 2.30. Sa'dâbâd kasrı vaziyet planı

E- Kasr-ı Cenân, F-III. Ahmet Çeşmesi G- İkinci set yani "Sır'at köprüsü" veya "Sagir" kaskat, H- Üçüncü set eski adıyla "Çağlıyan-ı salis" veya "Kebir" Burada XX. yüzyıl başında kaldırılmış olan mermer kaskat kaseleri tahmini bir şekilde yerinde çizilmiştir. a-Binek taşı, b- Taş köprü, c,d- "Taht-ı Hümayun" yani kameriyeler, e-II. Sultan Mahmud zamanında yapılan yeni kameriyenin yeri. [17] s. 27, 28.

Şekil 2.31. Kağıthane'de Sa'dabad kasrı, Hübannâme-zenannâme (1798) adlı eserden [18] s. 121.

Şekil 2.32. İkinci Kaskatın günümüzdeki genel görünüşü

Şekil 2.33. İkinci Kaskatın mermer kapak taşları içine açılmış süslü oyukların görünüşü

Yerleşim bakımından batıdaki kaynağına benzeyen sadabad bahçesinde; Versailles bahçesinin aksine olarak kesin bir aks ve simetri yoktur. Bitkilendirme; kanal kenarındaki birkaç sıra düzenli ağaç (Söğüt ağaçları) dışında seyrek gruplar halinde informaldır. Dışbudak, Çınar, Meşe, Ceviz gibi ağaçlar kullanılarak vadininve onu çevreleyen sırtların doğal yeşilliğine uygun bir ağaçlandırma yapılmıştır. Bu ağaç gruplarının çevrelediği çimenle kaplı yeşil alanlar, milli spor gösterilerinin ve çeşitli şenliklerin yapıldığı sahalar olarak değerlendirilmiştir. Ağaçlar doğal halinde bırakılmış, opus topiarum sanatı tatbik edilmemiştir.

Sadece sarayın yakınlarındaki çimenlikler içine lâle, nergis, sümbül, çiğdem gibi soğanlı çiçekler serpiştirilerek renk dalgaları meydana getirilmiştir [3] s. 216.

Lale Devri'nde gerçekleştirilen bu ilk bahçeden sonra da batı etkileri saray bahçelerinde hissedilmiştir.

Topkapı Saray bahçeleri gibi katıksız Türk benliğiyle yoğrulmuş bir çevre bile batılılaşmadan nasibini almıştır. Topkapı'nın 1819'daki bir planında özgün yapısını hala koruduğu görülüyorken, 1855'e ait plandaki klasik formel çizgiler, 1840'larda Alman hasbahçe mimarı elinde Türk karakteristiğini bir ölçüde kaybettiğini göstermektedir. Gene de, esas saray kompleksini oluşturan avlulu kitle içindeki binalarla tanımlanmış kurgusu nedeniyle bu değişim sınırlı kalabilmiştir.

Oysa yeni kurulan bahçelerde, özellikle padişah bahçelerinde Batı etkisi Selim III döneminden başlayarak çok açıktır. Boğaziçi kıyılarında Avrupa stili büyük sarayların yapımıyla, bahçelerin de Batı kurallarınca düzenlenmesine zemin hazırlanmış; örneğin Beşiktaş ve Çırağan yalı-saray bahçeleri böylece kurgulanmıştır. Selim III'ün kızkardeşi Hatice Sultan Beşiktaş'taki kendisine ait yalı-saray ve bahçeleri tasarlattığı Fransız Melling'in saray ve hasbahçe mimarı olmasını sağlayarak, Batı bahçe stiline yerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Melling'in uyguladığı labirent, serdâbâ denilen gömük yazlık avlu; ayrıca grotto ve nimfeum gibi yabancı öğeler Türk bahçesine girmeye başlamıştır. [19] s. 47

Türk bahçelerindeki batı etkilerine, üçüncü bölümde örnekler üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulurak değinilecektir.

2.8. UZAKDOĞU BAHÇE SANATI

2.8.1. Çin Bahçeleri

Çinliler herhangi bir bitki veya dağ gibi insanın da doğanın içinden çıktığını düşünürler ve doğal elemanların da insanlar gibi bir ruha sahip olduklarına inanırlardı.

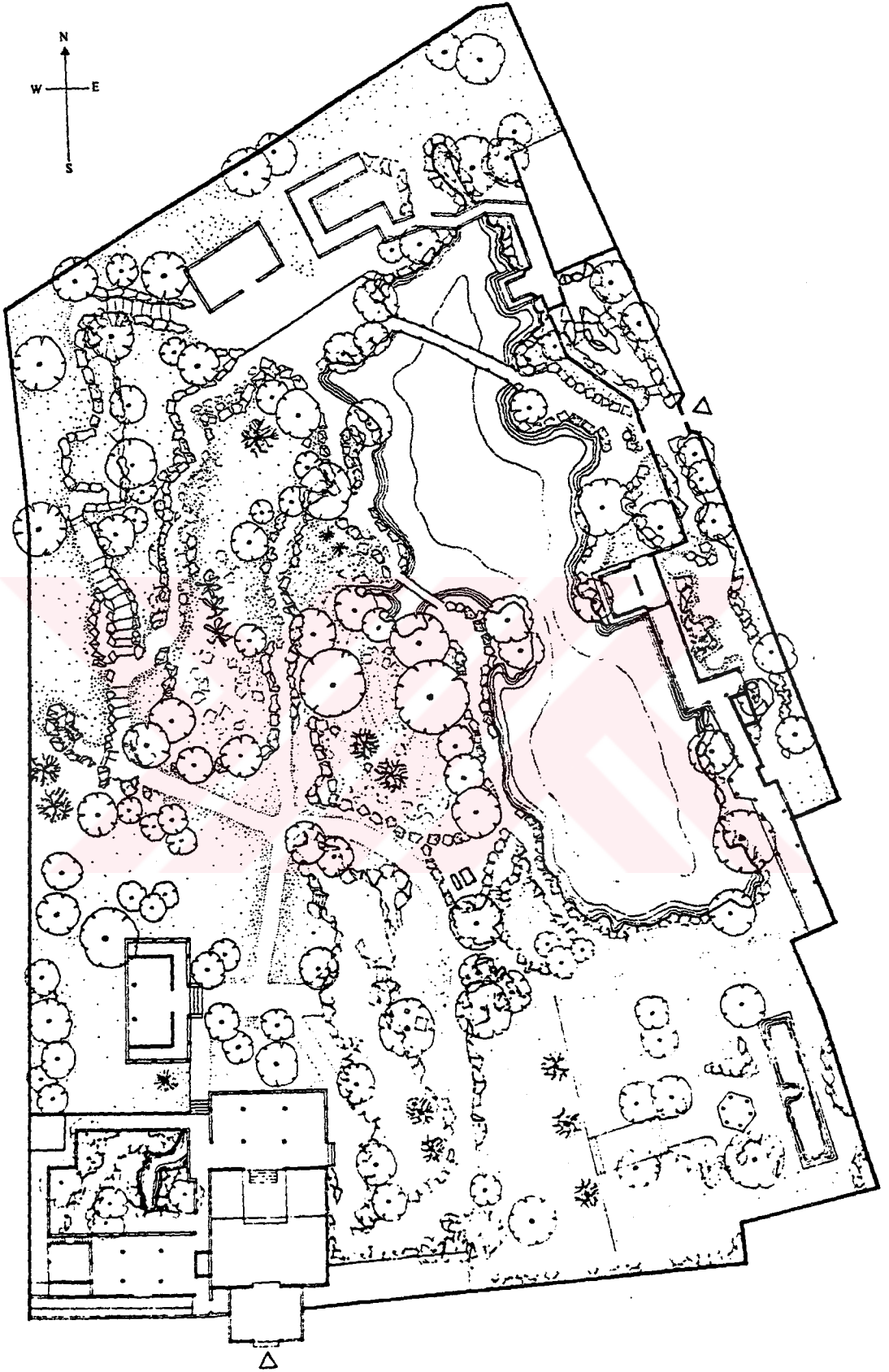
Bahçenin temel elemanları kaya, tepe veya dağ (uyarıcı erkek güç, yang) ve durgun su (sakinleştirici kadın güç, yin) den oluşmaktadır. Algılanan bütün formlar yang ve yin'in bir araya getirilen belirli karakterleri ile evrensel güçlerin formunu düşündürür. Bunlar bazen insan ve çoğunlukla kaplumbağa, yılan, dragon gibi hayvan ruhlarına sahiptirler. [7] s. 68.

Çin bahçesi, bahçe sanatkarlarından çok şair, rahip, ressam gibi tabiata ait derin duygularını yazı veya resim ile ifade edebilen kimseler tarafından gerçekleştirilebilmiştir. [6] s. 242)

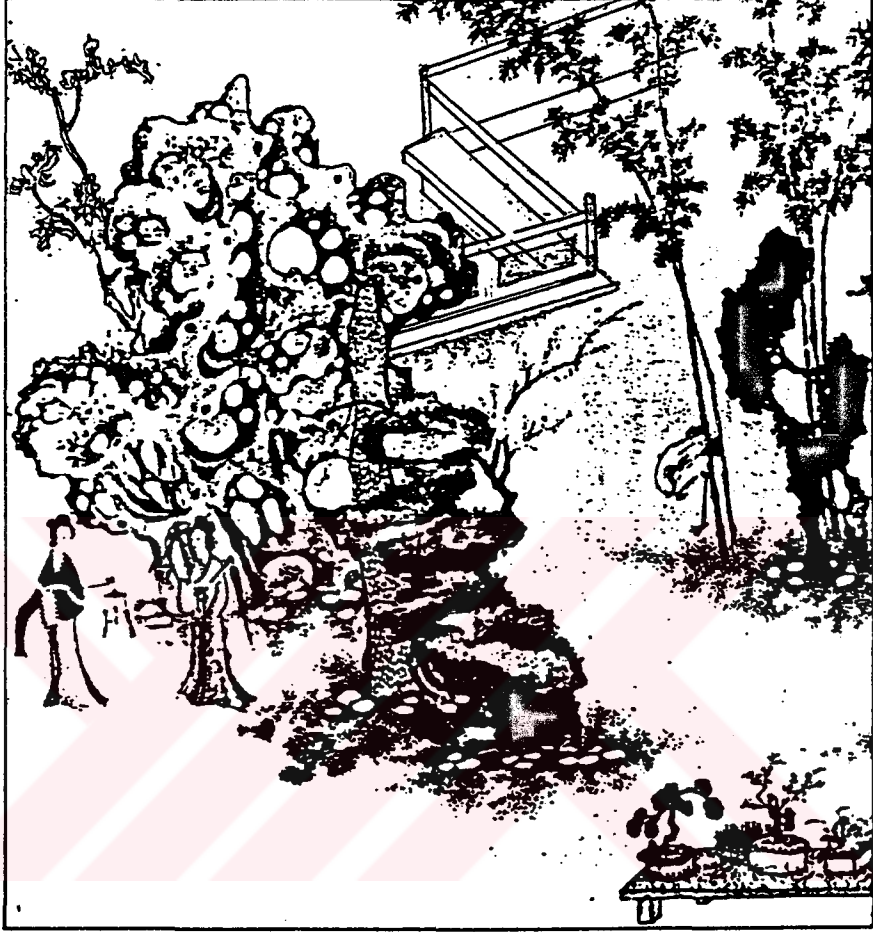
Güzel kokulu ağaçları, çalıları ve çiçekleriyle beraber, meditasyon yapabilmek, sohbet edebilmek ve şiir okuyabilmek için Çin bahçelerinde sakinlik esas alınmıştır. [7] s. 69.

Çin imparatorluk saray bahçelerinin en cazip özellikleri, ölçülerinin çok geniş tutulmuş olmalarına rağmen gizliliğe önem verilmiş olmasıdır. (Şekil 2.34)

Bu tertip özelliği diğer bütün büyük özel bahçelerde de görülür. Geniş bahçe mekanı kayalıkları, tepeleri, gölleri ve akarsularıyla küçültülmüş bir tabiat örneği olarak şekillenmiştir. Mana ve ruh bakımından Çin bahçeleri, tabiatın bazı sahnelerini ifade eden tamamlanmamış izlenimini veren Çin resimlerine çok büyük benzerlik gösterir. Nitekim, bahçe içinde gezen bir kimse için değişen manzaralar dizisi, peyzaj ressamlarının siyah-beyaz renkte, ipek üzerine yapmış oldukları bir seri resimden farksızdır. [6] s. 245. (Şekil 2. 35)

Şekil 2.34. Chi Chang Yuan İmparator Bahçesi planı, Wusih [20] s. 69

Şekil 2.35. Bu resimde Çin bahçesinin karakteristik elemanları görülmektedir. Oyuklarla çeşitli renk ve dokularıyla grotesk kayalar masanın üzerinde bonsai (minyatür ağaç) saksıları; bahçeyi asimetrik şekilde ikiye bölen zigzak çit; dayanıklılığı sembolize eden bambular ve çiçek açmış erik ağaçları [9] s.54

Bahçeler her ruhsal durum ve ihtiyaca göre önemli gün, gün ışığı, ay ışığı, bütün yıl boyu sis, yağmur ve açık havalar için planlanırdı. [7] s. 69.

Küçük bahçelerde ise ailenin özel yaşama kısımlarında, bahçeye nazır verandalar, dikdörtgen şekilli havuz ve kanallar bulunurdu. Bu su tesislerinin üzerinde, ince yaya köprüleri yer alırdı. Avlular çevreden yüksek taş veya sıva

kaplı duvarlarla ayrılmışlardı. Bu duvarların fonksiyonu, gizlilik temininden ziyade, üzerine eğilmiş olan veya düşen yaprak ve dalların gölge oyunlarına fon teşkil etmektir. Bu duvarlara açılan ay şeklindeki manzara pencereleri, bahçenin tertibine artistik bir duygusallık kazandırır. [6] s. 245.

Bitki kompozisyonu Çin bahçeleri ile başlamıştır denilebilir. Çeşitli bitkilerin meydana getirdiği kompozisyonların ayrıca sembolik bir anlamı da olurdu. Örneğin Çam + erik + bambu "soğuk mevsimin üç arkadaşı"nı temsil ederdi. Şeftali ağacı yalnız başına "ölmezlik", çam ve bambu "uzun ömürlülük" muz ise "verimlilik" sembolü olarak tertipte özel mana taşırlardı. [6] s. 245.

Taşlar ve kayalar, Çinliler için hakikaten XVIII. yüzyıldaki İngiliz naturalistik bahçelerindeki ağaçların ve bugünkü bahçelerde yer alan çiçeklerin mana ve önemini taşımaktaydı. Bununla beraber, mevsimlerle değişmeyen bir devamlılık özelliğine sahip olan bu elemanların mevsimler değil, hatta gün içinde belli saatlerdeki atmosferik vb. değişiklikleri duyuran, aksettiren tertip oyunlarından hoşlanan Çinliler'in felsefelerindeki önemli yerini anlamak pek de kolay değildir. [6] s. 246.

2.8.2. Japon Bahçe Sanatı

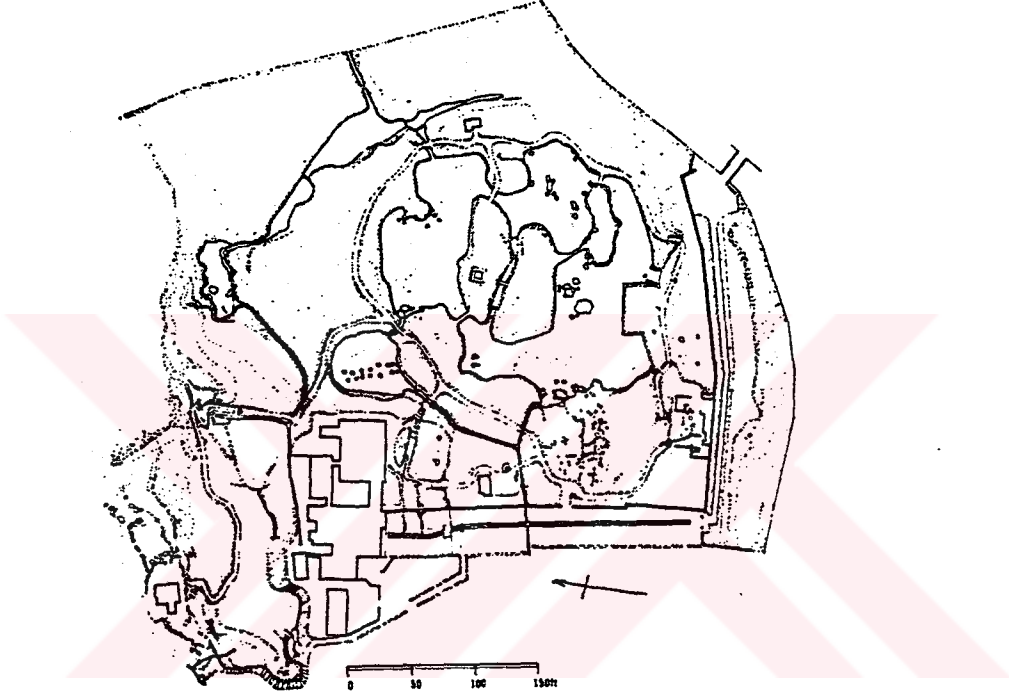
Japonya, bahçe ve peyzaj sanatında tarih boyunca önemli katkısı olan ve bunu günümüze kadar devam ettiren tek Asya devletidir denebilir. Zira geçmişe ait çok zengin bir bahçe kültürüne sahip olan Çin'den günümüze gelen pek fazla örnek kalmamıştır. [6] s. 250

Japon bahçelerinin şekillenmesinde din ve felsefenin yanında eskiden beri doğaya karşı duyulan derin sevgi ve saygının da önemli bir rolü olmuştur.

Shinto dini doğa sevgisinden doğmuş ve herşeyin içinde bir ruh olduğuna inanılmıştır.

İlk Japon bahçeleri Shinto rahiplerinin törenleri için çakıl taşları ile döşenmiş avlular biçiminde yapılmış; giderek kaya, su ve bitkinin mekana getirilmesini tepecik, ada ve köprüler izlemiştir. [21], [22] s. 91.

Bu dinin etkisiyle XIV. yüzyılda Kyoto'da Yosun bahçesi yapılmıştır. Bu bahçede kırk çeşit yosunun yanında doğal eleman olarak sadece kaya, su, ışık, hava bulunmaktadır. Bu bahçe doğadan daha doğaldır ve bir tür doğanın yüceltilmesidir. İnsanın eli her yere uzanmış ancak hiç bir yerde görünür değildir. Bu bahçe yalnızlığın üstün zerafetini ifade eder. (Şekil 2.36)

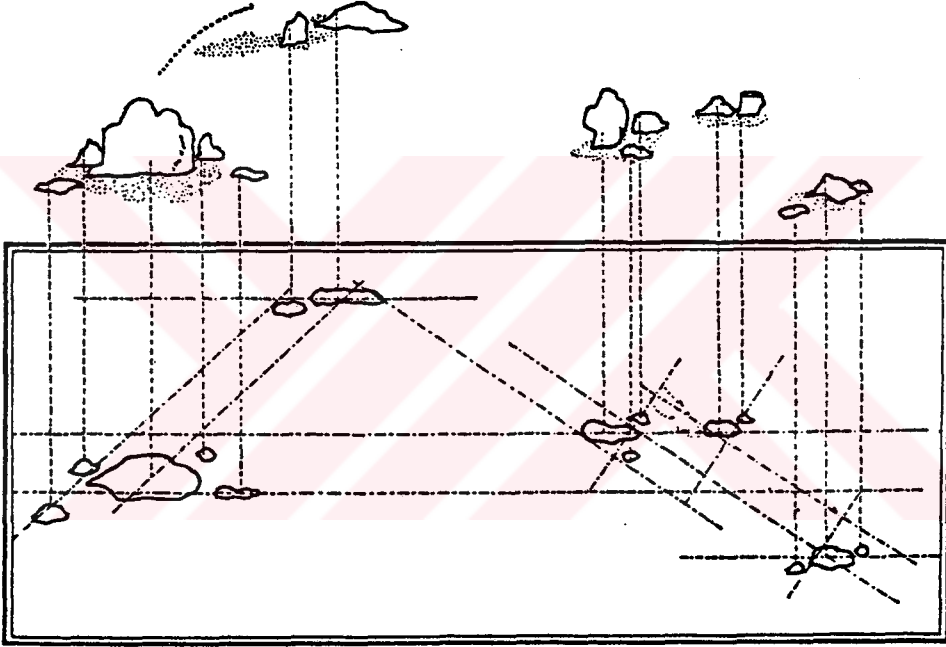

Şekil 2.36. Kyoto'daki Saiho-ji tapınağının yosun bahçesi [7] s. 90

Daha sonraki devirlerde Budizm dini Çin'den gelmiş ve herşey gibi Japon kalıbına dökülmüştür. Bu din bireyi vurgular ve insanın bu dünyayı aşıp, daha iyi bir dünyaya geçebileceğine inanır.

Ryoan-ji (1499) tapınak bahçesi ressam ve heykeltıraş Soami tarafından yapılmıştır. Eni 10 m., boyu 30 m. olup bir kenarı mabedin verandası, diğer üç kenarı ise üstü kiremit çatılı toprakla çevrilidir. [21] s. 92. Budizm etkisiyle oluşturulan Ryoan-ji tapınağı bahçesinde doğa en yalın haline indirgenmiştir.

Bahçe soluk renkli kum zemin üzerine dikkatle yerleştirilmiş, onbeş kayadan ibarettir. Kaya grupları 5, 2, 3, 2, 3'er kayadan oluşmuştur. (Şekil 2. 37) Asimetrik denge kurulmuş, kaya grupları kendi içlerinde ve diğer gruplarla birlikte belirli bir dinamizm oluşturmuşlardır. [21] s. 92. Bu bahçe yosun bahçesinin tersine bir doğa soyutlamasıdır. Bu bahçede amaç dış dünyayı seyredip iç dünyayı anlamaya çalışmaktır.

Şekil 2.37. Ryoan-ji tapınağı bahçesindeki kaya gruplarının konumları [7]s. 96

Edo (1603-1668) döneminde ise dini olmayan gezinti bahçeleri çay evinin döşeme taşlarından gelişerek bir hareket ve gezinti bahçesi oldular. İlk bahçe öğlerine taş fenerler (toro), taş el yıkama leğenleri (tsukubai) de eklendi. [22] s. 93.

Japon bahçeleri genelde iki temel tipe ayrılır:

Tepe Bahçeleri: Tepelerden ve göllerden meydana gelir. Asırlarca asillere ait bahçelerin esasını bu bahçeler teşkil etmiştir. Bu tip bahçeler evin güney cep-

hesine yerleşir ve geniş sahayı kaplar. Tabii formlu bir düzen gösterirler.

Düz Bahçeler: Daha çok çeşitli binalar arasındaki alanların planlamasında kullanılan bir stildir. Uzun zaman her iki bahçe tipi beraberce gelişmiş ve alanın durumuna göre tercih yapmak gerekmiştir. [6]. s. 255.

Bu iki tip ana bahçeden, dört ana bahçe stili ortaya çıkmıştır:

Kuru Taş Bahçesi: Esas elemanları kayalar ve taşlar oluşturur. Örnek Ryoan-ji ve Daisen-in tapınak bahçeleri

Su Bahçesi: Başlıca elemanı su olan bahçelerdir. Köprüler bu düzenleme içinde, çeşitli yönlerde güzel manzaraların seyredileceği elemanlardır.

Şair Ruhlu Kimselerin Bahçeleri: Bu bahçe sadelik ve sukunet veren bir güzellikte planlanmıştır. Seçilen materyal bu etkiyi yapacak şekilde düzenlenir. Ölçü bakımından küçük, biçim bakımından sadedir.

Çay Bahçesi: Çay evine girişte ve çıkışta içinden geçilen bir bahçe kısmıdır. İnsanın çayhaneye geçerken kendisini ışıklandıracağı bir geçit olarak isimlendirilir. [6] s. 256-257.

Japon bahçeleri kullanıcı açısından da dört grup halinde incelenebilir.

Seyirlik Bahçe: Bahçenin binaya açılan sürme kapıları olan "shından" odasından seyredilebilir. Bahçenin verandadan ve odadan görülen kısmı önem taşımaktadır.

Geçit Bahçe: Geleneksel çay töreninin gelişmesi için ortaya çıkmışlardır. Misafirlerin bekleme yerinden çay evine gidişlerini sağlayan yolun iki tarafı bu bahçe mekanını oluşturmaktadır. Bu bahçelerde çiçek kullanımından kaçınılmıştır.

Çevresinde Dolaşılabilir Bahçe: Büyük bahçelerde, ziyaretçinin seyredebileceği uzak vista noktaları yoksa bahçenin güzelliğini algılayabilmek için bahçe mekanının gezilmesi gerekmektedir. Bu tip bahçelerde tasarımcının dikkat edeceği nokta, yürürken ortaya çıkabilecek bakış açılarına göre bahçenin düzenlenmesidir.

İşlevsel bahçe: Bu bahçeler batı etkisinde tasarımlanmış bahçelerdir. Bahçe konut sahiplerince yaşama mekanı olarak kullanılmıştır. Bu bahçelerde gele-neksel Japon bahçesi elemanlarını kullanmak zaman zaman olanak dışı ol-muştur. Örneğin yer örtücü olarak kullanılan yosunlar bu bahçede kullanıl-mamaktadır. [23] s. 2

Japon bahçelerinde bitki elemanı olarak herdem yeşil bitkiler seçilir. Çiçekli çalı, ağaç vb. yer verilmez. Yosuna yer örtüsü olarak çok önem verilir. Hatta kayaları da kaplaması arzu edilir. [6] s. 257-258.

Mevsimlerle yaprak renklerini değiştiren bitkiler ayrı bir önem kazanır. Çam ağaçları en çok kullanış yeri olan türlerdir...

Ağaç ve çalılar bahçe mekanındaki bir kısım objelerin (köprü, fener, kaskat vb.) kısmen saklanmasına ve böylece daha derin bir mana kazanmalarına im-kan verecek şekilde yerleştirilir...

Ağaçları gruplandırmada genellikle üçlü bir grup ve bir, bir-iki, beş-iki vb. ter-tipler kullanılır. Suyun üzerine ayın ışıklarının aksetmesine ve bahçeye rüzga-rın girmesine mani olacak bir düzenlemeye hiçbir zaman yer verilmez. [6] s. 260.

2.9 NATURALİST İNGİLİZ BAHÇELERİ

Naturalistik akımlar başladığı zamana kadar İngiltere'de bahçe, evin dışı bir uzantısı olarak düşünülüp, mimari bir formda tertip ediliyordu. Halbuki bu yeni akımla durum tamamen aksine dönüştü. Tertibe evden değil, tabiatten başlamak ve bahçeyi evin değil, tabiatın eve doğru uzantısı görmek alışkanlığı başladı. [6] s. 269.

XVIII. yüzyıl İngiltere için "Altın Çağ" olmuştur. Bahçe sanatında Bridgeman ve Kent'i, Lancelot (Capability) Brown, Sir William Chambers ve Humphrey Repton takip etmişlerdir. [6] s. 269.

Naturalizmin uygulamasına ait ilk pratik adım, bahçe duvarlarının yıkılması

ve "Ha ha" denilen hendeklerin kullanımıyla bahçenin çevreye açılmasıdır.

Böylece İngiliz bahçesinde dışa açılma, ufka ulaşan bir eksenin yarattığı vista ile değil, ha ha'nın üzerinden uzaklardaki tarlalara bakışla sağlanmıştır.

Dışa yönelme, fiziksel boyutları zaten büyümüş olan İngiliz bahçesinin algılanma boyutlarının da gelişmesine yol açtı. Öyle ki, artık "bahçe"den değil "arazi"den söz etmek daha yerinde oluyordu...

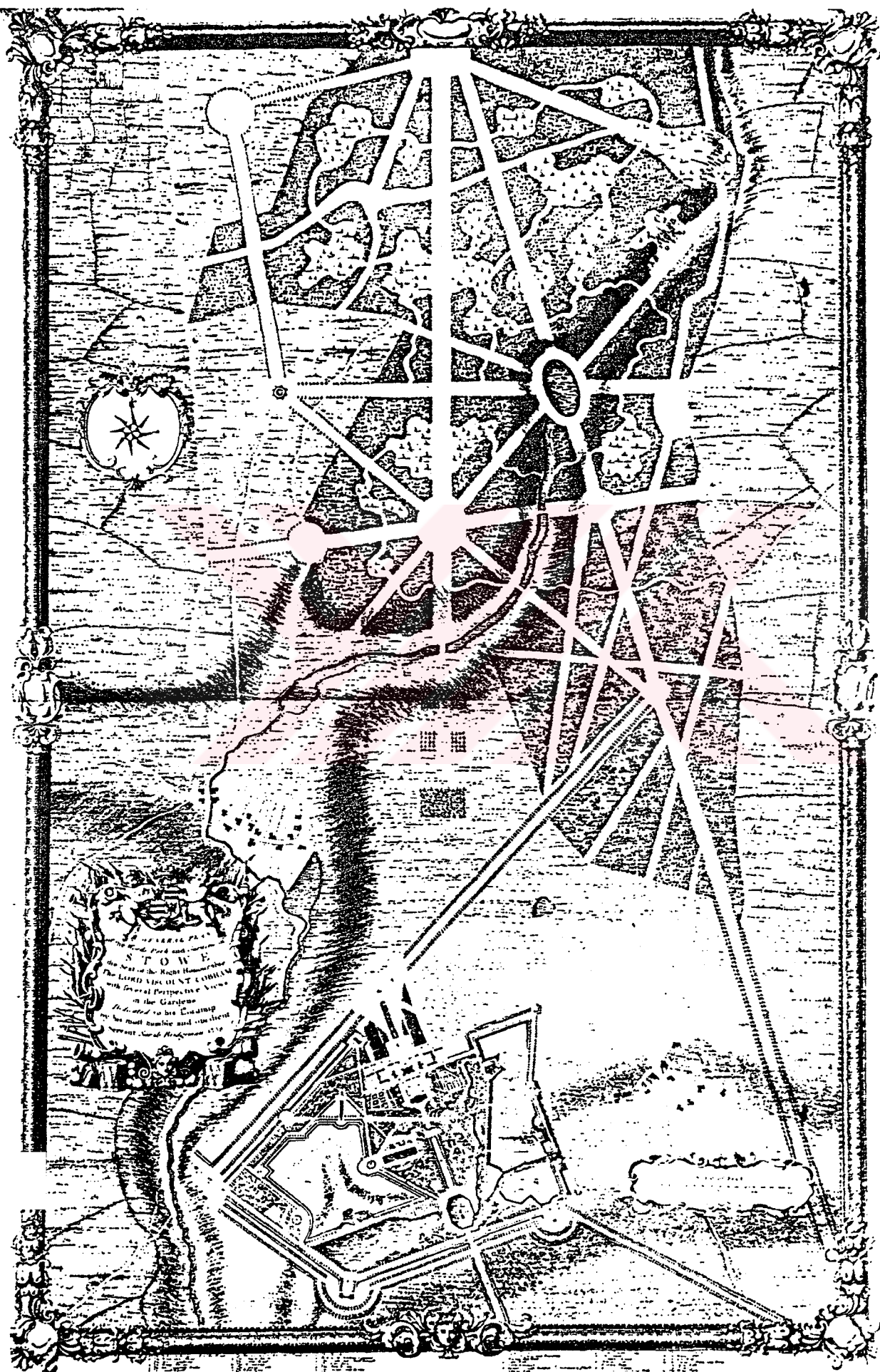
Geniş İngiliz arazi-bahçeleri artık tapınak, çoban kulübesi, Gotik yıkıntılar, kemer, obelisk, Palladiyen köprü, grotto, keşiş mağarası gibi çok sayıda yapısal öğeleri içermektedir. [24] s. 191.

XVIII. yüzyıl ortalarında İngiltere'de üzerinde en çok konuşulan naturalistik bahçe Stowe olmuştur. Aslında Stowe yalnız Kent'in değil hemen bütün naturalist bahçe mimarlarının zaman zaman yaptıkları değişikliklerle olgunlaşmıştır. İlk defa Bridgeman evvelce Rönesans tarzında düzenlenmiş bahçenin sınırlarını kaldırmış, terasları yıkmış ve bitki materyalinin kullanımına informal bir karakter kazandırmıştır. Bunlardan başka Bridgeman Stowe'da Rönesans'dan kalma eski avenüleri kısmen korumakla beraber bunların herbirinin sonuna bir mabet, hatıra sütunları ve obeliskler yerleştirmiştir. Su kullanımı geniş parlak su aynaları halinde, İngiliz olmaktan çok, Fransız Barok etkisinde olmuştur.

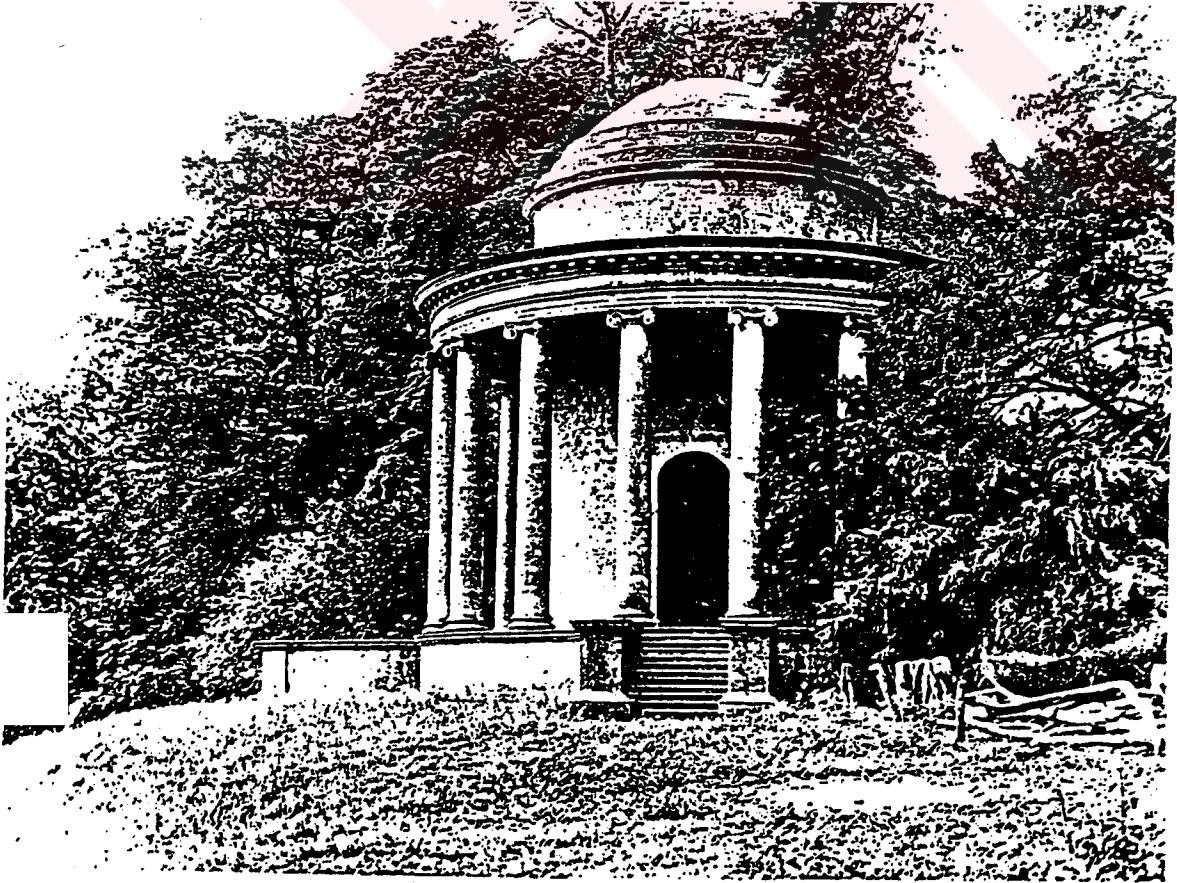
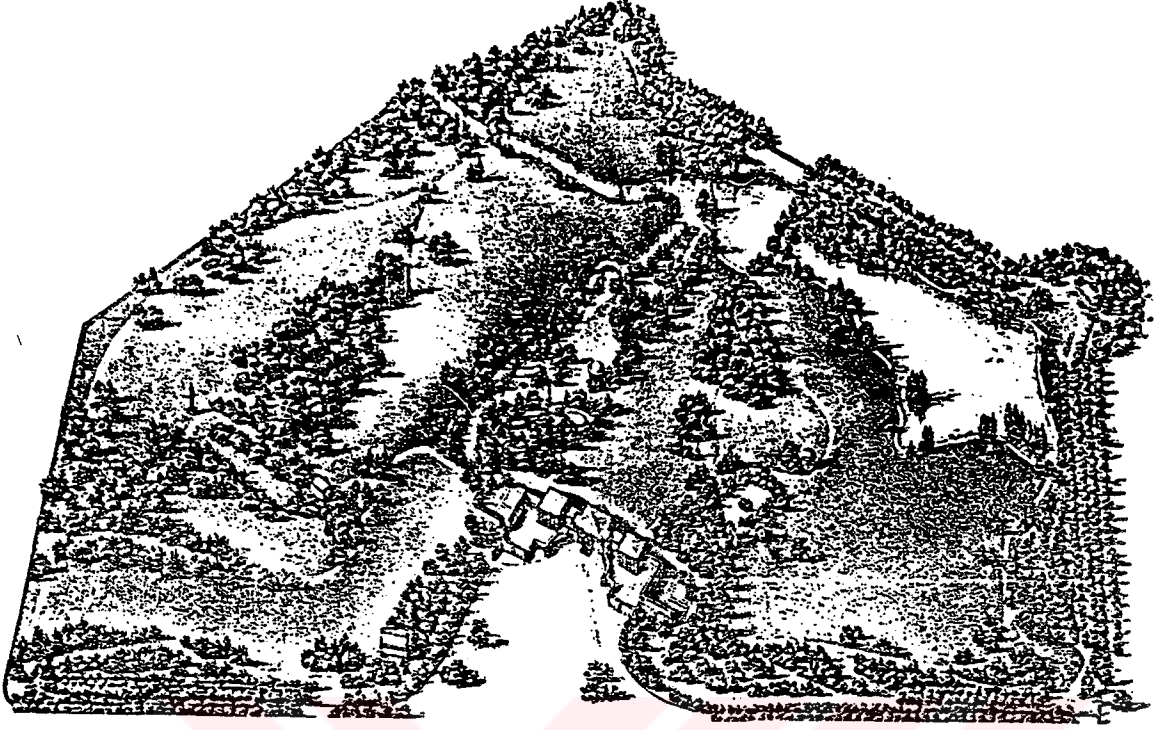
Kent'in Stowe'da yaptığı değişiklik ve ekler düzene daha naturalistik bir özellik kazandırmıştır. Bunların en önemlileri; mabetler (Venüs Mabedi, Concord Mabedi, Victory Mabedi) köprüler ve pavyonlarla geniş çapta kullanılan su elemanı olmuştur. Kent Stowe'daki geniş su aynasını, bir grottadan çıkan akarsu ile beslenen iki tabii formlu göle çevirmiştir. [6] s. 270-271.

Bu bahçede Brown'da çalışmıştır. (Şekil 2.38) (Şekil 2.39)

İngiliz bahçelerinin düzenleme prensiplerini Girardin Markız "Peyzaj kompozisyonu" adlı eserinde şöyle açıklamaktadır:

Şekil 2.38. Stowe parkının orijinal planı [7] s. 238

Şekil 2.39 Stowe'un 1738'lerde yapılan bir taş baskısı ve altta bir mabet [5]
PL. CXIII

Önce sizi çevreleyen bölgeyi iyice tanımakla işe başlayın, en ilginç bulduğunuz yakın ve uzak noktayı seçin... Sonra bu alan içinde yakın olan yerlere göre ön cepheyi gerçekleştireceğiniz bir eskiz yapın.

Her tablonun bakışları çekebilmek için bir çerçeveye ihtiyacı vardır; arazi üzerindeki tablonun çerçevesi, ön cephe veya öndeki bitki gruplarıyla meydana gelir.

Sizin kompozisyonunuzdaki suların şekilleri; gerçekleştirme kolaylığı, yer seçimi, arazinin genel eğimi ve en çok da genel tablomuzda yapacakları etkiye göre oluşturulmalıdır. [25] s. 22.

İngiliz naturalist bahçelerinde genel olarak bitkilendirme arazinin form ve hareketlerine uyumlu yapılmıştır. Yuvarlak taçlı, büyük ağaçlar hareketli akıcı çizgileriyle manzaraya yumuşak bir fon teşkil ederken, sütun şeklinde olanlar, sonsuzluk içinde statik bir vurgu etkisi yaratırlar. Tür seçiminde yapraklı ulu ağaçlar, ağırlık merkezini oluşturur. Karaağaç, kayın, meşe, ıhlamur at kestanesi, çınar gibi yaprağını döken büyük ağaçlar dışında, özellikle sedir iğne yapraklı tür olarak esas teşkil eder. Çiçekli ağaçlara ve çalı formu bitkilere hiçbir zaman yer verilmemiştir. Yeşil renk tonları bahçeyi karakterize eder. Renklilik ancak mevsimlerle değişen dal, gövde görünüşleri ile sağlanmıştır. [6] s.273

Doğa ve onun fizyonomisini üsluplaştıran İngiliz bahçe stilinin prensipleri, günümüzdeki peyzaj çalışmalarına hala esas teşkil etmektedir. [3] s.204

BÖLÜM 3. TARİHİ TÜRK BAHÇELERİ

3.1. TARİHİ YEŞİL ALANLAR

Tarih içinde Türk şehirleri ve özellikle İstanbul, Avrupa'nın büyük yerleşim merkezlerine oranla, çok daha gelişmiş bir bahçe şehriydi. Türk kültürü ev ile bahçeyi bir bütün olarak kabul eder. Bu anlayışa göre şehir, büyük bir bahçenin içine yerleştirilmiş kır evine benzer. Doğa-şehirlerinin tipik görüntüsü de aslında budur. Çevrelerini kuşatan doğayı yıkarak genişlemek yerine onu kendi bünyeleri içinde dekore ederek yaşatırlar. [26] s. 18

İstanbul şehrinin silüetini güzelleştiren aynı zamanda halkın topluca yeşil alan ihtiyacını karşılayan, şifalı içme sularını da içeren tarihi değeri olan mesireler, çayırklar, korular, mezarlıklar, ayrıca dini ve sivil merkezlerin çevreleri geniş alanlar kaplayan parklar durumunda idiler.

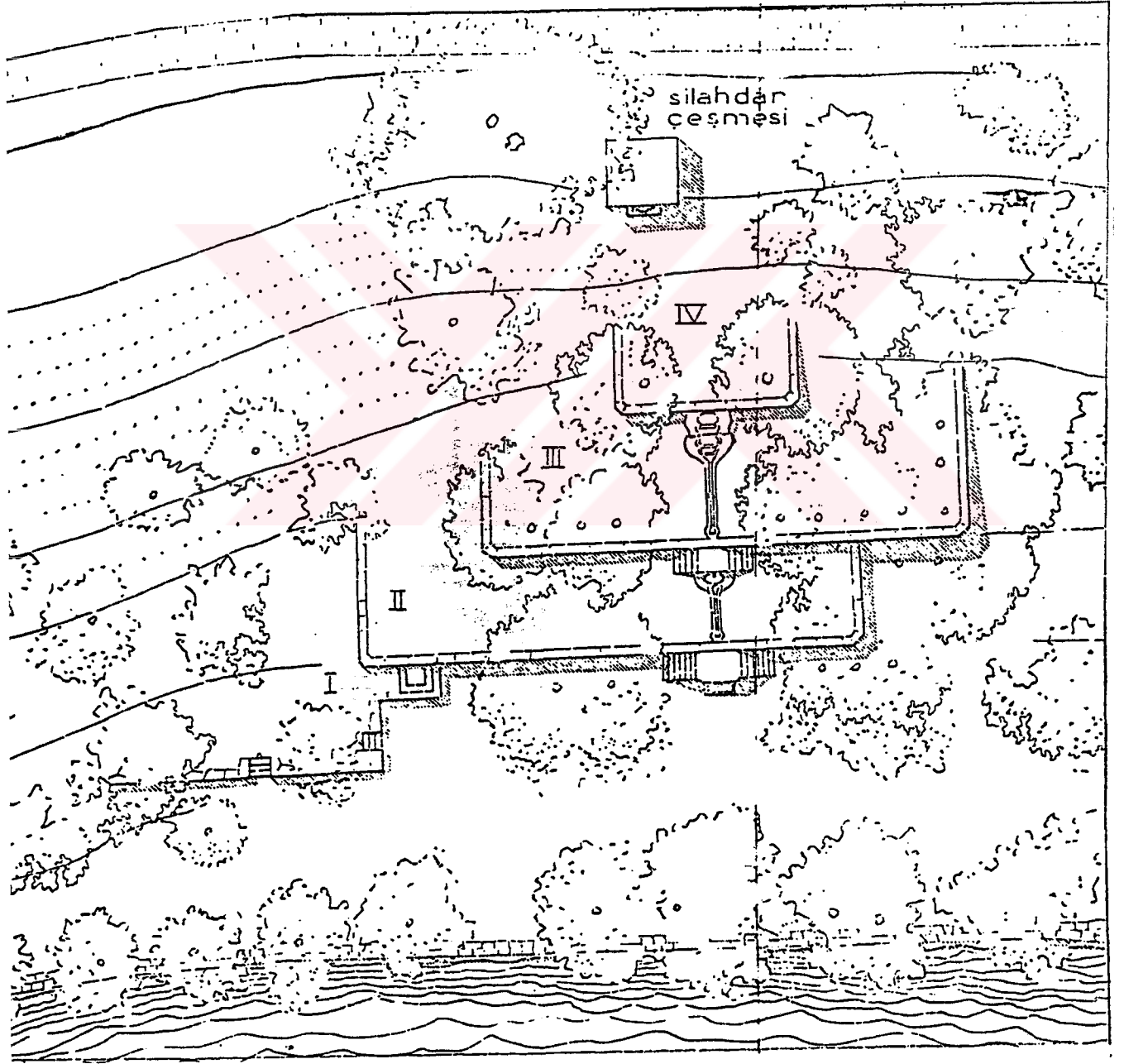
3.1.1. Tarihi Mesire ve Korular

Boğaziçi, Marmara ve Haliç kıyılarında ve sırtlarında yer alan mesire ve korular eski İstanbul'un geleneksel yeşil dokusunu oluşturan bugünkü parkların yerini tutan sosyal açık alanlardı.

Genel olarak Mesire alanı büyük bir doğa parçasını kaplar ve tercihen manzara veya denize açılan bir vadide yer alırdı. Sahanın genel olarak ağaç grupları, çayır kısımlarının da bir su veya çay ile canlandırılmış olmasına önem verilirdi. Amfiteatr biçiminde çayırı kavrayan ve çevreleyen tepe ve sırtlarında yer seçimi üzerinde etkileri vardı. [16] s. 281.

Özellikle Boğaziçi mesireleri çoğu zaman doğal durumdan yararlanılarak vadiler içinde uygulanmış, sağ ve solları yamaç ve tepeciklerle çevrili ve Boğaz tarafına doğru açık olan farklı uzunluktaki yeşillik şeritleriydi. Bu yeşillik hemen her zaman bir dere ile beslenirdi. Bu yeşil vadi ve çimenlikler daha çok şehir halkına gezinti ve eğlenti yeri görevi yapıyordu. Bu alanlarda doğa olduğu gibi bırakılmaz, doğanın eğilimlerine katkılar yapılırdı. [27] s. X

Araziyi zorlamayan ve ona uyumlu serbest düzenlemelerin yanında kademeli ve setli mesireler de mevcuttu. Bazen de setli kısım, sadece daha büyük bir mesirenin bir parçasından ibaretti. Setli mesirelere örnek olarak; İhlamuraltı, Küçük Çamlıca, Sötlüce, Kandilli, Çırçır, Çubuklu, Silahdarağa mesireleri sayılabilir. Bu mesirelerin hepsinde ortak özellik, zeminin istinad duvarları ile farklı kotlara ayrılmış olması ve bahçenin belirli bir yöne bakan bir çeşit anfi-teatr teşkil etmesidir. [16] s. 35 (Şekil 3.1)

Şekil 3.1 Silahdarağa Mesiresi planı [16] s.42

Nirengi noktalarında dinlenme yerleri, taş döşeli veya çimenli sofa, kaynak su-başları veya çeşmeler yerleştirilirdi. Bunun gibi insan müdahalesi, doğanın ka-rakterini bozmak bir yana, onun ifadesini artırırdı. Doğanın içinde yapılan bu uyarılama naturalist İngiliz bahçelerinin çizimleriyle yeni bir doğa yaratmala-rından ayrı bir fikirdir. [28] s. 6

Düz saha çayırlıktır ve çoğu zaman çeşitli eğlence, oyun ve sporlara imkan sağ-layan kısımlara ayrılır. [16] s. 281. Halkın eğlencesi gayet basit ve saftı. Tatil ve yılın belli günlerinde bu yerler çok kalabalık olurdu. Kalabalık şehirden ve çevreden kayık, sandal, vapur ve araba ile akın ederdi. Ağaçların altı, gölgelik-ler kapışılır, hasır ve halılar serilir ve bütün gün böylece seyir ve huzur ile ge-çerdi. Gençler çayır yerinde at koşturur, daha eskiden de cirit ve tomak oynar-lardı. Gezici takımlar hünerlerini gösterir, para toplarlardı. Bazen çengi, köçek, saz takımları belirir, bazen bunların kurulmuş yerleri olur, ortaoyunu düzenle-nirdi. Gezici satıcılar güzel takımlarıyla yiyecek ve içecek satarlardı. Çayırın iç-yani dağ tarafı çoğu zaman bostanlar halinde belirli düzenlere uygun olarak iş-letilirdi. Ürünleri de kent ve ülke çapında anınır ve aranırdı. [27] s. XI

Mesirelerde bitkilendirme; Çınar, meşe, karaağaç, ıhlamur, çitlenbik, ceviz, dışbudak, erguvan gibi büyük taçlı ağaçların seyrek gruplar halinde veya tek tek dikimi ile ya da doğal olarak yetişenlerin muhafaza edilmesi ile oluşturu-lurdu. İğne yapraklı ağaçlara ise genellikle yer verilmezdi.

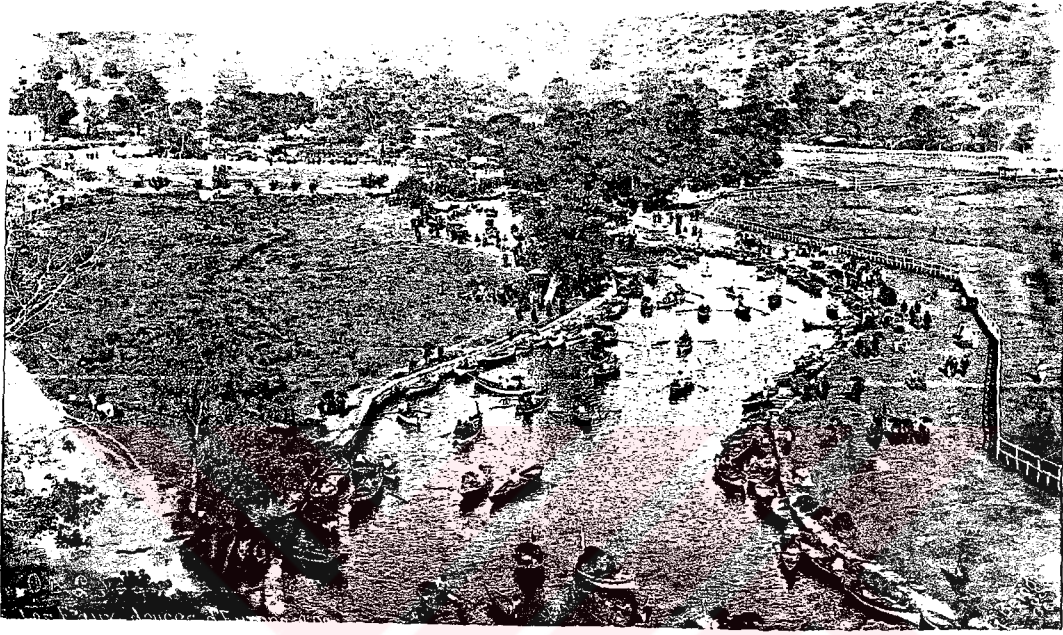
Yukarıda sıralanan setli mesireler dışında kalan tarihi mesireleri İstanbul'da bulundukları yerlere göre şöyle sıralayabiliriz: Anadolu yakasında; Beykoz, Bu-runbahçe, Göksu, Çengelköy, Fenerbahçe mesireleri, Rumeli yakasında; Beşik-taş, Bebek, Emirgan, Büyükdere ve Sarıyer mesireleri İstanbul yakasında ise; Florya, Rami ve Kağıthane mesireleri. (Şekil 3.2)

İstanbul koruları tarih boyunca araziye uyumlu dar patika yollarının yanında manzara seyretme ve dinlenme köşeleri bulunan; gölge işlevi açısından yapra-ğın döken büyük taçlı ağaçların bolca, iğne yapraklı ve yabancı orijinli ağaçla-rın az sayıda kullanıldığı bir tür park görevi üstlenen açık yeşil alanlardı.

Ünlü tarihi korular İstanbul'da bulundukları yerlere göre şöyle sıralanabilir:

Anadolu yakasında; Kuzguncuk, Vaniköy, Kandilli, Çubuklu, Abrahampaşa, Beykoz Koruları,

Rumeli yakasında; Yıldız, Bebek, Emirgan, Tarabya, Büyükdere koruları, Belgrad Ormanı ve Bendler.

Şekil 3.2 XX. yüzyılın başlarında Kağıthane Mesiresi [29]

3.1.2. Tarihi Mezarlıklar

Konumları ile İstanbul'un silüetini güzelleştiren ona çeşitlilik ve renk kazandıran diğer bir peyzaj elemanı tarihi mezarlıklarımızdır.

Her ölenin başına bir ağaç ve özellikle servi ağacı dikme geleneğinden dolayı tarihi Türk mezarlıkları adeta küçük bir servi korusu görünümü sergilemektedir. Her biri birer sanat eseri olan beyaz mezar taşlarıyla, koyu yeşil renkli servi ağaçları güzel bir kontrast yaratmaktadır. (Şekil 3.3)

Türbe ve mezarlıklar şehrin en güzel manzarasına sahip yerlerine kurulduğundan, bu alanlar serin ve sakin havasının da etkisiyle hem belirli günlerde ziyaret edilen, hem de halkın mesire ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılayan açık yeşil alanlar durumundaydı.

Bruno Taut, "Mezarlığı, Türkler kadar onurlu bir şiir haline getiren bir millet daha yoktur" diyerek konuyu incelikle ortaya koymuştur.

Şekil 3.3 "Türk Mezarlığı" Schranz'ın renkli taş baskısı, "Souvenir de Constantinople" adlı eserden [30]

İstanbul'un bazı önemli tarihi mezarlıkları; Eyüp, Okmeydanı, Kasımpaşa, Galata, Rumeli Hisarı Nafibaba Türbesi, Karacaahmet, Merdivenköy, Kandilli, Göksu, Kuzguncuk, Küblüce, Beykoz'daki Yuşa Tepesi mezarlıklarıyla, Beylerbeyi Nakkaş Baba türbesinin çevresidir. [31] s. 56

3.1.2. Dini Yapıların Çevre Düzeni

Külliyeler dini ve sosyal amaçlı toplanma merkezleridir. Cami, külliyelerin çekirdeğini oluşturur. Camilerde avlunun en önemli fonksiyonlarından biri camiyi çevredeki ev ve sokaklar ile külliyenin diğer yapılarından ayırmak ve aynı zamanda bunlar arasında bağlantıyı sağlamaktır. (Şekil 3.4)

Cami avluları genelde iki kısımdan oluşur:

Dış avlu (harim=muhavvata)

İç avlu (harem)

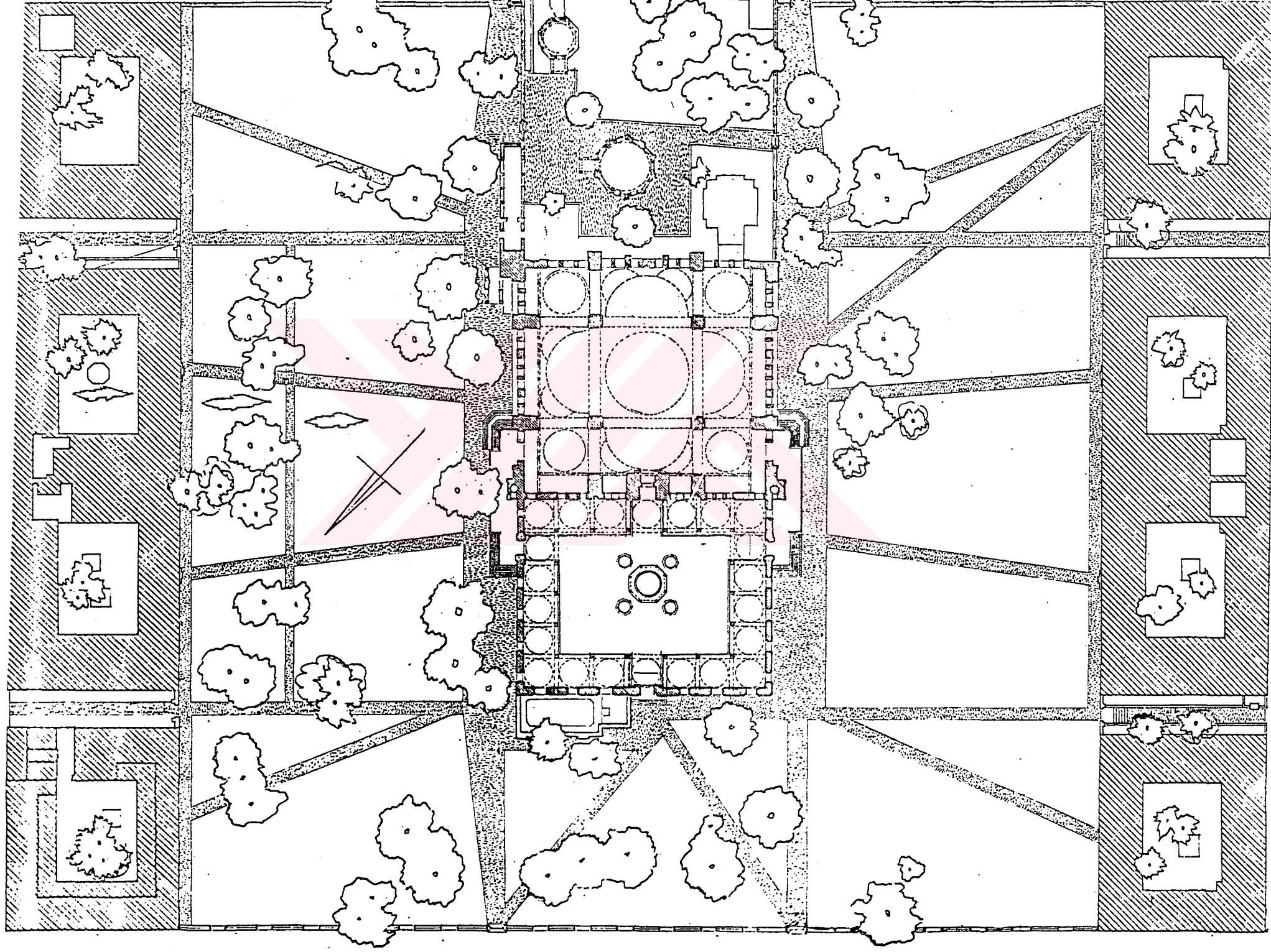
Dış avlu (harim), yaklaşık insan boyunda duvarlarla çevrili, sokakla ilişkiyi tam kesmemek için belirli akslarda kafesli taş pencerelerle ve kapılarla caminin dışarıya açılmasını sağlayan ve yapının ilginç ve davetkar bir silüet kazanmasına yardımcı olan geniş açık alanlardır.

Cami binasının etrafında geniş bir saha teşkil eden bu avlular, caminin her cephesindeki mimari güzelliği layıkıyla kavrayabilmek için geri çekilmeğe imkan verdiği gibi camiye gelenlerin ruhunda dünyadan ayrı bir aleme giriş hissi- ni vermek ve camiye ruhi bir hazırlıkla girmelerini sağlamakta yardımcı olmaktadır. [32] s. 220 (Şekil 3.5)

Yaya yolu olarak kaplanmış kısımlar dış avluda bulunanların gereksiz dolaşmalarını önleyerek, cemaatin en kısa zamanda camiye ulaşmasını sağlayacak şekilde düzenlenirdi.

Dış avlunun zeminine cami inşaatından kalan taş ve tuğla kırıntıları döşenerek tokmakla vurulup çamur hasıl etmez bir hale getirilirdi. [32] s. 221

Yaya yolu olarak kullanılan alan dışında kalan bölüm doğal haline terkedilirdi. Ağaçlar cami avlularının sakin, huzurlu ve yazın serin bir ortam haline gelmeleri için önemli elemanlardı. Dış avluda mimariye engel olmayacak şekilde tek tek veya seyrek gruplar halinde çınar gibi büyük ağaçlar kullanılırdı. Böylece dış avlular doğanın yalın bir modelini oluşturmuş olurlar, avlu mekanına giren bir insan bu yalınlığı en ince ayrıntılarına kadar hissedirdi.

Şekil 3.4. İstanbul, Fatih Camii'nin dış avlusundaki yaya yolu bağlantıları.

[16] s. 110

Şekil 3.5. XX. yüzyıl başlarında Sultan Ahmet Camii dış avlusu [30]

İlk dış avlulu cami Eyüp Sultan (1458) dır.

İstanbul'daki dış avlulu camilerin kronolojik sıralanması ise şöyledir:

XV. yy. Eyüp Sultan ve Fatih camii, XVI. yy. Yavuz Sultan Selim, Şehzade, Mihrimah Sultan, Süleymaniye, Sokullu Mehmet Paşa, Şemsi Paşa, Atik Valide Camii; XVII. yy. Sultan Ahmet ve Yeni Camii; XVIII. yy. Üsküdar Yeni Valide, Hekimoğlu Ali Paşa, Nuruosmaniye, Laleli Camiileri [33] s. 6.

İç avlu (harem) ise camiye bitişik, zemini İslamiyetin temizliğe ilişkin buyruklarının etkisiyle temizlenmesi kolay taş veya mermerle kaplı, dış avludan daha küçük alanlardır. İç avlular genellikle etrafı sütunlarla tutturulmuş kubbeli ve tonozlu revaklarla çevrelenmiş, merkezde şadırvanı bulunan mimari elemanların çokça kullanıldığı açık mekanlardır. (Şekil 3.6)

Bunların dışında cami avlularının bir bölümünde türbe ve mezarlıklar da yer almaktadır.

Şekil 3.6. "Eyüp Camii Avlusu" Barlett'in çelik baskı eseri [29]

Sonuç olarak, cami avlularının şehir dokusuna kazandırdığı en önemli unsur, bünyesinde bulunan doğa parçası ile camiye gelen halka ve çevre sakinlerine bir park görevi görmesidir.

3.2. TARİHİ KONUT BAHÇELERİ

Tarih içinde "Türk bahçeleri" insanı şehir yaşantısından uzaklaştıran sıcak, toz, gürültü ve gösterişten uzak, dışa kapalı, içe dönük, yeşilin hakim olduğu sakin, özel açık mekanlardır. Konut sokağa değil, daima bahçeye yani kendi içine açıldığından bahçe ile konut organik bir bütünlük kurar. Her bahçenin konutuyla yaptığı bu bütünlük şehirlerin genel dokusunu oluşturmada önemli rol oynamıştır.

Türkler rahatlamak için görsel algılamaya dayanan çoğu zaman pasif dinlenme yolunu seçtiklerinden yapılar da dahil bütün bahçe elemanları deniz manzara-

sı, ağaç ve yeşilin bulunduğu kısma yönelmiş veya bunlarla donatılmıştır.

Eğimli arazi üzerinde belirli bir görünüme bakan veya bir su kenarında bulunan bahçelerde, bahçe planına direktif veren unsur yapay değil, doğaldır. Böyle bahçelerde manzara tarafı, planın çevrilmiş olduğu yanı teşkil eder, plan da yön ya da eksene göre uygulanır. Yatay arazi üzerinde bulunan, belirli bir yön ile manzarası olmayan ya da etrafı duvar ve bina ile çevrili iç bahçelerde ise, bu doğal unsurun yerini tutacak köşk ya da havuz gibi yapay bir ana motif (Leitmotiv) yaratmak gerekir. O zaman bahçe planı bu seçilecek motif cinsine ve önemine bağlı olur. Bazı bahçe planlarında ise hem doğal hem de yapay ana motiflerden yararlanılmıştır. [16] s. 284

İklim koşullarına göre her devirde şehirlerimiz içinde hemen her ailenin ekonomik düzeyine uygun olarak ya içinde meyve ağacı, sebze ve çiçek tarhı, çiçek saksıları, bir çeşme veya havuzu olan konuta bitişik bir avlusu ya da güzellekle kullanışlılığı birleştiren küçük veya büyük bir bahçesi, bağı olmuştur. Avlu veya bahçe konutun dışa uzantısı sayılmış; yazın yaşamın büyük bir kısmı içinde geçtiğinden yüksek duvarlarla çevrilip kişiye özelliği korunmuştur. Özellikle avlu, evin gerçek bir dış odasıdır. Yurdumuzun her yerinde, hele sıcak iklimin, dinsel inançların ve geleneklerin zoruyla güney-doğu ve batı illerimizde avlunun apayrı bir yeri vardır. Hemen hemen konut yüksekliğindeki duvar üzerinde tek bir kapıdan girilen avlu dıştan hiç sezilmeyebilir. [34] s. 10

Konuta bağlı dış mekan bahçe şeklindeyse, evin kapısı önünde çoğunlukla yarısı ev, yarısı bahçe sayılacak bir kısım bulunur. Bu, ya ileriye doğru çıkmış bir sayvan veya direkler üstüne oturtulmuş bir gölgelik veyahut da bir çardaktır. Bu kısmın zemini geniş tuğlalar veya geliş güzel şekillerde taşlar veyahut dört köşe muntazam mermerlerle döşenmiştir. Çardağa mor salkımlar, yaseminler, yabani güller, hanımelleri veya asmalar sardırılmış, bir bahçe oda haline getirilmiştir. Burası ev halkının yaz günleri oturmasına ve temiz hava alarak bahçenin rengarenk çiçekleri önünde, güzel kokular içinde el işleri yapmasına veya yemek yemesine mahsus bir yerdir. Çoğunlukla bu çardağın önünde fıskiyeli veya selsebilli bir havuz bulunur. [35] s. 161-162.

Roma'nın "Fontane" denilen fıskiyeli havuzlarında, antik ilahlar, eroslar, tritonlar, çocuk melekler, atlar ve çeşitli deniz hayvanları gibi figürler hakimdir. İstanbul'da ise çeşme, sebil ve fıskiyelerde mimari ve tezyinat (süsleme) hakim olmuştur. [36] [37] s. 42

Havuzun içinde şerbetler ve meyvalar soğutulmakta, etrafı çiçek yastıkları ve ya saksı dizileri ile kuşatılmakta, havasına serinlik ve kokular yayılmaktadır. Havuz başı gibi bahçede bir de kuyu başı bulunurdu. [28] s. 7

Belirli ve sınırlı bir alana kurulan eğimli bahçeler setler halinde düzenlenirdi. Fakat düz arazi üzerinde bulunan yerlerde de, bu zemin ve seviye oyunları yapay yoldan yükseltilmiş taş sofalar ya da çukur bahçeler yapılmasıyla elde edilmiştir. Bunun için bazı bahçe kısımlarını, direkler üzerine oturtularak yükselttikleri görülür. [16] s. 284

Türk bahçesi, gezinti bahçesinden çok oturma ve dinlenme bahçesidir. Bunun için bahçenin hemen hemen her çekici veya uygun bulunan yerinde, oturmak ve uzunca süre dinlenmek ve zevklenmek olanakları sağlanmıştır. Bu dinlenme yerlerinin, bahçeyi en iyi görecektir şekilde, geniş manzaralı ya da serin olması aranmıştır. Bu amaçlar her zaman birarada bulunmadığı için, gerektiğinde bahçenin içindeki oturma yerlerinin sayısı arttırılır ve herbirine başka bir özellik ve yer verilir.

Oturma yerleri en sade şekilde taş sofa veya kameriye şeklindedir. Taş sofaya genellikle birkaç basamakla çıkılır. Etrafı olduğu gibi bırakılmış ya da parmaklık ile çevrilmiştir. Bu parmaklık taştan veya tahtadandır. Yer taş döşeli veya dövmeye toprak bazen de çimdir. Hasırlar ve hahlar, bu sekilerin portatif döşemesini teşkil ederler. Sofaların üzerine, portatif çadır ve çardaklar da kurulur.

Çoğu zaman küçük ölçülerde yapılan kameriyeler ise yalnız bir oturma yeri ya da minder yüzüne şemsiyelik görevini yaparlar ki, o zaman bir çeşit "Çetir" durumuna girerler. Bu tahtlar, bahçenin birkaç yerine, birkaç tane olmak üzere dikilirlerdi. [16] s. 291, 292

Bahçede çiçekler, bazen kaldırım arasında bırakılmış toprak yataklar içine alınır çoğu zaman ise ayrı ve yükseltilmiş zemin ya da yastıklar içindedirler. Her iki durumda da çiçeklik, birkaç metreden daha büyük olmayıp, tarhların içine basmadan çiçeklere bakmak olanağını verecek boyda tutulur. Bu küçük çiçek zeminleri arasında, yürünecek kadar genişlikte yerler bırakılır. Bu yerler, ikinci derecede yollar, yani ara yollar teşkil eder ve çiçekliklerin dört tarafını sararlar. Ara yollar, esas yollardan farklı olarak, dövmeye toprak bırakılır veya kum, çakıl, bazen da malta taşlarıyla döşenir.

Çiçeklerin, zeminden 20-30 santimetreye kadar yükselen setler üzerine alınmasındaki amaç, çiçekleri değerlendirmek, göze yaklaştırmak ve adeta bir kaide üzerine oturtmaktır. Ağaçlar da, birer anıt gibi, taş setler ve çerçeveler içine alınır ve böylece kendilerine birer kaide teşkil edilirdi. Aynı özen ve sevgi duygusuyladır ki çiçekler, gruplar halinde kendi ölçü ve cinslerine uyacak kaideler üzerine alınır. Çiçeklerin bu setlere taksimi rastlantıya bırakılmış değildir. Her setin aynı cins ve renkte çiçekler taşıması ile yetinilmez. Aynı çeşit çok kere bütün parterde uygulanır. Ancak bu arada, birtakım ince duygulu ve sanatlı kombinezonların yapılmış olduğu da kabul edilebilir. Her halde, çiçeklere daima kendi karakterlerine en uygun bir ortam ve çerçeve verilmeye çalışılmıştır. Bu da Türk bahçesinin bir orijinalitesidir. [16] s. 285

Sebze bahçeleriyle meyva ağaçları daima çiçek tarhları yanında yer almıştır. Türk bahçeleri, "safa bahçesi" kavramını kullanışlılıkla birleştirmiştir. Ağaçlar, genellikle bahçeyi çevreleyen duvar boyunca dikilmiştir. [34] s. 11.

Bahçeye gölge için dikilen meşe ve çınar gibi büyük ağaçlar bir veya iki tane kullanılırdı. Bunlar bahçe içinde adeta bir abidedir. Tek ve başlı başına bir yer işgal ederler. [35] s. 162

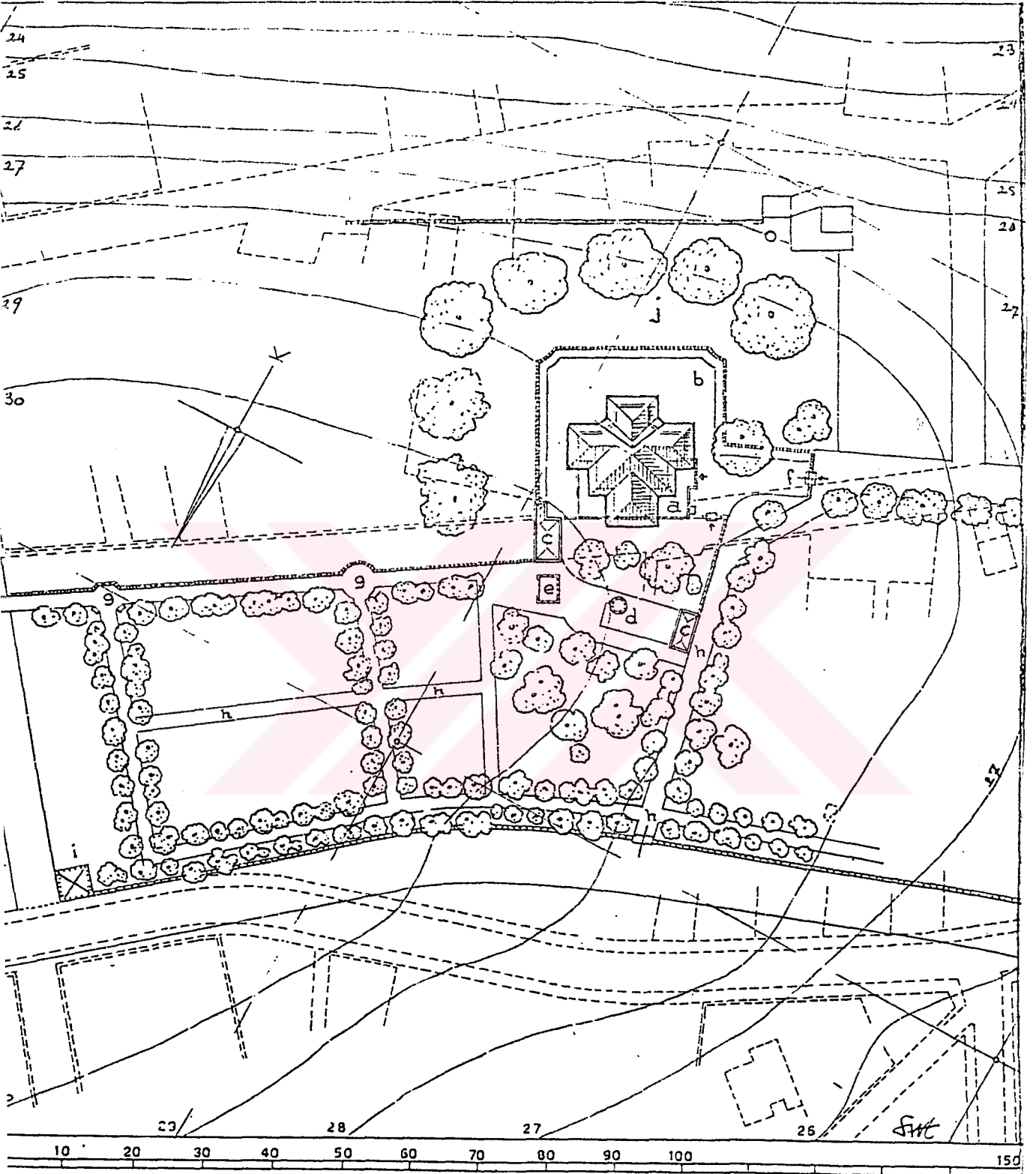
Türkler'in doğayı kontrol etme, disiplin altına alma his ve eğilimleri yoktur denebilir. Bahçede doğa kokusu, rengi, sesi ve ışığı ile sadece yaşanır. Bunun için bitkileri budayarak insan hünerinin yapı ve heykel türündeki örneklerini yaratmak gayreti (Opus topiarum) boşunadır. Bitkiler büyümeli, gelişmeli, mevsimleri yaşamalı ve insanlara yaşatmalıdırlar [38] s. 14

Sonuç olarak Türk bahçelerinin bu temel özellikleri şartlar elverdiği ölçüde en sadesinden en görkemlisine kadar her bahçede görülmektedir. Hatta kasır ve saray bahçelerinin de bu temel elemanlar etkisinde oluştuğu söylenebilir.

3.2.1. Köşk ve Konak Bahçeleri

Köşkler, hafif malzemeden şeffaf bir şekilde veya bazen ağır kargirden yapılan yazlık binalardır. [39] s. 158.

Bedi Şehsuvaroğlu "Göztepe" adlı eserinde Servet Paşa Köşkü'nün bahçesini şu şekilde tasvir etmiştir. "Her ilkbahar uzak yakın komşular gecelikleri ile toplanır sabaha kadar bülbül dinlerlerdi. Kameriyeler altında, havuz başında kahve, nargile içilir sohbet edilirdi. [40] s. 126. (Şekil 3.7)

Şekil 3.7. Acıbadem Hüsnkar İmamî kışkının bahçe planı: a-kışk, b-manzaralı set, c-hizmet binaları, d-kuyu, e-havuz, f-esas giriş, g-manzaraya açık gezi ve oturma yerleri, h-iç yollar, i-su kulesi, j-fıstık çamları. [41] s. 347.

Konaklar ise vezirlerin, diğer devlet büyüklerinin, varlıklı kişilerin kışlık konutu idi. Konaklar genelde harem ve selamlık bölümlerinden oluşurdu. İç düzendeki bu ikiye ayrılış dış mekanda da kendini gösterirdi. Bazen de harem ve selamlık daireleri ayrı binalar halinde olurdu.

Konaklar dıştan pek gösterişli olmasa da içleri gayet güzel ve rahattı. Semiha Ayverdi'nin İbrahim Efendi Konağı adlı eserinde konak şöyle tanımlanıyor: "Konağın iki harem, bir selamlık bahçesi, zemin katında bir dış, bir de iç taşlığı vardı. Harem tarafındaki iç taşlıktan hem küçük, hem de büyük bahçeye geçilirdi. Büyük bahçe meyva ve süs ağaçlarıyla loşlaşmış, dört köşeydi..." İbrahim Efendi'nin Çengeköy'deki köşkü ve bahçesi ise şöyle anlatılıyor: "Boğazın kıyılarından baş kaldırmış bir tepe Anka kuşu gibi gelip yuva tutmuş İbrahim Efendi'nin Çengelköy'ündeki köşküne havuzbaşından çıkılırdı. Bahçe kapısından atılan ilk adımla başlayan yokuş döne kıvrıla yukarı doğru uzadıkça, sanki ucuza elde edilemeyen güzellikler gibi, insafsız yoruculuğu da arta arta devam ederdi. Ama köşkün sahipleri bu dik bayırdan daha insafli olmalı ki, bahçenin düzlüklerini köprülü havuzlar, lâklar ve kameriyeler arasına yerleştirilmiş kanepelerle adeta birer açık hava salonu haline koymuşlardı. Onun için de, bu yeşillik cennetinde birkaç dakika oturup soluk alabilmek bile, yokuşu daha fersahlarca tırmanmağa değer görünürdü. İçinde üzüm ve meyva bağları, ceviz ve kestane koruları, fındıklıklar ve sebze bostanları bulunan; tepeleri, vadileri içine almış bu büyük bahçenin kenarından giden yol köşke yaklaştığı zaman yokuşbiter, çamlı, çınarlı akasyalı, çok geniş bir düzlük ortasındaki köşk görünürdü. Bahçenin bu üst kısmı gül, yasemin, hanımeli ve salkımların, çiçekli tarhların, zarif kameriyelerin bulunduğu çiçek bahçesiydi. Köşkün dağ tarafındaki harem merdiveni, duvarla ayrılmış bir harem bahçesinin içine alınmıştı. Akşam yemeği burada yenilirdi. Mozaik gibi siyah, beyaz gömme çakıllarla işlenmiş bu iç bahçe evin adeta bir devamıydı. Bu küçük bahçenin, bir tarafı duvar, diğer tarafı köşkün lodos cephesi, karşısı ise ince kiler ve diğer müstemilat ile üç yanı kapalı idi. Sadece İstanbul'a bakan güney cephesi açıktı. Havuzbaşından ta köşke kadar uzayan bağlık, bostanlık, çiçekli, düzenli bahçeden başka bir de binanın arka tarafına düşen kendi halinde bir arka bahçe daha vardı. Köşk halkının dilinde Kestanelik denilen arka kısım artık bahçe değil, kırdı. Burada tabiata insan eli değmemişti. [34] s. 21

3.2.2. Yalı Bahçeleri

Avrupalı gezgin ve tarihçilerin anlatımlarına göre tanıdığımız Boğazici esas

olarak XVIII. yüzyılda kişiliğini bulmaya başlayan bir Türk mimari yaratığıdır. Türklerin fethinden önce ise, bu bölge şehirden uzak şuraya buraya serpilmiş küçük balıkçı köyleri ve terkedilmiş Manastırlar'ın bulunduğu bir doğa parçasından ibaretti. [27] s. VIII

Yalı yaz sıcaklarına karşı Boğaziçi kıyılarında yapılmış, bir taraftan denizin serin mavisine, bir taraftan koruların, bahçelerin yeşilliğine bakan güzel bir yapı şeklidir. (Şekil 3.8)

Şekil 3.8. XVII. yüzyıldan günümüze kalan Amcazade Hüseyin Paşa Yalı

İlkbaharda Boğaziçi ağaçların ve bol yeşillığe çeşitli renkler katan çiçeklerin açmasıyla büyüleyici bir görünüm kazanmaktaydı. Yalılar çok sayıda idi ama bu sayı manzarayı örtecek veya doğal görüntüyü yok edecek düzeye çıkmamakta, tamamen tersine, bu evlerin mimarisi doğaya uyum sağlamaktaydı. [42] s.218

Genelde yalı, harem ve selamlık olmak üzere iki kısımdan meydana gelirdi. Bu iki yapının arasında harem bahçesi yer alır, selamlığın diğer yanında bir başka bahçe ile, kayıkhanesi bulunurdu. Harem bahçesi hanımların yazlık yaşantılarının büyük bir kısmını içerdiğinden özellikle bakımlı ve güzel olurdu. Bahçe

yüksek duvarlarla yabancı gözlerden korunmuştu. Selamlık bahçesi ise ünlü saz alemlerinin yapıldığı yerlendendi. [34] s. 21

İffet Evin "Yaşadığım Boğaziçi" adlı kitabında bir yalı bahçesini şöyle anlatmaktadır: Arka bahçeleri kuytu tutabilmek için tek çare, binadan arkadaki sahil yoluna dikey bir bölüm çıkmak veya yüksek bir duvar örmektir. Böylece akıntı burunlarında sertleşen, üşüten rüzgarların giremediği arka bahçelerde limonluklar, sıcak iklim bitkileri sere serpe yeşitir, bol bol meyve verirlerdi. [43] s. 11

Boğaz boyunca yalıların kara tarafında koruları vardı. Bunlardan orman sayılabilecek kadar büyükleri olduğu gibi küçükleri daha yaygındı. Korular genellikle ufak taşlardan arnavut kaldırımı gibi döşenmiş küçücük, daracık, zigzak yollarla çıkılan set set bahçelerden ibaretti. [44] s. 31 (Şekil 3. 9)

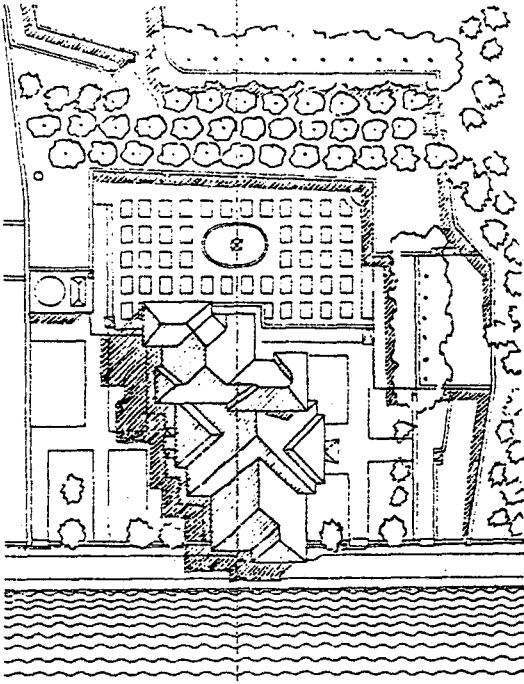
Her sette asmalara ve meyve ağaçlarına destek olan kameriyeler yer alır, bunlar ya bir havuza bakar, ya da Boğaziçini görür şekilde yerleştirilirdi. Bahçelerin kaplama olan kısımlarında kesme taş, mermer veya siyah-beyaz mozaik gibi işlenmiş desenli çakıl kullanılırdı. Kullanışlılık anlayışıyla sebze tarhları çiçek tarhlarının içine karışmış olabiliyordu. Her çiçek tarhu grubunun ortasında bir kuyu veya fıskıyeli bir havuz görülürdü. Bazen güzellikle fonksiyonel anlayış bu peyzaj ögesinde de birleştirilir, havuzda sofraya için balık beslenirdi.

Setleri birbirine bağlayan basamakların ve duvarların üzerlerine içlerinde sarıdunya, karanfil, manisa çiçeği bulunan saksılar da dizilirdi. [34] s. 22.

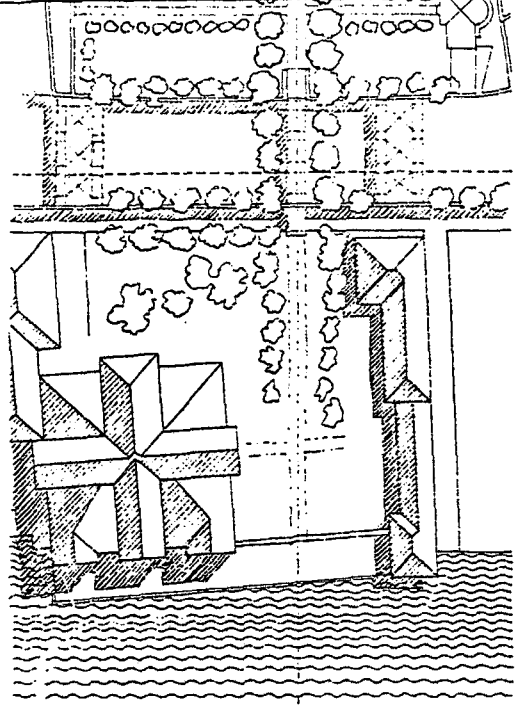
3.2.3. Kasır Bahçeleri

Saray halkı ve padişah için bir günlük veya birkaç saatlik açılan saray ve kasırlar yani biniş sarayları eklentilerinin sınırlılığı nedeniyle genellikle kasır veya köşk olarak anılırlar. Kentten biraz uzak bahçeler ve mesire yerlerinde bulunan bu kasır ve köşkler, ancak biniş anında açılırdı. [45] s. 226.

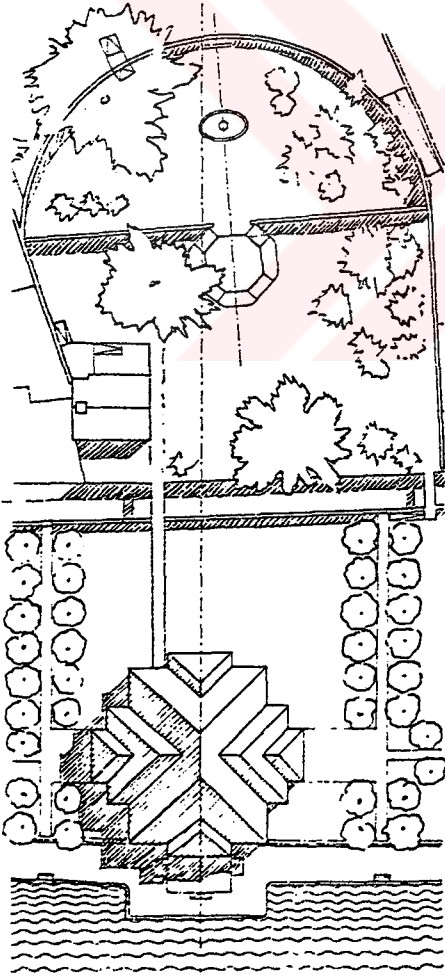
Kasır bahçeleri içinde yaşanırılık gözetildiğinden, Türk bahçe geleneklerine daha da bağlı kalmışlardır. Zaten padişahlar da kasırlara resmîyetten uzak rahatça dinlenme zevkini tadmak için gelmişler ve orada kendilerini doğaya yakın hissetmişlerdir. Kasır bahçesi düzeninde özlenen informal yaşantıyı gerçekleştirmede Türk doğa anlayışıyla kaynaşmış İngiliz bahçe düzeni uyarlanmış-

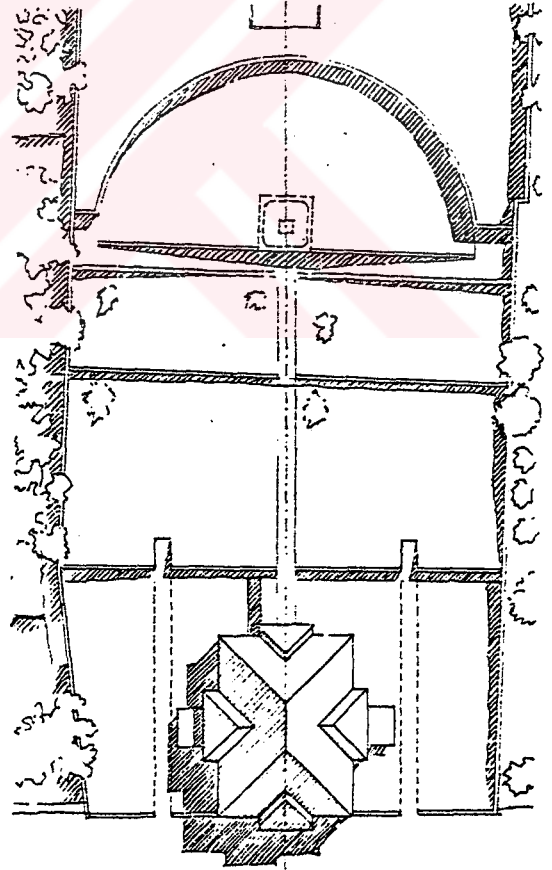
ALLAHVERDİ YALISI BAHÇESİ

TINGİR YALISI BAHÇESİ

SAİD HALIMPASA YALISI

KUYUMCIYAN YALISI BAHÇESİ

tır. Gene de bu stilin etkisi ne kaynağındaki ölçülerde uygulanabilmiş, ne de sürekli olabilmıştır. Bahçenin kısıtlı yaygınlığı ve iklimin elvermeyişi bunda etkili olsa gerek. Zaten Türkler'in ufka uzanan bir yeşil arazi görmek veya içinde uzun uzun yürümek gibi bir hevesleri yoktur. Daha insalcıl ölçekler ve yürümektense oturarak bahçeden tat alma onlarca daha makbuldür ve hiç değilse kasır bahçelerinde bu zevkten vazgeçmeye yanaşılmamıştır. [19] s. 49.

3.2.3.1. Aynalıkavak Kasrı Bahçesi

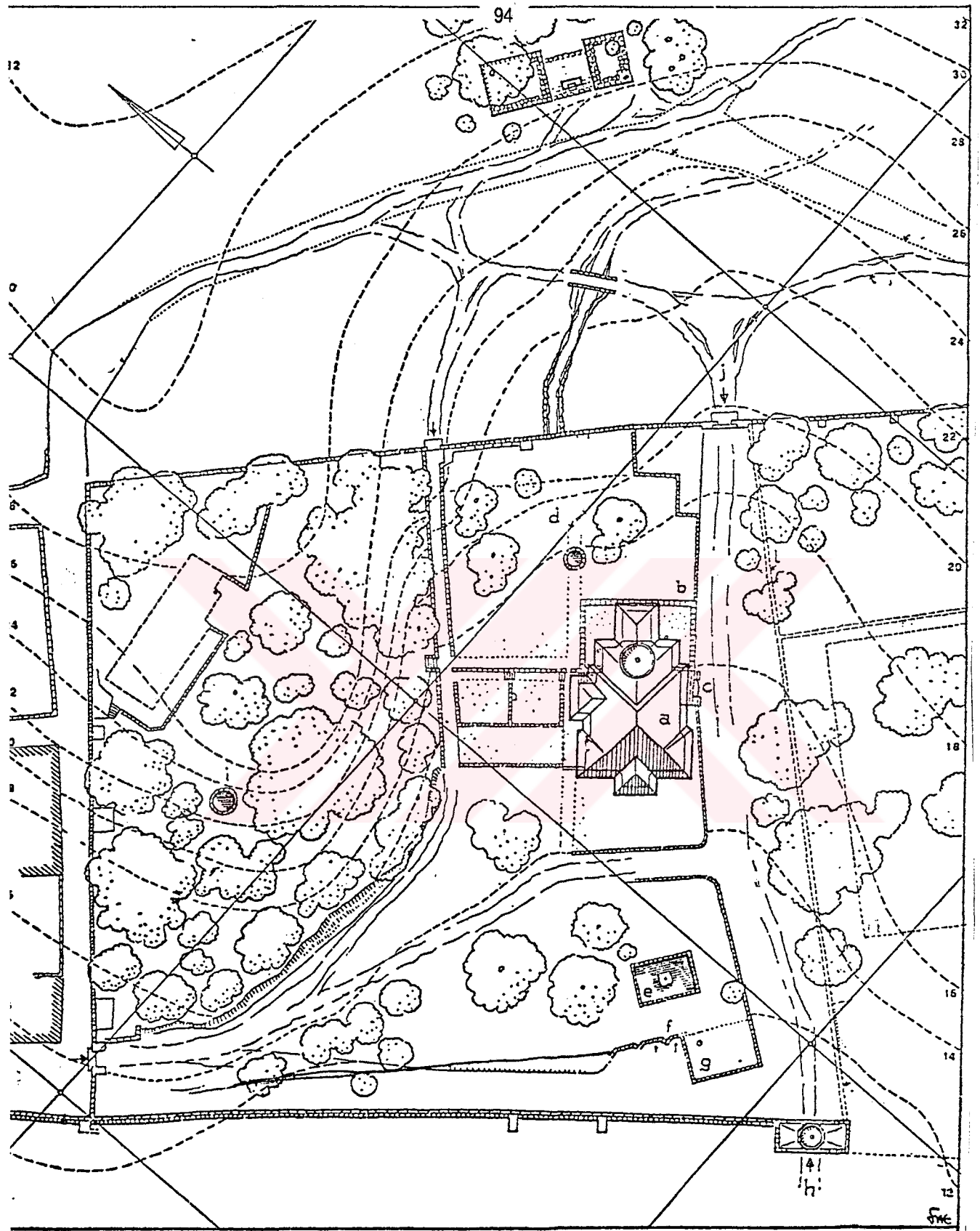
İstanbul'un su kıyısında yer alan Osmanlı dönemi yapılarından birisi Haliç'teki Aynalıkavak Kasrı'dır. (Şekil 3.10)

Ünlü Gezgin Evliya Çelebi, Kasr'ın bulunduğu alanın Bizans döneminde imparatorlara ait bir bağ olduğunu söyler. Haliç kıyılarından Okmeydanı ve Kasımpaşa sırtlarına doğru gelişen bu büyük bağ ve koru İstanbul'un fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmet'ten başlayarak sultanların beğenisini kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluk Tersanesinin Kasımpaşa'da kurulup gelişmeye başlamasıyla birlikte "Tersane Hasbahçesi" adını almıştır. [46] s. 54.

Aynalıkavak ve çevresinin XVII. yy'daki durumunu en güzel yansıtan kişilerden biri Evliya Çelebi'dir. "Bu Hasköy yakınında deniz kıyısında Tersane Bahçesi vardır ki padişahlara muhsustur. Kafirler zamanında krallara mahsus bağ imiş. Fakat Fatih, fetihten sonra evvela çadırını burada kurup gaza malını müslüman gazilerine burada taksim ettiğinden fermanıyla mamur edilip nice avlular, hamam ve köşkler, birçok odalar, sofalar ve havuz ve şadırvanlar yapılmıştır. Satrançvari onikibin servi ağacı dikilmiştir ki kokusu dimağı kokulandırır. Ağaçların birbirine girmesinden dolayı bu bağa güneş girmez. Hele ötücü kuşlar insanın ruhuna ruh katar. [45] s. 103.

Saray bütünü içinde yer alan ve Sultan III. Ahmet döneminde (1703-1730) yaptırıldığı sanılan Aynalıkavak Kasrı, Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) yeniden düzenlenmiş ve bu dönemde arazinin büyük bir bölümü tersaneye bırakılarak yapının kıyıyla bağlantısı yüksek duvarlar örülerek kesilmiş, Sultan II. Mahmut döneminde de (1808-1839) Kasr'ın çevresi değişikliklere uğrayarak bugünkü görünümünü almıştır.

Deniz cephesinde iki kara cephesinde ise tek katlı kütlesiyle geleneksel Osmanlı mimarlığının son ve en güzel örneklerinden biri olan Aynalıkavak kasrı, süsleme açısından da çağının beğenisini en iyi dışa vuran mimarlık örneklerinden biridir.

Şekil 3.10. Aynalıkavak Kasrı Bahçe Planı: a-kasır, b-tarhlı bahçe ve hamam yeri, c-kasrın girişi, d-yuvarlak havuz, e-dikdörtgen havuz, f-takviyeli duvar, g-taş sofa, h-tersaneye açılan kapı, i-korudaki havuz, [41] s. 319.

Yapıya ana giriş kara cephesindendir. Bu girişteki geniş bir saçak, ortasında fiskiyeli küçük bir mermer havuz olan taşlığı örtmektedir. (Şekil 3.11)

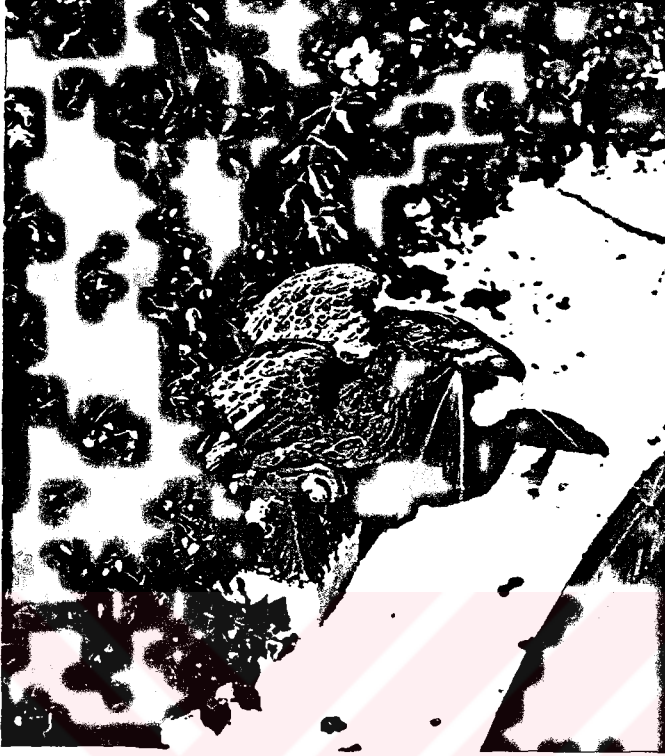

Şekil 3.11. Kasrın giriş saçığı önünde yer alan fiskiyeli havuz

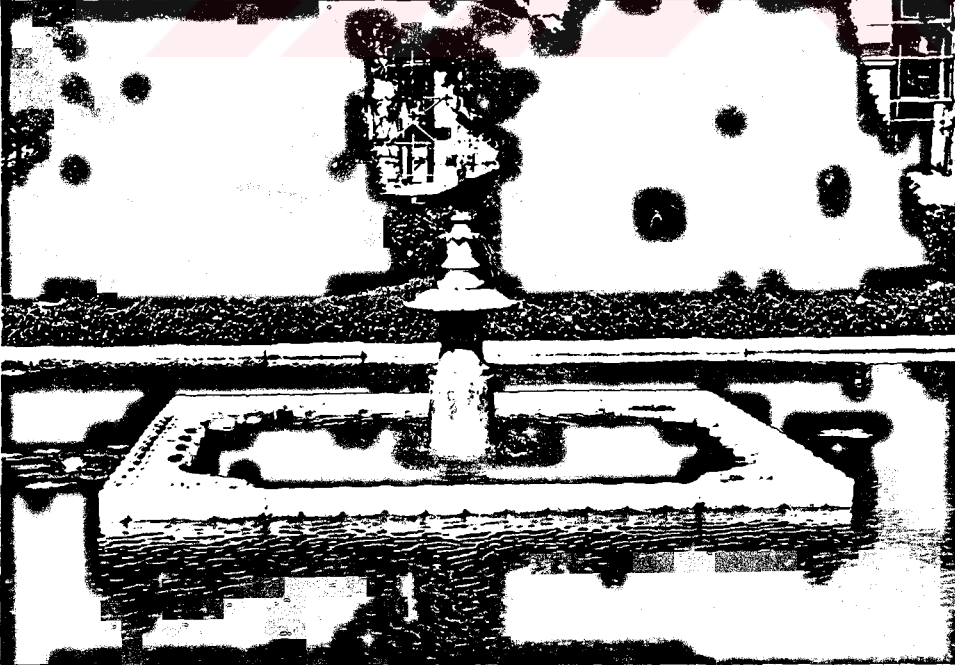
Ön bahçedeki çimenliğin yapının girişine göre solunda üzerinde karşılıklı iki küçük kartal heykeli olan yuvarlak bir havuz yer almaktadır. (Şekil 3.12)

Bahçe bu yönde yüksek duvarlarla çevrili ve kısadır. Solda koruluk, sağda gene yüksek duvarlarla sınırlı ve duvar boyunca ıhlamur ağaçları dizili giriş yolu görülür. Giriş yolu yapının yanından bir rampayla Tersane ile bağlantıyı sağlayan kapının üzerindeki gözetleme kulesine kadar uzanır.

Yol eğimine uymayıp düz uzanan ve böylece duvarla yol düzleminden yükseltilmiş ön bahçeden daha büyük bir bahçe yapının deniz cephesi tarafında yer almaktadır. Şimşirlerle çevrilmiş tek tür çiçeğin kullanıldığı çiçek tarhları, çimenlikler ve yaşlı ağaçların bulunduğu bu bahçenin özelliği dikdörtgen biçimindeki havuzun ortasında yer alan kare biçimli mermer fiskiyedir. (Şekil 3.13)

Şekil 3.12. Ön bahçedeki havuzdan detay.

Şekil 3. 13. Aynalıkavak kasrının deniz tarafında yer alan fiskiyeli mermer havuz

Bu bahçe sağda eğimli yoldan yükseltilmişken solda, yapının yanına yakın kısmında birbirine merdivenlerle bağlanmış ufak ölçülerdeki iki setle ön bahçe düzlemine ulaştırılmıştır. İkinci sedir duvarında mermer bir çeşme bulunmaktadır.

Bu bahçenin de sol tarafı daha çok yaprağını döken iri yapılı ağaçların bulunduğu korunun uzantısıyla sınırlanmaktadır. Koruluk içinde bir tane yuvarlak havuz bulunmaktadır.

Eski minyatürlerde Aynalıkavak Kasrı'nın bahçesinde daha çok servi ve fıstık çamlarının bulunduğunu görüyoruz.

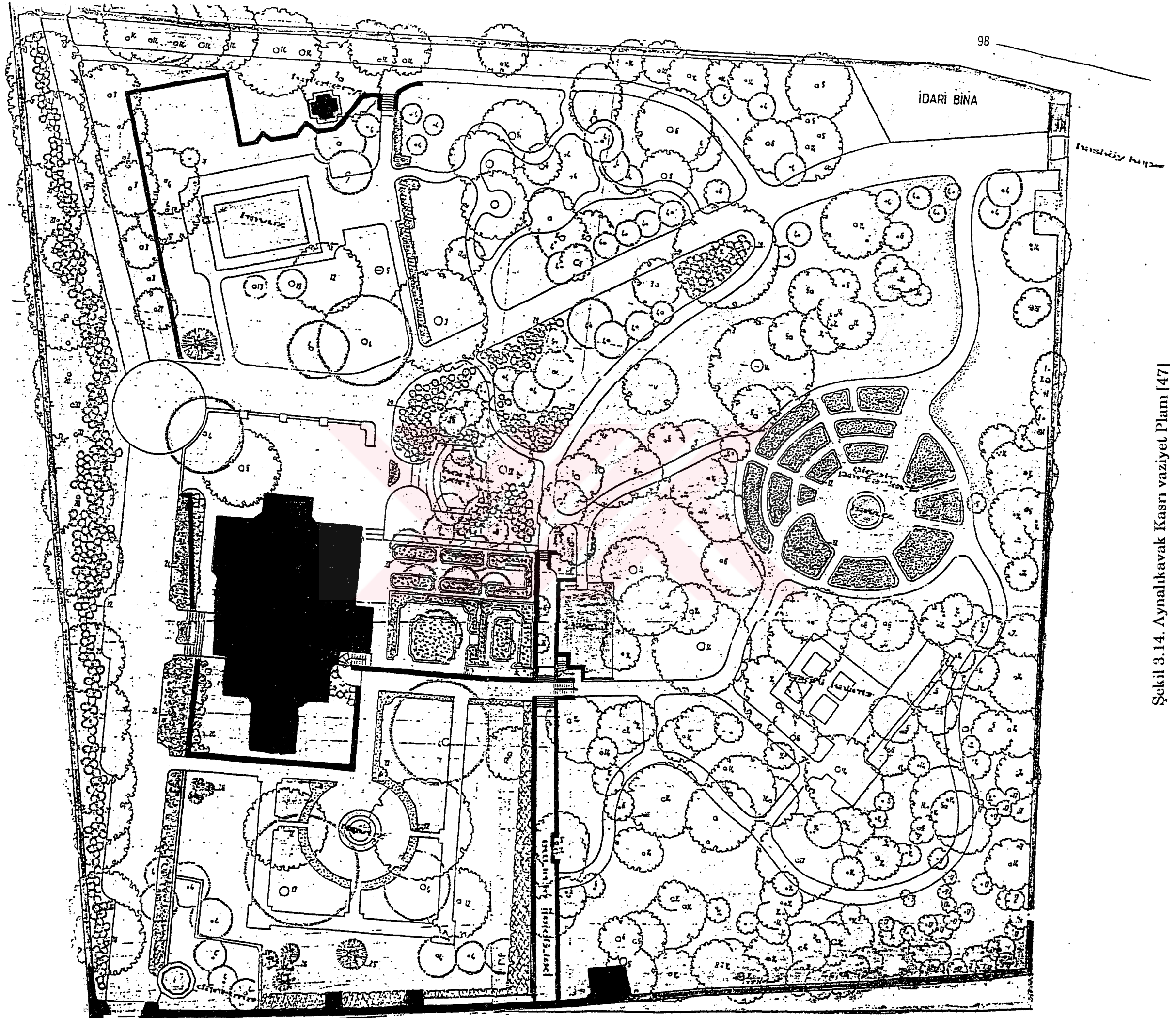
Ayrıca bugün Bahçenin koruluk kesiminde Fatih Sultan Mehmet döneminde dikildiği söylenen üç adet sakız ağacı bulunmaktadır. Diğer ağaçlar erguvan yaprağını dökmeyen manolya, çitlenbik, atkestanesi, kavak, sedir ve porsuk ağaçlarıdır.

Bahçede zemin döşemesi olarak tamamıyla sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır.

Osmanlı toplumunun yaşama biçimi, değişen gelişen istekleri, mimarlığın bunu çözmedeki ustalığı, yalnlık içinde incelikler arayışı dış mekana da yansımaktadır. Bahçe ile iç mekan arasındaki güçlü ilişki insanı esas alan ölçüler, ışığa göre yönelme gibi noktalar ilgi çekicidir.

Yapının hemen yakınındaki mimari nitelikteki ve kısmen formal bir anlayışla düzenlenmiş bahçeler yapının uzağında yerini birkaç basamakla daha doğal nitelikteki koruluğa bırakmaktadır. Geniş Türk bahçelerinde uygulanan bu düzen Avrupa bahçecilik anlayışına da uygundur.

Bu kasrın bahçesi için 1985 yılında Prof. Dr. A.C. Yıldızcı'nın başkanlığını yaptığı bir ekip restorasyon planı yapmıştır. (Şekil 3.14)

Şekil 3.14. Aynalıkavak Kasrı vaziyet Planı [47]

4.2.3.2. Ihlamur Kasrı

Bugün Ihlamur Kasrı'nın bulunduğu bölge "Hacı Hüseyin Bağları" olarak anılıyordu. Bu bağların karşısında ise " "Ihlamuraltı Mesiresi" ile hemen yanında "Muhabbet bahçesi" olarak adlandırılan yerler vardı. Bu bahçelerin eski Türk bahçe anlayışına uygun olarak biçimlendirildiği, 1781'de bir namazgah, 1790/91'de fiskıyeli bir havuz yapıldığı, 1790, 1811'de nişan taşları konulduğu, 1855'de çeşme ve 1866 yılında da çeşitli karakol binaları yapıldığı anlaşılmaktadır.

Abdülmecit 1849-1855 yılları arasında burada mevcut eski köşkün yerine av köşkü, ok talimlerinde kullanılmak üzere iki yeni kasır yaptırdı. Kasırların mimarı Nikoğas Balyan'dır. [45] s. 158, 159.

24.727 m²'lik bir alana yayılan kasır bahçesi, Naturalist İngiliz bahçe etkilerinin hissedildiği bir Türk bahçesidir. Merasim Köşkü'nün sol yanında, sırtını sık ağaçların dikildiği yamaca dayanmış bulunan set üzerindeki sofanın merkezinde yer alan fiskıyeli havuz, tipik bir Türk bahçesi elemanıdır. (Şekil 3.15)

Şekil 3. 15. Ihlamur kasrında set üzerindeki fiskıyeli havuz

Merasim ve Selamlık köşklerinin önünde ise informal şekilli bir havuz bulunmaktadır. Bu havuz lale formu çimen parterin içinde yer almakta ve çevresinde karşılıklı duran iki arslan ve bir sırtlan heykeli bulunmaktadır. (Şekil 3.16)

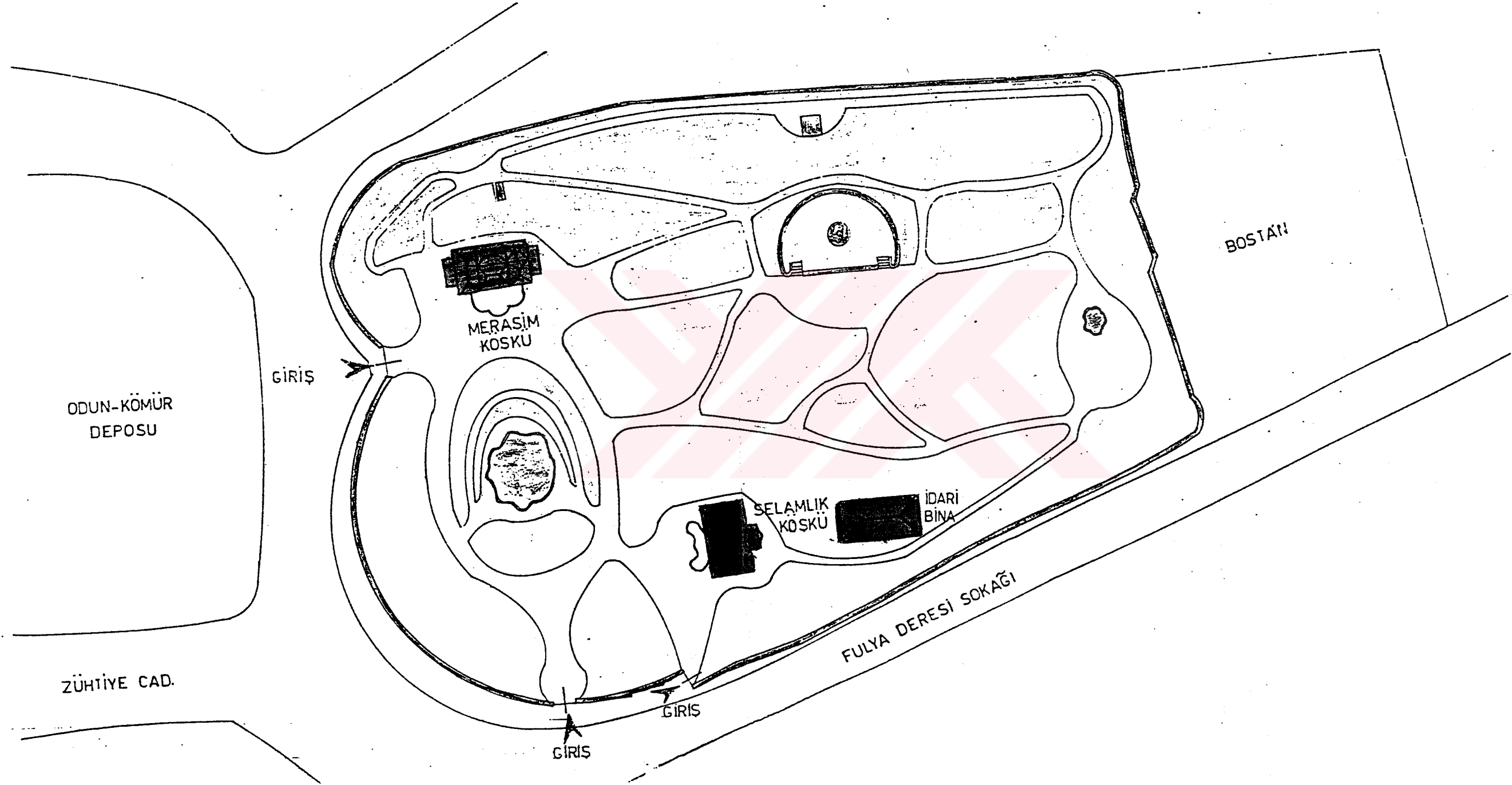
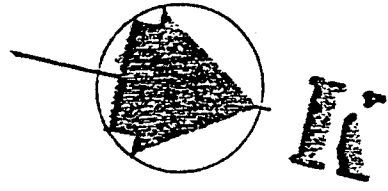
Şekil 3. 16. Merasim ve Selamlık köşklerinin önünde yer alan havuz.

Kasır bahçesinde yapılan restorasyon çalışmaları sırasında bilinen bu iki su elemanı dışında ve köşkler arasında yer alan havuzun form özelliğinde fakat daha küçük boyutta bir havuz daha ortaya çıkarılarak düzenleme içinde değerlendirilmiştir.

Kasrın bahçesindeki yaya yolları Informal bir düzen içindedir. Köşklerin ve havuzların bulunduğu alanlarda yollar genişlemektedir.

Bitkisel tasarım informal bir özellik göstermektedir. Bitkilerin çoğunluğunu Ihlamur (*Tilia* sp) gibi yapraklarını döken büyük ağaçlar oluşturmaktadır. Yerli ağaç türlerinin yanı sıra Mavi Sedir (*Cedrus atlantica* "Glauca"), Sekoya (*Sequoia sempervirens*), Mabet Ağacı (*Ginkgo biloba*) gibi yabancı orijinli ağaçlara da bahçede yer verilmiştir. Ayrıca eskiden beri Ihlamur Kasrı bahçeleri gülleri ile de meşhurdur [48] s.194

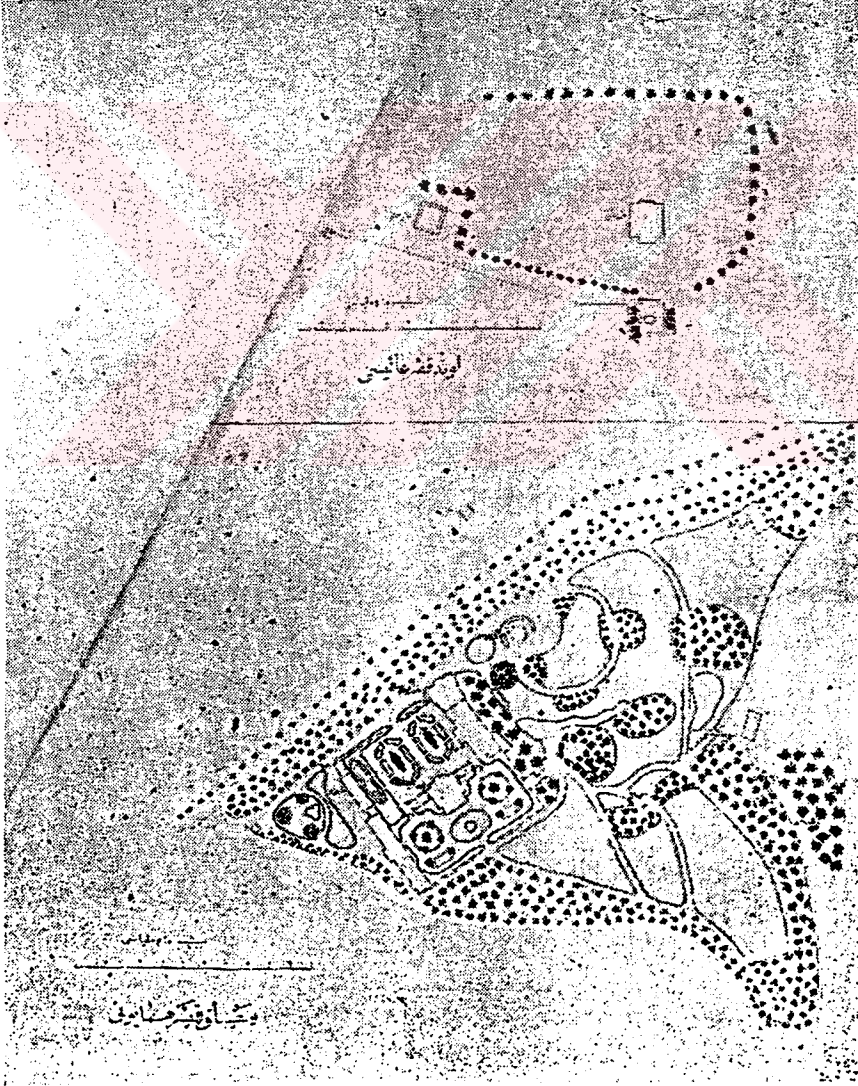
Kasrın bahçesi 1985 yılında Milli Saraylar Park ve Bahçeler Müdürü Refik Fidan'ın yaptığı proje doğrultusunda restore edilmiştir. (Şekil 3.17)

Şekil 3.17. Ihlamur kaseri planı [47]

3.2.3.3. Maslak Kasrı Bahçesi

Maslak'tan Ayazağa Köyü'ne giderken sol tarafa düşen ve Haznedar çiftliği olarak anılan arazide yapılaşmaların Sultan II. Mahmut döneminde (1808-1839) başladığı ve bu bölgenin, Sultan II. Abdülhamit'in veliahtlığı döneminde bir av ve dinlenme yeri olarak önemini koruduğu bilinmektedir. Maslak Kasırları'nın ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldıkları kesin olarak saptanamamakta ancak büyük bölümünün Sultan Abdülaziz döneminde yaptırıldığı sanılmaktadır. Kasrı Hümayun, Mabeyn-i Humayun ve Limonluk'u (kış bahçesi), Çadır Köşkü ve Paşalar dairesi bu yapılar grubundan günümüze kadar ayakta kalabilen bölümlerdir. [46] s. 60 (Şekil 3.18)

Şekil 3.18. Maslak Kasrı ve çevresinin eski halini gösteren bir plan [49] s. 178.

Maslak Kasrı bahçesinin en ilginç kısmı Mabeyn-i Hümayun yapısına bitişik bulunan limonluğudur. Özellikle kış aylarında kullanılan böylelikle bahçeden kesintisiz yararlanma imkanı sağlayan bu limonluğun içinde, nadide kamelyeler yetişmekte ve horasan harcı ile oluşturulmuş grotto ile küçük bir havuz yer almaktadır.

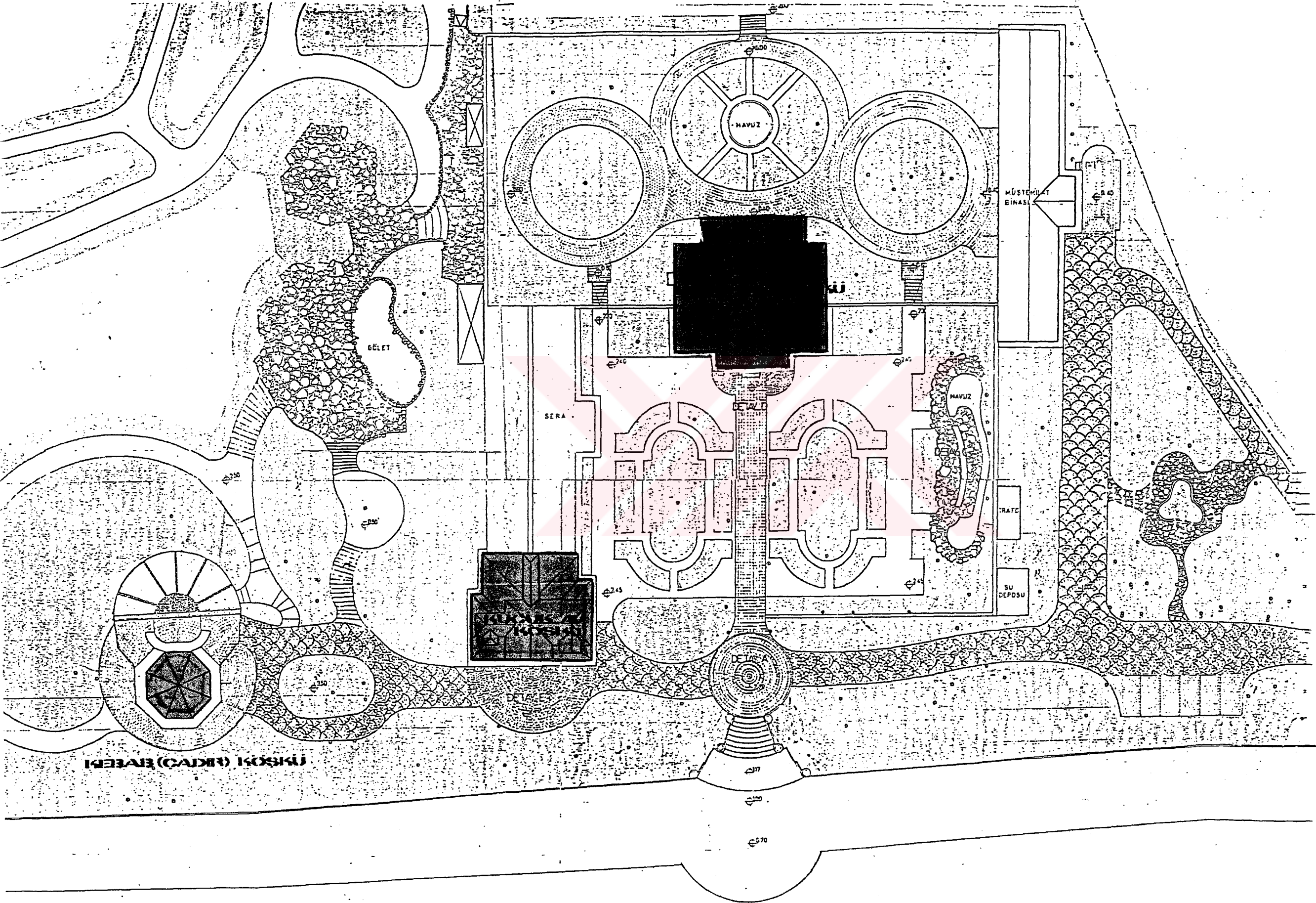
Kasrı Hümayun yapısının önünde ve arkasında iki formel düzenli bahçe bulunmakta, daha alt seviyedeki yuvarlak bir havuzun ve simetrik çiçek parterlerinin yer aldığı arka bahçeye basamaklarla inilmektedir. (Şekil 3.19)

Şekil 3.19. Kasrın arkasında yer alan formel bahçe.

Bu formal bahçelerin dışındaki alanlar doğal bir av korusu halinde bırakılmıştır. Bu korunun içinde, yapılara çok uzak olmayan bir yerde oldukça büyük informal bir gölet bulunmaktadır.

Kasrın çevresindeki geniş alan Prof. Dr. Ahmet C. Yıldızcı'nın 1985 yılında yaptığı bir projeyle rekreasyon alanı olarak örgütlenmiştir. (Şekil 3.20)

Şekil 3.20. Maslak kaseri vaziyet planı [47]

4.2.4. Saray Bahçeleri

Türk-Osmanlı kültüründe, saray bahçelerine ya da padişaha ait dış bahçelere "Has Bahçe" denilirdi. Bu bahçeler "Bostancı" denilen aynı zamanda asayişten de sorumlu olan kişiler tarafından korunurdu.

Bostancılar dokuz dereceli bir sınıf idiler. Bahçe ve bostan işleriyle meşgul olan Bostancılar, Hasbahçe veya Hassa bostancıları olarak iki kısımdı. Birinciler yirmi bölüktü; ve saraydaki Hasbahçe'ye bakarlardı. Saray dışındaki bahçe ve bostanlarda çalışan bostancılar ise "üstad" denilen başlarının nezareti altında ayrı ayrı cemaat halinde idiler. Daha sonraki tarihlerde hariçteki bahçelere de "Hadaik-i Hassa" denilmiş ise de, asıl "Gılman-ı Bağçe-i Hassa" ismi verilen Bostancıların çalıştıkları alan "Hasbahçe" idi. İstanbul Bostancıbaşı her sene idaresi altındaki bütün bu bahçelerde yetişerek satılan mahsullerin defterini zamanında padişaha sunmakla yükümlüydü. [50] s. 152.

Saray içinde böyle geniş kapsamlı bir teşkilatın kurulması bahçeye verilen önemin bir göstergesidir. Türk bahçeleri daha önce de bahsedildiği gibi güzellikle kullanışlılığın birleştiği açık alanlardır. Türk bahçelerindeki bu birleşme yalnız halk konutu düzeyinde kalmamış, "Saray Bahçeleri" ölçeğine de sokulmuştur. Saray bahçelerinde çiçek bahçeleri yanında meyvalıklar, gülhaneler, bostanlar, avlanma alanları koruluklar yer almış, bazen bu bahçeler yetiştirdikleri meyva veya sebze ile ün yapmışlar, yetiştirilen ürünlerin fazlası saray dışında pazarlanmıştır.

XVIII. yüzyıl'a kadar saray bahçeleri kendilerine has Türk çizgilerin kısmen de olsa korumuşlardır. Ancak XIX. yüzyılda "Batı Etkileri" sarayın öncülüğünde bahçelere girmiştir.

Bu etki saray bahçelerinde genellikle formel düzen biçiminde kendini gösterir. Yıldız saray bahçelerindeki gibi, saray binası yanbaşıda formel düzen ile, uzaklaştıkça informal düzenin birlikte uygulandığına da rastlanır. Ancak bu durumda formel düzenli kesim kısıtlı yaygınlıkta bulunduğundan, bahçe anlamında çok sınırlı bir yeri vardır. Formel tutumun, aşırı olduğu ve tek başına uygulandığı Dolmabahçe ve Beylerbeyi'ndeki durumlarda ise, bahçeyi içinde yaşanırılıktan, pencereden seyredilecek bir tabloya dönüştürdüğü görülür. İçinde yaşanırılık olduğu durumlarda da biçim değiştirmiştir: Örneğin Çırağan bahçe eğlencileri Versailles'da kralın çevresindeki asillere verdiği gösterişli bahçe şölenlerine benzetilebilir.

Bahçeden kopma, saray binası önem kazandığı ölçüde artmıştır. Ancak ne denli ağırlığı da olsa, binanın bahçeyle, Batı formelinin çok dikkatle uyguladığı mutlak aksiyal ilişkisi kurulmamıştır. Gene de, saray yaşantısı daha görkemli bir biçime dönüşüp yalınlıktan koptukça, bahçeyle yumuşak ilişki de eriyerek kalıplaşmış yeni şekillere dönüşerek bahçe anlatımına yansımıştır.

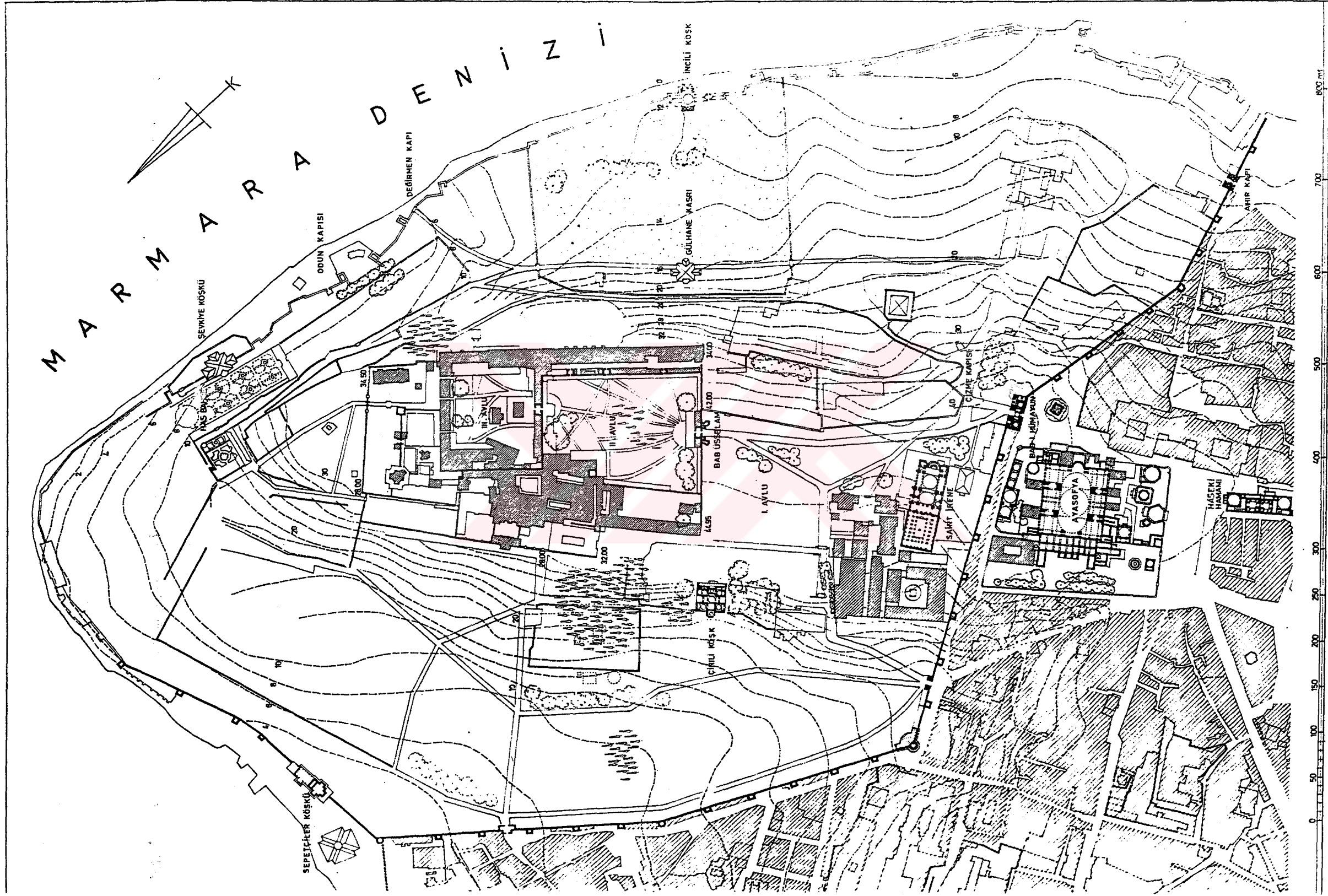
Kısaca, Batı kaynaklı formel yaklaşım, Türk bahçesinde varolan doğaya saygıdan gelen formel ilişkiden farklıdır. Ancak en aşırı uygulamalarında bile mutlak aksiyaliteye uyulmayışı, tarh bezemelerinin gerek desen, gerekse malzeme bakımından yalınlığı ve yer yer ağaçlarla gölgelenmesi, teraslamanın nadiren kullanımı gibi uyarlamalar, Türk bahçesindeki formel düzenlemeye yumuşaklık getirmiştir. [19] s. 48.

3.2.4.1. Topkapı Sarayı Bahçesi

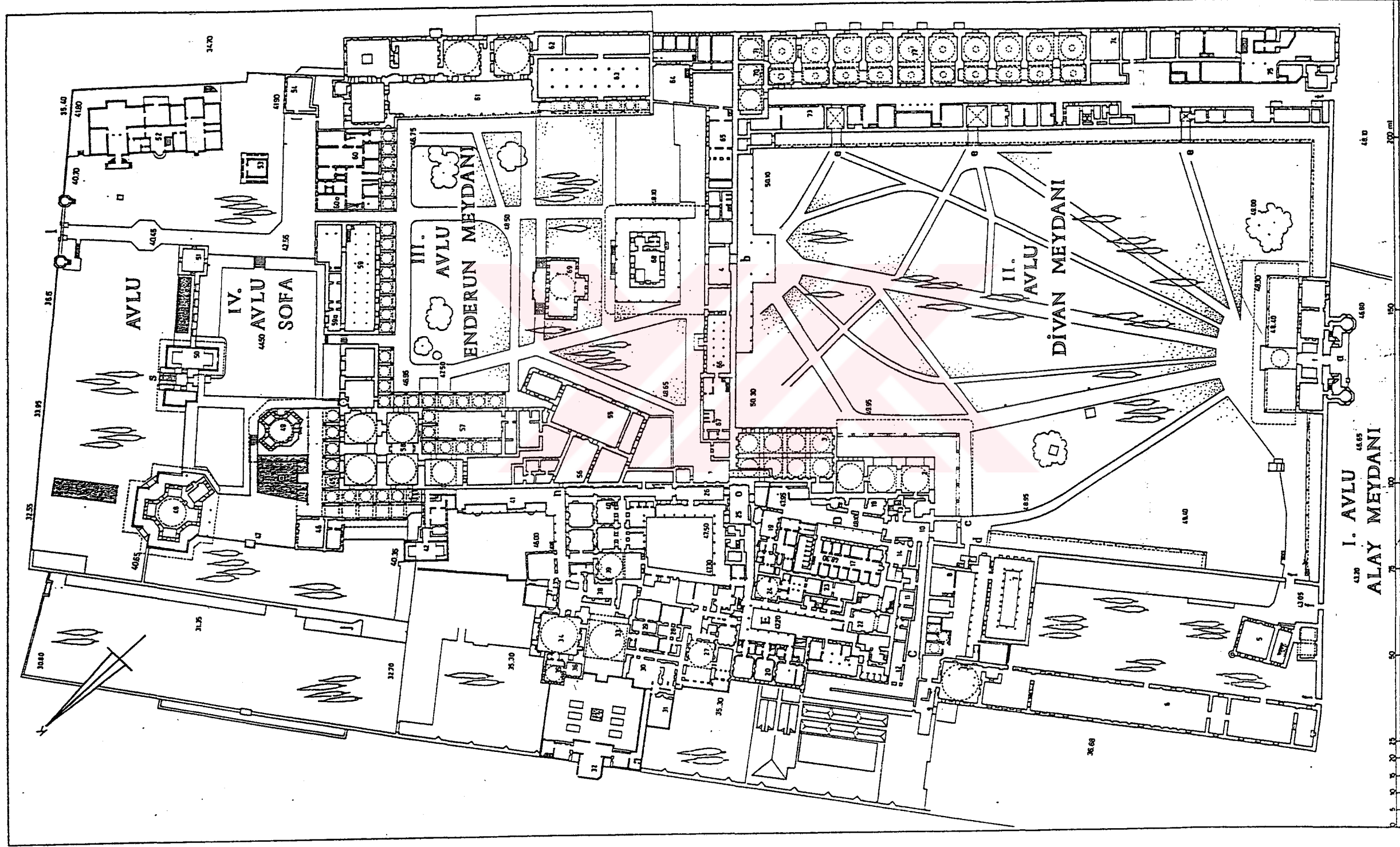
Topkapı Sarayı, Osmanlı mimarlığının hemen hemen her evresini içinde barındıran İstanbul'daki Türk saraylarının en büyüğüdür. (Şekil 3.21)

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra, bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu alanda bir saray yaptırmış, bu sarayın kısa sürede bitirilmesi nedeniyle devlet işleri için gerekli ortam kazandırılmamış, sonuçta yeni ve daha kapsamlı bir saray yapısına gereksinim doğmuştur. Yeni saray için ise, kentin Marmara ve Boğaziçi'ni aynı anda görebilen çok özel bir bölümü seçilmiştir. Zeytinlik bir alan olan kentin bu tepesi, yaklaşık 1400 metre uzunluğunda bir sur duvarıyla çevrilmiştir. 1478 tarihinde yaptırıldığı bilinen, Sur-u Sultanî adı verilen bu sur, Haliç ve Marmara kıyılarında kenti öteden beri çevreleyen eski Bizans surlarıyla birleşmektedir. Bu surlar üzerinde sarayın Otluk Kapısı, Demir Kapı ve Bab-ı Hümayun adında büyük kapılarıyla, bunlar arasında kalan beş adet konuk kapısı yer almaktadır. Saray'ın ana girişi ise, Ayasofya'nın arkasına düşen yerde bulunan Bab-ı Hümayun'dur. (Şekil 3.22)

Yaklaşık 700.000 m²'lik bir alana yayılan sarayda ilk yapılaşma Fatih döneminde başlamış, her padişahın eklettiği yapılarla büyük bir yapılar topluluğu oluşmuştur. Sahildeki yapılardan birisi olan Topkapı Sahil Sarayı 1863 yılında yanınca, Saray-ı Cedid ya da Yeni Saray adını taşıyan yapı Topkapı Sarayı adıyla anılmaya başlamıştır. [45] s. 62-63.

Şekil 3.21. Tarihi yarımada Topkapı Sarayı'nın genel durumu [51] L. 5

Şekil 3.22 Topkapı sarayı avlularının XVIII. ve XIX. yy. daki değişiklikler sonundaki durumu [51] L. 23.

Bugünkü Gülhane Parkı içinde yer alan Topkapı Sarayı bahçesi, iç içe geçen küçükü büyüklü avlular, taşlıklar ve doğaya açık teras bahçelerinden oluşur.

Ana kapı olan Bab-ı Hümayun'dan Resmi Saray'ın dışında kalan ve Resmi Saray ile şehir arasında bağlantıyı sağlayan Alay Meydanı da denilen "Birinci Yer"e ulaşılır. Birinci Yer halkın atla girebilmesine ve gezebilmesine izin verilen oldukça geniş, sosyal açık alan özelliğindedir. Bu alan Saray'a hizmet veren çeşitli yapılarla çevrilmiştir. Meydanın Marmara Denizi tarafında has fırın, hastane binaları, yolun sol tarafında ise Silahhane, darphane, Aya İrini Kilesesi bulunmaktadır. (Şekil 3.23)

Bu bahçede önemli kapıları birbirine bağlayan fonksiyonel bir yol sistemi vardır. Gölge ağaçlarından informal gruplamalar yapılmıştır.

Meydan'ın ortalarına doğru, "Yeniçeri Çınarı" diye adlandırılan büyük ağaçlar vardı. Çevreleri altıgen ve sekizgen poligonlarla sınırlandırılmıştı. [52] s. 1

Birinci Yer ile "İkinci Yer" 'i birleştiren tek geçit çifte kubbeli Bâb-üs Selam yani Orta Kapı'dır. Bab-ı Humayun ile Orta Kapı'nın aksları birbiri ile çakışmayacak şekildedir.

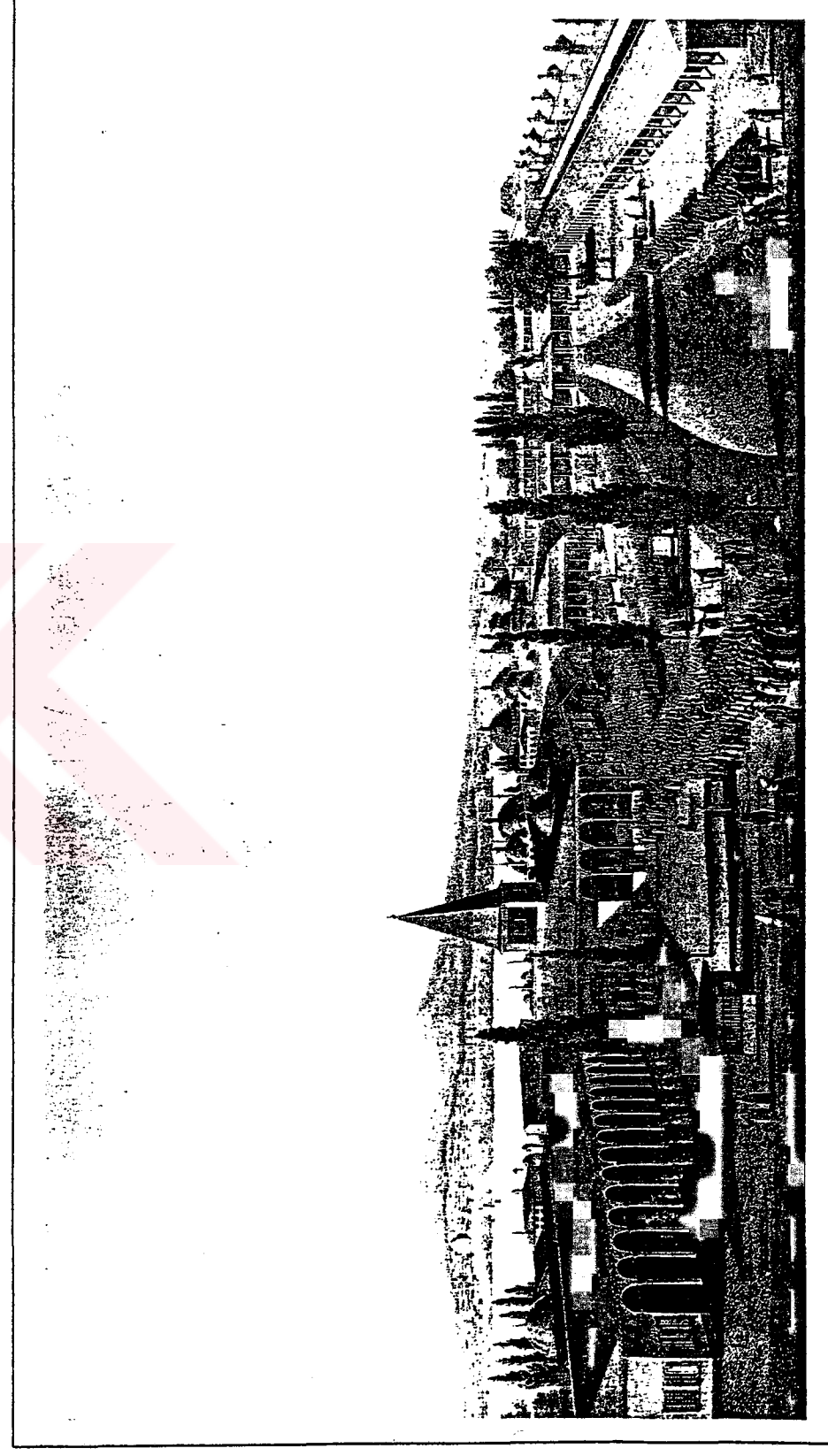
Devletin üst yönetim organı olan Divan'ın toplandığı Kubbe Altı ve Adalet Kasrı ile Hazinesinin bulunduğu bu avluya Divan veya Adalet Meydanı da denilmektedir. İkinci yer, birinci yere göre sarayın daha içi durumundaydı fakat, üçüncü yer kadar derin değil idi. Culus törenleri, büyük kabul ve bayram törenleri bu avluda yapılırdı. Bu avluya ancak saray erkânı girebilirdi. İkinci yer dış ilişkilere açık son avlu idi. Bu avlunun dört tarafı revaklarla örtülü bir gezinti yeridir. (Şekil 3.24)

Girişten ışınsal olarak dağılan aksiyal olmayan beş yol belli yapıların giriş kısmına yönelmiştir. Bu yapılar; Kubbe Altı, mutfaklar, hazine ve Akağalar kapısıdır. (Şekil 3.25)

Yolların ilk durumu şimdi olduğu gibi ışınsal ve düz değil, yumuşak ve kavisliydi. Belirli noktaları birbirine bağlamak üzere planlanan bu yolların genişlikleri de kullanıma göre hesaplanmıştı [52] s. 2.

Şekil 3.23. Topkapı Sarayı Birinci Yer, Melling'in gravürü [18] s. 49

Şekil 3.24. Topkapı Sarayı İkinci Yer, Melling'in gravürü [18] s. 55

Şekil 3. 25. Topkapı Sarayı ikinci avlusunda girişten itibaren ışınsal olarak dağılan yaya yolları.

Kubbe altına giden yol boyunca selam taşları kullanılmıştır. Bu durak taşlarıyla yolun kullanımına bir özellik katılmıştır. Çeşitli minyatürlerden avlunun zeminin genellikle çimenle kaplı olup, çınar (*Platanus* sp), çitlenbik (*Celtis* sp.) gibi gölge veren ağaçların yanında çiçekli meyve ağaçlarının ve yüksek servile- rin yer aldığını, ceylan ve sülünlerin serbestçe dolaştığını görmekteyiz.

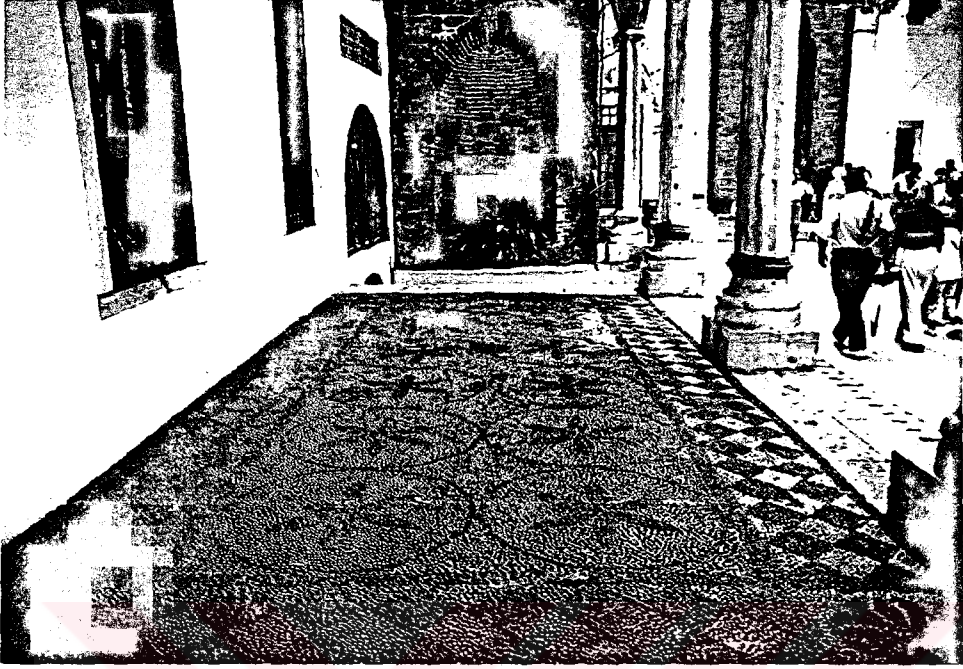
İkinci Yer'den "Üçüncü Yer"e yani sarayın Enderun Meydanı'na Akağalar Kapısı veya diğer adıyla Bâb-ûs-Saaded ile geçilmektedir. Bu kapı Bâb-ı Hûmayun ve Bâb-ûs-Selam gibi içi içe iki kapıdan oluşmaktadır. Bu avluya Harem-i Hümayun yani Padişaha ait "Yasak Bölge" denirdi.

Bu avlu diğer avlulara göre daha küçük ve özeldir. (Şekil 3.26)

Sütunları daha güzel mermerle yapılmış Harem, Hazine, Arz Odası, Has oda ile çevrilmiş enderunların çalıştıkları dışa kapalı bu iç avlunun boyutları 90 m.'lik kare biçimindedir [52] s. 2 (Şekil 3.27)

Şekil 3.26. Topkapı Sarayı Enderun Avlusu, Barlett'in gravürü [18] s. 63

Şekil 3. 27. Üçüncü avludaki revakların altında gri ve beyaz podima çakıl taşlarıyla oluşturulmuş geometrik motifler.

Avluya girince ilk olarak Arz odası ile karşılaşılır. Bu yapının hemen arkasında, avlunun hemen hemen ortalarına rastlayan yerde III. Ahmet tarafından yaptırılan Enderun kitaplığı bulunmaktadır. Bu yapıdan bakıldığında fiskiyeli küçük bir havuz avluda görülmektedir.

Avlunun zemini eğimlidir. Avluda yollar; merdiven, güneş saati, çeşme, havuz gibi elemanların yerini belirleyecek şekilde düzenlenmiştir. Bu avluda da diğer avlulardaki gibi birkaç adet yüzyıllık ağaç çimenlik ile yükseltilmiş bir platform üzerinde yer almaktadır.

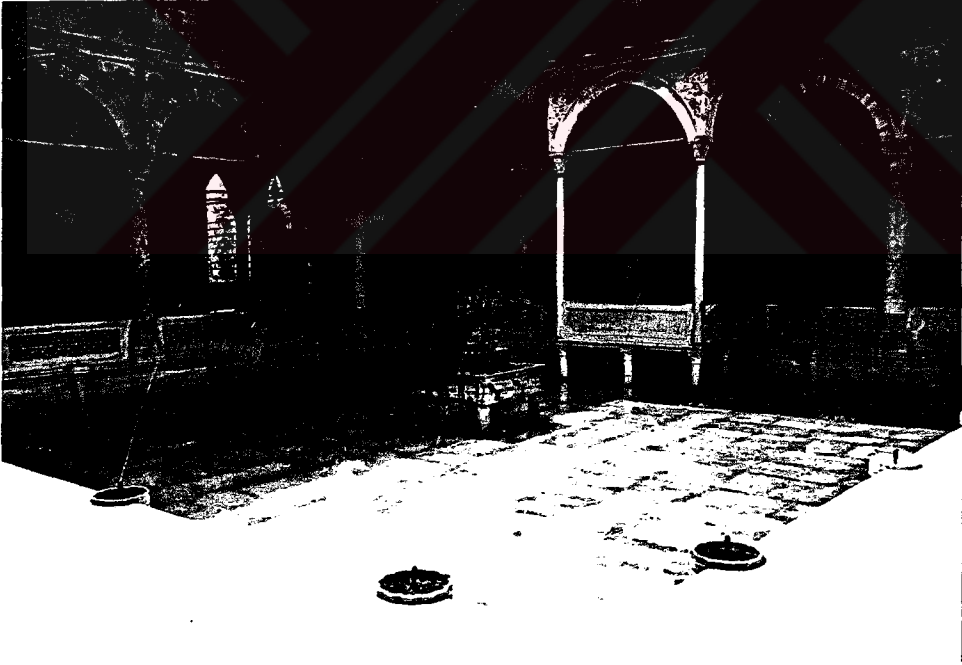
İkinci ve üçüncü yerde ağaçların dışında, Lala bahçesi ve Hasbahçe de olduğu gibi sümbül, lale ile dolu çiçek parterleri yoktur.

Bu avlular bahçe olarak değil, geleneksel işlevlerini yerine getirmek için kullanılıyordu. Yani bu avlular, başlangıçta bir bahçe amacı güdülerek yapılmamış zaman içinde özellikle diğer yeni sarayların yapılması ve daha çok rağbet gör-

meleri ile eski hızlı trafiğini kaydederek ağaçlarla dolu sakin bahçe havasına bürünmüştür. [52] s. 2

Üçüncü Yerden "Dördüncü Yer"e hafif inişli üç yolla geçilmektedir. Dördüncü yer dört teras üzerine inşa edilmiş, diğer avlulardan farklı olarak kendi içine kapanma yerine, doğanın ve özellikle Marmara denizi ve Boğaz'ın güzel manzalarına açık bir bahçeler topluluğudur. Bu teraslar üzerinde büyük düzenli şekilli havuz, iki tane de küçük fiskiyeli havuz bulunmaktadır.

Bahçenin en önemli terasın "Havuzlu taşlık" oluşturmaktadır. 1636 yılında Revan Köşkü'nün yapılması ile II. Mehmet zamanından kalma oldukça büyük havuz küçültülmüştür. Bu teras Türk bahçelerinin tipik karakteriktiği olan bahçe perspektifinin su üzerinde kurulması kavramını en güzel şekilde yansıtan örneklerdendi. [9] s. 34. (Şekil 3.28)

Şekil 3. 28. Topkapı Sarayı "Havuzlu Taşlık" daki fiskiyelerle süsülü mermer havuz.

Bu terasa yine IV. Murat 1639 yılında Bağdat Köşkünü, 1640 yılında da Sultan İbrahim Sünnet Odası ve İftariye kameriyesini ekletmiştir.

Teras zeminin yapılar gibi tamamıyla mermerden yapılması mekan anlatımına bütünlük kazandırmıştır.

Bu terastan "İncir Bahçesi" ile burada yer alan nilüferli havuza ve onun alt düzeyindeki "Fıl bahçesi"ne ve İstanbul'un eşsiz silüetine bakılır. (Şekil 3. 29)

Şekil 3. 29.İftariye kameriyesinin bulunduğu havuzlu taşlık ve alt kottaki incir bahçesi

Bu mermer terastan merdivenlerle Sarayburnu'nun yüksekçe bir sekisinin son bölümü oluşturan bir köşesinde fiskiyeli bir havuzun bulunduğu "Lala Bahçesi" veya "Lale Bahçesi"ne varılır.

Bu bahçeden bir set duvarıyla ayrılan yerde saray için gerekli ilaçların hazırlandığı Baş lala ya da Hekim Baş kulesi bulunmaktadır. Bu bahçede yer alan diğer yapı XVIII. yüzyıl başlarında yapılan Sofa ya da Mustafa Paşa köşküdür. Bu köşk "Suffa-i hümayun" alt bahçelerinde geçit veren kapının olduğu yerde; hem Suffa-i hümayun alt bahçelerine hem de Lala bahçesine hakim bir yerde bulunmaktadır. (Şekil 3.30)

Şekil 3. 30. "Lala Bahçesi"ndeki fıskıyeli havuz.

Suffa-i hümayun alt bahçelerinde günümüze ulaşan yapılar bahçenin Marmara Denize'ne bakan tarafında ve İstanbul'un Anadolu yakasına manzarası olan bir noktada yer alan; Çadır köşkü ve Sofa camii ile sarayın osn yapısı olan Mecidiye Köşkü'dür. (1859)

İncirlik bahçesi ile aynı kotta bulunan ve sırasıyla Bağdat köşkü, Sofa köşkü, Hekim Başı kulesiyle çevrelenmiş ve Mecidiye Köşkü ile sınırlanmış olan, içinde bulunan aslan heykellerinden dolayı "Aslanlı bahçe" olarak adlandırılan bahçede XVII yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarında yapılmış dikdörtgen şekilli iki zarif havuz yer almaktadır.

Suffa-i hümayun bahçelerinin tümü, padişahın özel yaşamına ayrılmış açık alanlardır. Kaynaklara göre padişah, Sünnet Odası'nın bulunduğu köşkten ve İftariye kameriyesinden, incir bahçesinde yapılan oyunları seyrederdi.

Aslanlı bahçe, şimşirlik ve fil bahçesine göre kullanım açısından daha şanslı bir konumda yer almaktaydı ve bu bahçede Çırağan alemlerinin cirit, güreş vb.

spor gösterilerinin düzenlendiği padişahın da halen bahçede bulunan mermer tahtından hem lale bahçesine hem de aslanlı bahçeye bakan Sofa Köşkünden bu eğlenceleri seyrettiği anlaşılmaktadır. [53] s. 5

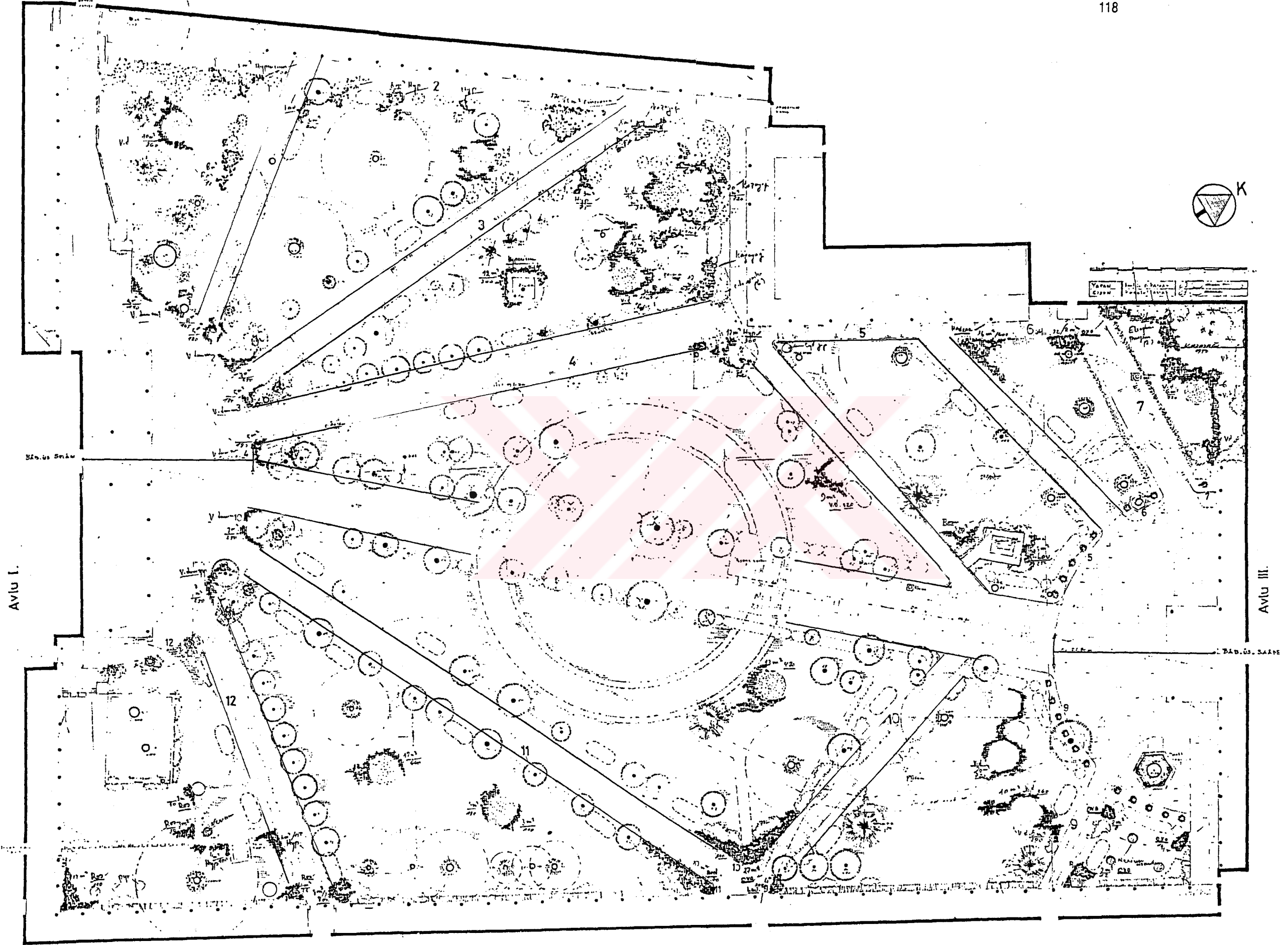
Topkapı Sarayının Harem bölümü; Harem-Selamlık ve sultan aliesinden olmayanlar için yapılmış cariyeler Dairesi olmak üzere üç esas bölümden oluşur ve saray bütünü içinde başlıbaşına bir kent görünümündedir. Herbir bölümü oluşturan oda ve sofaların birbiri ile bağlantısını kurmak için yapılan avlu, taşlık, revak ve bahçeler Harem'de yaşayanların karşılaştıkları, buluştukları açık mekanlar olmaları bakımından önemlidir. [54] s. 97

Bu bahçeler dışında XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Sarayburnu'nda yapılmış olan ve özellikle iç veya harem bahçesi ile dış veya has bahçe olarak tanımlanmış bahçeler vardı.

Zamanında İstanbul'un en ünlü bahçeleri arasında yer alan bu bahçeler bugün yok olmuştur ancak 1847 yılında A. de Besumont bu bahçeler hakkında şöyle bir makale yazmıştır.

"Bu bahçelerin 120 yıl evvel yani III. Ahmet zamanında Babil bahçeleriyle boy ölçüşen harikalar ihtiva ettiğine inanmak bugün biraz güçtür..... III. Ahmet, bu fevkalade güzel yeri en kıymetli ve az bulunur ağaç ve çiçeklerle doldurmuştu. Sarayın yaşlı bahçıvanları, yeryüzündeki bu cennetin harikahıkları hakkında babalarından işittiklerini, hala anlatırlar. Deniz kenarındaki surlar boyunca altın telli ve parlak renkli çizgili çadır bezleriyle örtülü yüksek kafesler ve bunların içinde en nadide kuşlar ve dünyanın her tarafından getirilmiş bitkiler bulunuyordu. Bu kafesler (limonluk) kışın yapay bir yoldan ısıtılıyordu. ...Yeşim ve balgamî kâselerden fışkıran fışkıye suları sihirli ve göz alıcı parterlere serinlik veriyordu. Çiçeklerin tabii kokuları yetmiyormuş gibi, aralarına yerleştirilmiş mermer ve altın kaseler içinde, öd ağacı ve buhur yakılıyordu. Geceleyin bu bahçeler, camilerde olduğu gibi görünmeyecek incelikte tellere asılı binbir kandil ile donatılıyordu... Bunlar sıcak memleketlerde gecelerin karanlığı içinde parıldayan ateş böcekleri etkisi bırakıyordu. Bu donanma, Türklerin tercih ettiği çiçeğe izafeten, Lale Çırağanı ismiyle şöhet bulmuştu. Bu toprak üstündeki cennetin ortasında yükselen köşk içten ve dıştan Venedik aynalarıyla kaplı idi..." [16] s. 100

Topkapı Sarayında bulunan ağaçları Osmanlı'nın bahçe ve ağaç anlayışından ayırmak mümkün değildir. Dönemin yazışmalarından saray için ağaç fidanları

Şekil 3.31. Topkaya Sarayı II. Avlu Master Peyzaj Planı [55]

getirilmesinde İznik, Yalova ve Karamürsel kazalarına haber yollanarak Çınar, Dışbudak, İhlamur, Karaağaç, İdris, Çitlenbik, Meşe, Defne, Erguvan, Ahlat gibi bugün bile plansız şehirleşmenin henüz tamamen yok edemediği, Boğaz'ın ve İstanbul'un doğal dokusunu meydana getiren ağaçlar istenmiştir.

Gül fidanları Edirne'den, sümbül ve lale soğanları Maraş ve Toroslar'dan hatta Halep civarından getirilmiştir. [53] s. 3

Saray'da Prof. Dr. Besalet Pamay'ın 1983 yılında yaptığı proje doğrultusunda çevre düzenlemesi yapılmıştır. (Şekil 3.31)

4.2.4.2. Dolmabahçe Sarayı

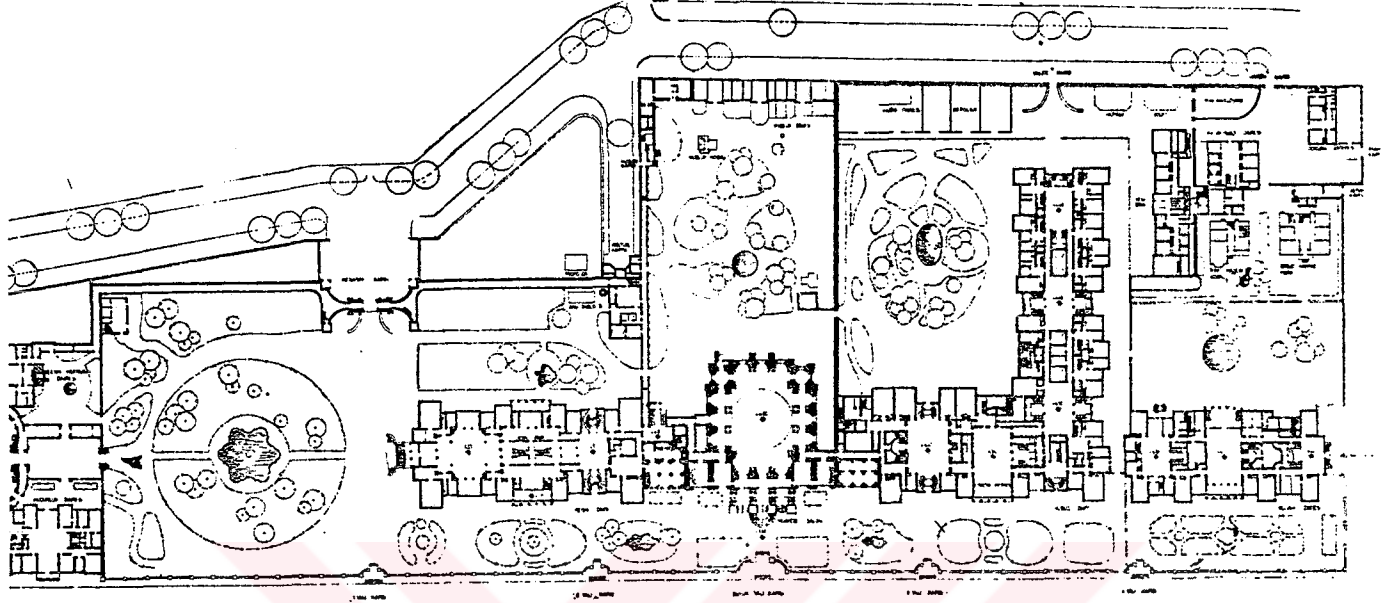
Dolmabahçe sarayı batı ile ilişkilerin yoğunlaştığı XIX. yüzyıl ortalarında Boğaz kıyısında yapılan en görkemli saraydır.

Sarayın bulunduğu alan önceleri Boğaziçi'nin Rumeli yakasındaki Büyükdere, İstinye, Tarabya gibi koylarından biri iken, XVII. yüzyıldan sonra zamanla bataklık haline gelmiş ve daha sonra doldurularak "Dolmabahçe" adını almıştır.

Koy I. Ahmet döneminde Sadrazam Nasuh Paşa'nın emri, Kaptan-ı Derya Halil Paşa'nın yardımlarıyla doldurulmaya başlanmış, bu işlem II. Osman döneminde tamamlanmıştır. Topoğrafyadaki bu değişikliklerle Beşiktaş'taki Hasbahçe ve Kabataş'taki Ünlü Karaabalı (Karabali) bahçeleri, Bayıldım bahçesi önünde birleşerek elde edilen bu geniş alan uzun yıllar padişahların hasbahçesi olarak kullanıldıktan sonra, köşk, kasır gibi yapıların inşasıyla yapılaşmaya açılmıştır.

Sultan Abdülmecit zamanında yapımı Garabet Balyan Kalfa ve yardımcısı Nikogos Balyan'a verilen bu sarayda, Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi zaman ve gereksinimlere bağlı olarak gelişen bir yapılar topluluğu yerine yeni bir anlayışla, önceden saptanan planlı bir yapılaşma programı izlenmiştir.

Dolmabahçe sarayı denize paralel olarak gelişen bir ana yapı ile sarayın bütün yönetim ve yaşam gereksinimlerini karşılayan ek yapılardan oluşan kendi kendine yeterli bir yapılar topluluğudur. Saray bütünü içinde oldukça geniş bir alan kaplayan Harem denize paralel olan doğrultusunu bir süre sonra kaybederek dikey bir yön kazanır. [56] s. 20, 21 (Şekil 3.32)

Şekil 3. 32. Dolmabahçe Sarayı zemin kat ve bahçe planı [48] s. 133.

Topkapı Sarayı'nda "sur" kavramı ile özdeşleşen bahçe duvarları, bu XIX. yüzyıl sarayında oldukça farklı bir yorumla uygulanmıştır. Bahçe kara tarafında yüksek duvarlarla sınırlı olmasına rağmen deniz tarafında rıhtım boyunca bir uçtan bir uca şeffaf bir perde gibi görsel sınırlama getirmeyen parmaklıklarla çevrilmiştir. Kaynaklara göre Dolmabahçe Sarayı bahçe düzenlemesinde bahçıvanbaşı Alman Sester ve yardımcıları Fritz Vensel ve Koch Munika çalışmışlardır.

Bahçe, saray yapılarının arka, ön ve yan cephelerini kavrayan, sadece ön cephe bütünü halinde arka cephede ise duvarlarla bölünmüş fakat kapılarla birbirine bağlanmış açık mekanlar dizisi halindedir.

Bahçe deniz kenarında zemini mermer kaplı rıhtımla, kara tarafında ise çevre duvarları ve iç duvarlar ile sınırlanmış olduğundan bahçelerin devamlılığı kısıtlı olmuştur. Birbiri ardına gelen bahçeler hemen hemen birbirine benzer özelliklere sahip formel bahçecikler şeklindedir.

Mabeyn veya Selamlık Bahçesi olarak bilinen "Hasbahçe", Hazine Kapısı ile saray girişi arasındadır. Kareye yakın bir dikdörtgen biçimindedir. Sarayın ana aksına göre simetrik olarak düzenlenmiştir. Ortada büyük bir havuz ve bu havuzu çevreleyen içiçe iki daire bahçenin ana öğeleridir. [56] s. 44 (Şekil 3.33)

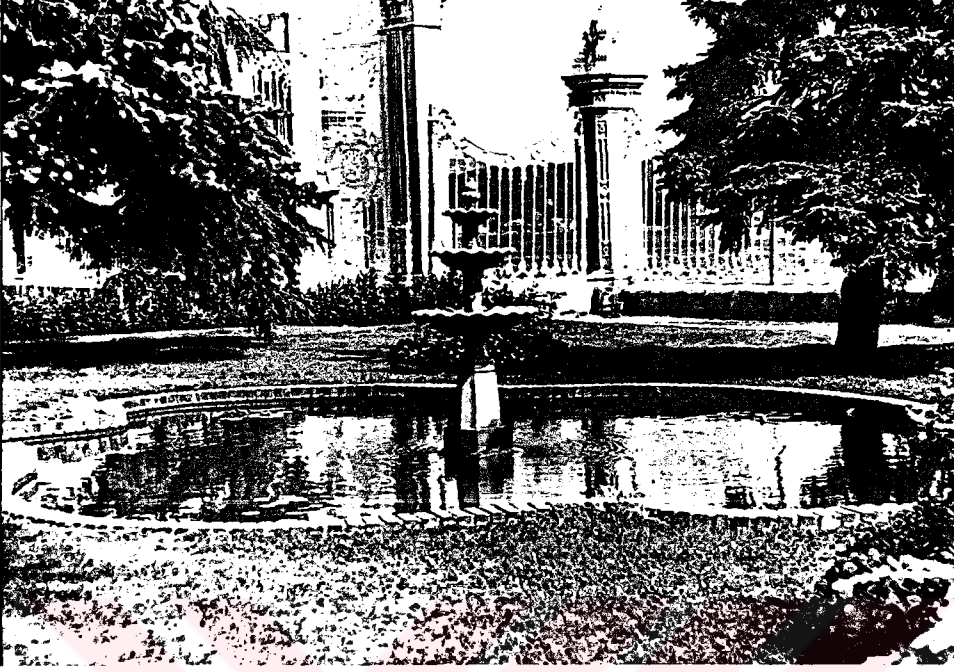

Şekil 3. 33. Dolmabahçe Sarayı Has Bahçesi'nin merkezinde yer alan kuğu heykelli havuz, buraya Yıldız Sarayı bahçesinden getirilmiştir.

Türkler'deki suya düşkünlük Boğaziçi gibi büyük bir denizin bu kadar yakınında bile olsa hasbahçenin orta eksenine böyle büyük bir havuz yapılmasını gerektirmiştir.

Hasbahçenin bitkilendirilmesinde Sedir (*Cedrus sp.*), Mavi ladin (*Picea pungens*), Gökmar (Abies sp.) ve Kore çamı (*Podocarpus koraina*) gibi iğne yapraklı ağaçlar hakimdir. Ayrıca ana aks boyunca *Alternanthera sp.* adlı bitkinin bordo ve yeşil renkli yapraklı türleri kullanılarak geometrik düzenli mozaik dokusu elde edilmiştir.

Deniz kıyısındaki bahçeler ön bahçenin uzantısı olarak rıhtım boyunca uzanırlar. Bu bölümde de Muayede Salonu eksenine göre simetrik bir düzenleme yapılmış, irili ufaklı fiskıyeli havuzlar kullanılmıştır. (Şekil 3. 34)

Şekil 3. 34. Rıhtım boyunca uzanan bahçedeki fiskiyeli havuzlardan bir örnek

Rıhtımdaki parmaklıklar tamamıyla dantel görünümünde ve 9 m'de bir konan üzeri bitkisel motiflerle bezemeli taş ayaklara bağlanan içbükey birimlerden oluşmaktadır. [48] s. 83

Mabeyn-i Humayun (Resmi Daire)'un kara tarafına bakan bahçede mimarı elemanlar olarak bir yuvarlak fiskiyeli havuz ve gül gruplarıyla çevrili Avrupa stili renkli bir vazo bulunmaktadır.

Ağaçların düzeni yabancı orijinli birçok ağacın kullanıldığı çok renkli ve karmaşık bir yapıdır. Bu bahçedeki en ilginç yabancı orijinli ağaçlar; Araucaria araucana (Maymun Çıkmaz Ağacı) ve Cunninghamia lanceolata'dır. (Şekil 3.35)

Sarayın diğer bahçeleri yani Kuşluk, Harem ve Veliaht bahçeleri duvarlarla birbirinden ayrılan yalnız kapılarla birbirine bağlanan içine kapalı ve özel avlular şeklindedir. Bu iç avlular hasbahçe gibi açık ve geniş perpektifli değildirler. Bu yüzden sarayın kara tarafında yer alan bahçeler, yapısal yerleşme biçimi ve mahremiyete dönük yaşayış anlayışı ile "Osmanlı-Türk Sarayı " avlusu karakterindedir denilebilir.

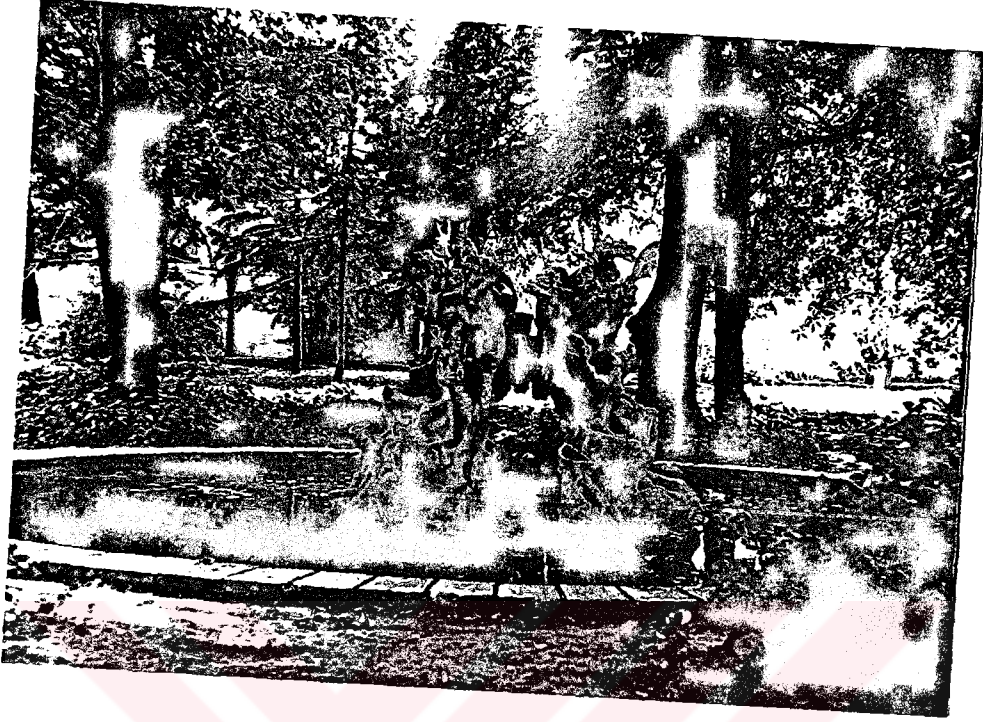
Şekil 3. 35. Resmi Daire'nin kara tarafında yer alan bahçedeki fiskıyeli havuz

Kuşluk bahçesinin Muayede Salonu gibi yüksek bir yapının arka tarafında yer alması ve büyük ağaçların gölge etkisi nedeniyle kapalı ve karanlık bir atmosferi vardır. Bu bahçe hafif eğimli bir sahada yapıldığından, simetrik düzenlemeye gidilmemiş, yuvarlak bir havuz ve gruplar halinde bitkilendirme ile yetinilmiştir. Bu havuzda kullanılan sünger taşları, 1888 yılında Selanık'ten getirilmiştir. (Şekil 3.36)

Harem bahçesi harem bölümünü oluşturan "L" biçimindeki blokların çevrelediği dikdörtgen şekilli iç avlu yaklaşımlı bir bahçedir. Bu bahçede oldukça büyük oval bir havuz merkezde yer almaktadır. Bahçe planı formel düzendedir. Bu avlunun yol tarafında duvar boyunca geniş bir alan gül bahçesine ayrılmıştır.

Veliaht Dairesi bahçesinde, hasbahçedeki havuzdan sonra, bahçenin en büyük havuzu ve bir sera yer almaktadır.

Dolmabahçe Sarayı bahçesinde sirkülasyonu sağlayan yollar genellikle çakıl-kum karışımı olup, malzeme Riva deresinden getirilmiş Bozhane kumudur.

Şekil 3. 36.Kuşluk Bahçesi'ndeki Havuz.

Kumun dişli olanı tercih edilmiştir. [57] s. 63 Hasbahçe deniz tarafındaki bahçeler Resmi Daire arka bahçesi, Harem Bahçesi, Veliaht Dairesi arka bahçesindeki yolların zemini de bu malzeme ile döşenmiştir.

Veliaht Dairesi ile Harem arasındaki denizden karaya doğru devam eden yol ile Hareket köşkleri ile Harem geçişini sağlayan yol ise arnavut kaldırımı ile döşenmiştir.

Bahçede genel olarak bitkilendirme yabancı orijinli ağaçların da kullanıldığı çok renkli formel bir düzene sahiptir.

Düzenli tarhların içinde ağaçların yer alması Türk bahçelerinde aranan kuytuluk ve gölgelik koşulunun bir kalıntısı sayılabilir. Dolayısıyla bahçe hepten çıplak bir batı formel bahçesidir denilemez. Ama gene de tümünün etkisi bir açık bahçe anlatımındadır. [8] s. 48.

Saray bahçesinde eskiden beri çeşitli hayvanların serbestçe dolaştığını kaynaklardan öğreniyoruz, ancak bugün Dolmabahçe Sarayı'nda yalnız Veliaht Dairesi bahçesinde kuğular ve Kuşlukta çeşitli türde kuşlar barınmaktadır. Eskiden serbest dolaşan vahşi hayvanların yerine ise bugün mermer heykelleri bahçeleri süslemektedir. (Şekil 3.37) ve (Şekil 3.38)

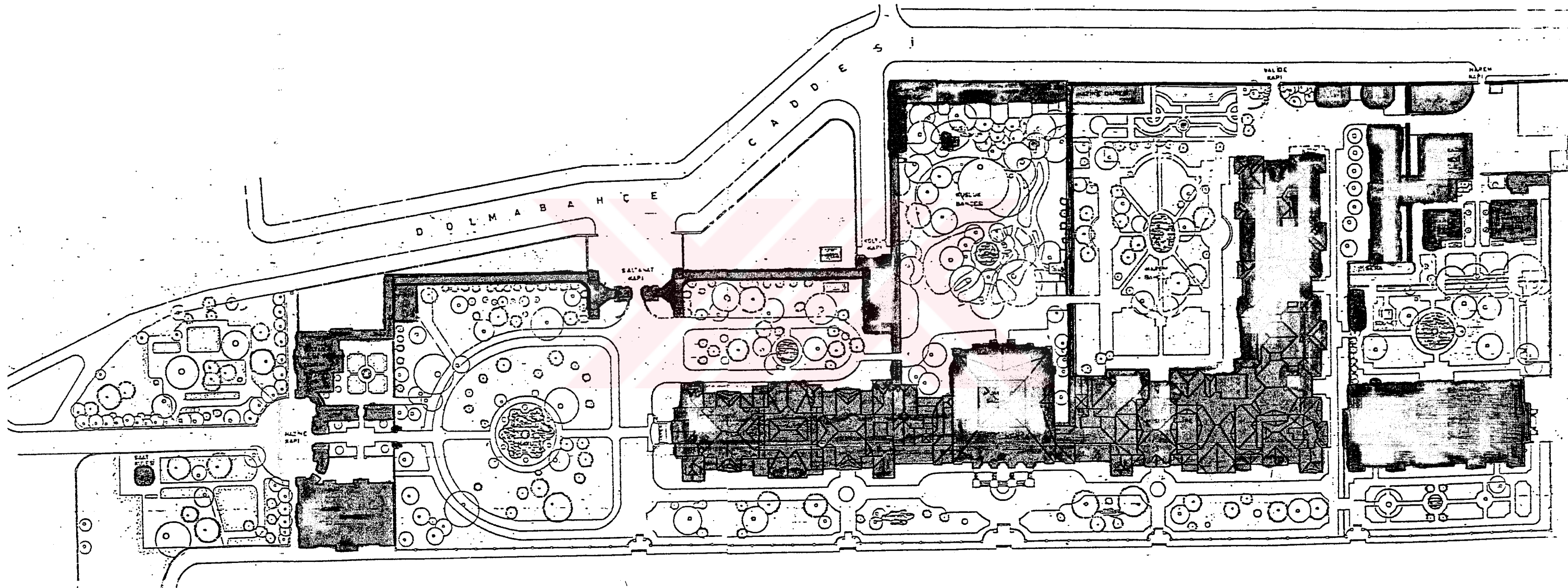
Dolmabahçe Sarayı Bahçesi, 1978 yılında Prof. Dr. Yüksel Öztan'ın başkanlığındaki bir ekipin hazırladığı projeye göre restore edilmiştir. (Şekil 3.39)

Şekil 3. 37. Dişi aslan ve yavruları heykeli.

Şekil 3. 38.Kuşluk Bahçesi'nde yer alan büyük kuş kafesi ve çeşitli kuş tüneleri

3.2.4.3. Beylerbeyi Sarayı Bahçesi

Büyük Konstantinus'un diktirdiği bir haçtan dolayı önceleri "İstavroz Bahçeleri" adıyla anılan "Beylerbeyi Bahçeleri"nin güzelliği bu bölgede Bizanslılar döneminden başlayarak görkemli binaların yapılmasına neden olmuştur. [58] s.132

Çeşitli dönemlerin yapılarından sonra II. Mahmut döneminde yapılan ahşap sarayın yanmasıyla Sultan Abdülaziz 1861-1865 yılları arasında bugünkü sarayı yaptırmıştır. Mimarı Serkis Balyan'dır ve yapımında beş bin işçi çalıştığı bilinmektedir

Yazlık saray olması nedeniyle sürekli oturulmayan Beylerbeyi Sarayı genellikle yaz aylarında, özellikle de yabancı devlet başkanlarının ağırlandığında kullanılmıştır. [46] s. 26-28

Saray ana yapısı harem ve selamlık bölümlerinden oluşmuştur. Bu iç düzen yapının dışında da kesin bir şekilde kendini göstermektedir. Sarayın kuzey ve güney cephelerine bakan düzlük alanlar, yapıya göre simetrik olarak harem ve selamlık bahçeleri şeklinde düzenlenmişlerdir. Bu bahçelerin merkezinde yer alan oval havuzlar hem sarayın hem de deniz köşklerinin akslarının kesiştiği noktada yer almaktadırlar. (Şekil 3.40)

Şekil 3. 40. Beylerbeyi Harem Bahçesin'deki oval havuz ve arka planda Harem Deniz Köşkü.

Beylerbeyi Sarayı bahçesinin en büyük özelliği setler halinde yapılmış olmasıdır. İngiliz gezgini Miss Pardoe, bu sedlerin herbirinin ayrı bir yabancı bahçevanın elinden ve onun yurdunun stilinde düzenlediğini yazmıştır. (Şekil 3.41)

Şekil 3. 41. Birinci setin merkezinde yer alan yuvarlak havuz.

Elimizdeki bilgilere göre bu sarayın bahçesi Dolmabahçe sarayı bahçeleri gibi Alman Sester'le yardımcıları Fritz Vensel ve Koch Munika tarafından düzenlenmiştir.

Selamlık bahçesinden merdivenlerle beş kısımdan oluşan set dizilerine ulaşılır. setler oldukça yüksek istinat duvarları ile tutturulmuş ve mimari elemalara (basamak, balustrad, heykel, bahçe vazoları) çokça yer verilmiştir. Ancak setler üzerine serbest gruplar halinde dikilen ağaçlar zamanla bu sertliği yumuşatmış ve bahçenin doğa ile daha iyi kaynaşmasını sağlamıştır.

Üstteki setin bir balkon-teras niteliği taşıması İtalyan Toskan karakterine yaklaşmaktadır. Ancak merdivenlerin biçim ve konumu ileri Rönesans-Barok çağı Roma bahçelerinde görülen mimari bir şahikaya ulaşma çabasındaki düzeni hatırlatmaktadır. [8] s. 46. (Şekil 3. 42)

Şekil 3. 42. Beylerbeyi Sarayı bahçesinde yüksek istinat duvarlarıyla tutturulmuş setler .

Bahçe topluluğunun son setinde üç köşk ile oldukça büyük bir havuz bulunmaktadır. Havuz öylesine büyüktür ki insanı şaşırtır. 80 m. uzunluğunda 30 m. derinliğindedir. Eskiden saray kadınlarının burada kayıklarla gezdiği ve değişik renkte sayısız bahçin yaşadığı bu havuzdan sonra koruluk başlamaktadır.

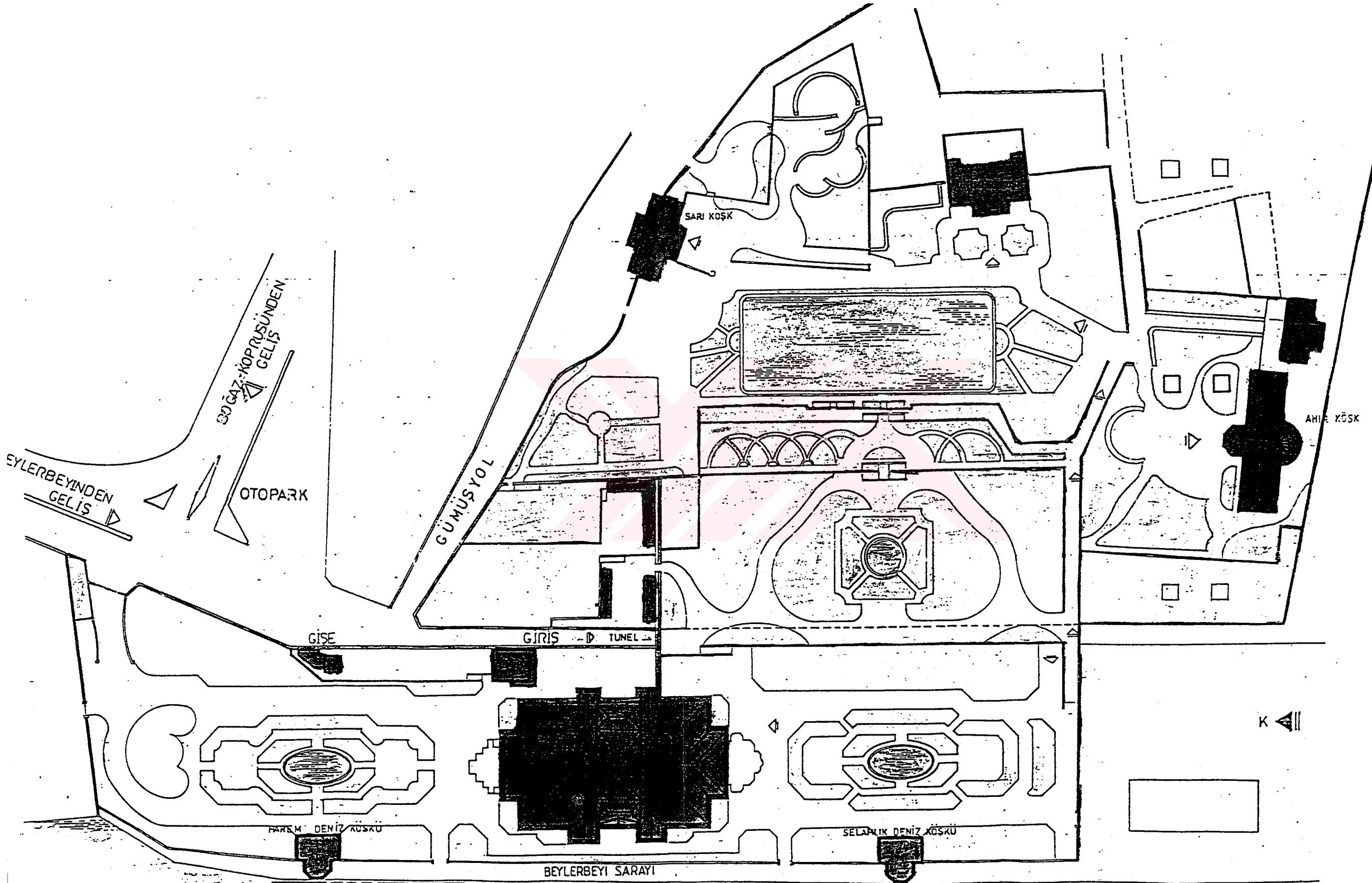
Eskiden bahçede bir de hayvanat bahçesi varmış. Beylerbeyi Sarayı'nda Abdülaziz'in kendisine alıştırdığı bir aslan da bulunurmuş, padişah yaz günleri saraya gittiğinde aslanı kafesten çıkartıp şakalaşır ve çok defa yanındakileri ürkütürmüş [59] s. 173. Bugün ise bahçede çok sayıda aslan heykeli yer almaktadır. (Şekil 3.43)

Yapıt yanbaşıında formel bahçe-hareket anlatan merdiven dizisi-setlerin yükselişi-bir simge ögesi, örneğin heykel, havuz-koruluk sıralanması tipik bir ileri Rönesans-Barok bahçe gelişimidir. [8] s. 46.

Beylerbeyi Sarayı Bahçesi 1979 yılında Peyzajist Ekrem Günenli tarafından yapılan projeye göre aslına sadık kahnarak restore edilmiştir. (Şekil 3.44)

Şekil 3. 43. Birinci sette yer alan, XIX. yüzyıl sonlarında yapılmış bir aslan heykeli.

Şekil 3.44. Beylerbeyi sarayı ve çevresi vâziyet planı [47]

3.2.4.4. Yıldız Sarayı Bahçesi

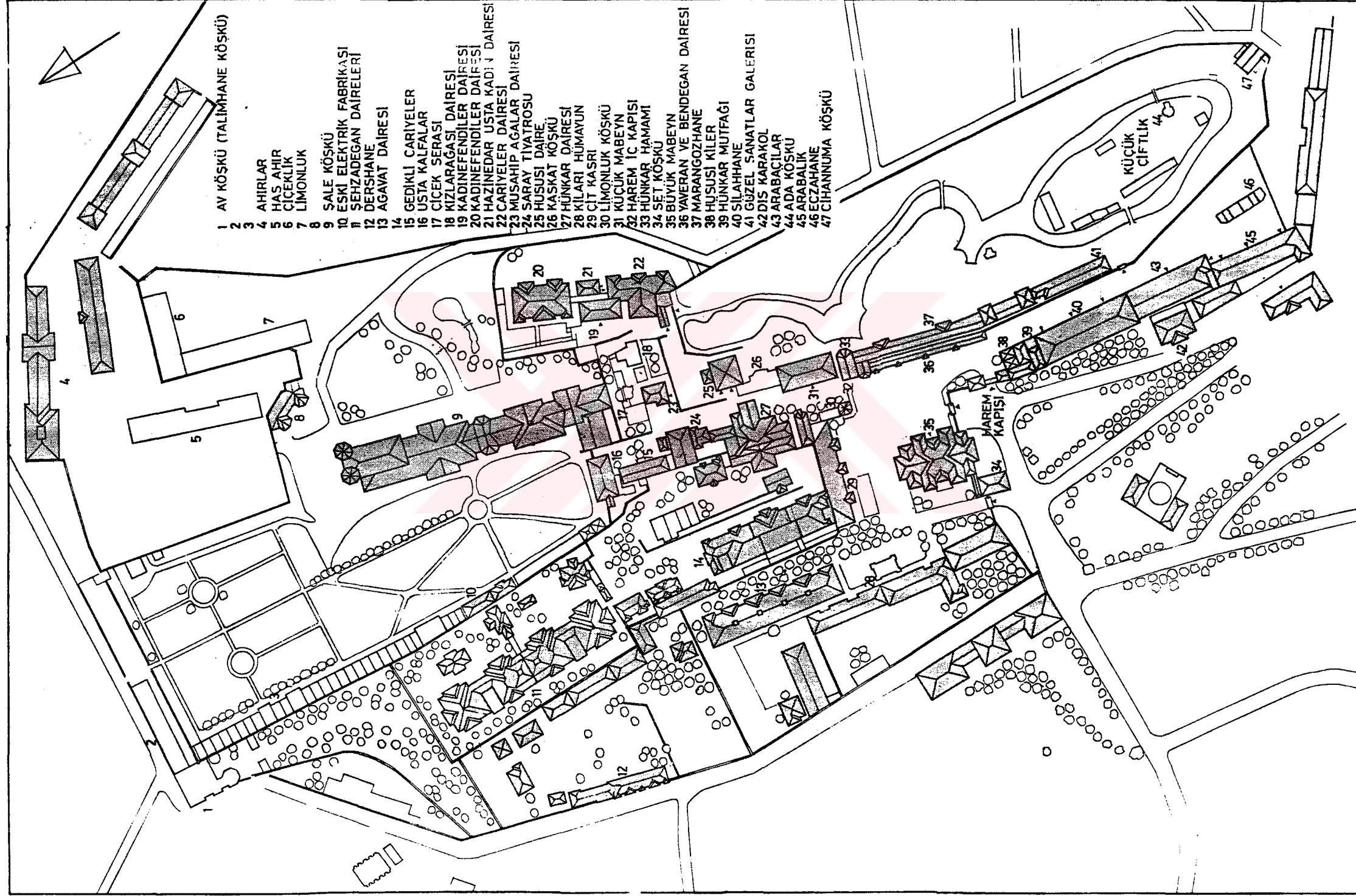
Türk sivil mimarisine göre biçimlendirilmiş köşk ve kasırlar topluluğundan oluşan Yıldız sarayı, çeşitli büyüklükte iç ve dış bahçelerle çevrilmiştir. İç bahçeler içinde hasbahçe, Harem bahçesi, Sultan ve Şehzadeler bahçeleri ile Şale (Chalet) köşkü bahçesini sayabiliriz. [60] s. 57

Hasbahçe selamlık bahçesi adıyla da anılır. Dış bahçe ise Yıldız korusunu kaplayan içinde eskiden sebze bostanlarının bulunduğu av korusudur. Dış bahçe tepeden Boğaza inen yamaç üzerinde yayılmıştır ve 500.000 m² olan tüm arazinin önemli kısmını kaplar. (Şekil 3. 45)

Kanuni Sultan Süleyman döneminde "Hazine-i hassa" ya kayıtlı olan bu alan, "Koruyu Hümayun" adını taşıyordu. Daha sonra III. Selim (1804-1805'de) burada, annesi Mihrişah Sultan için ilk kasrı yaptırmış ve zarif bir çeşmeyi eklemiştir. Bu çeşme günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. II. Mahmut döneminde ise koru, askerlerin talim yeri olarak önem kazanmış ve II. Mahmut gözdesi "Yıldız" için (1810-1813) bir de köşk yaptırmıştır. Saray, bugünkü adını muhtemelen buradan almıştır. Abdülmecit ise 1842'de annesi Bezm-i Alem Sultan için "Kasr-ı dil Kuşa" adlı yeni bir köşk yaptırmış, bu arada diğer köşkler yıktırılmıştır.

Yıldız korusunda ilk çevre düzenlemelerinin Abdülaziz döneminde (1870-1876) yapıldığını ve bitkilendirmelerde bizzat Abdülaziz'in işçilerle birlikte çalıştığını görüyoruz. İç bahçelerin ise, özellikle hasbahçenin II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) yapıldığını saptıyoruz. Bu dönemde hatta daha önce saray için, bazı yabancılara park bahçe planları çizdirildiğini, gene aynı amaçla Alman, Fransız, İtalyan bahçe uzmanlarının görevlendirildiğini, süs fidanlarından bir çoğunun dış ülkelere getirildiğini, ülke içinden de irade ile, yerli tür fidanlarının ormanlardan söktürülerek sağlandığını ve kullanıldığını görüyoruz. Bu arada Hasbahçe ve diğer içbahçelerde süs ve üretim seralarının yaptırıldığını, hatta Küçük Mabeyn çatısında bir "kış bahçesi" kurulduğunu anlıyoruz. [60] s.57 .

Bahçede güneş ısısı bakımından; dört grupta toplayabileceğimiz bahçe mobilyaları sera, köşk, kaskad ve kameriyedir. Bu elemanlar bahar, yaz, güz ve kış aylarında zaman zaman kullanılmaktadır. Isıtma olanaklarına da sahip bulunan

Şekil 3.45. Yıldız sarayı vaziyet planı [39] s. 155

seralar (Kış Bahçesi) genellikle kış aylarında, bahar ve g z aylarının soğuk günlerinde; Köşkler (Pavilion) yaz-kış; kaskat ve kameriyeler ise yaz mevsimiyle bahar ve g z aylarının sıcak günlerinde kullanılmış olmalıdır.

Bu şekilde, yıl boyunca, ama değişik mekanlarda, bir kullanım bütünlüğü sağlanmış bulunmaktadır. [61] s. 29. (Şekil 3.46)

Şekil 3. 46. Yıldız Sarayı, Şale köşkü bahçesindeki sera.

Yıldız saray bahçeleri yapıtlar yakınındaki formel bahçelerin giderek doğala dönüşmesi niteliğini taşır... Ancak yapıtlar yanındaki formel düzenlemelerde bile yumuşamış çizgiler göze çarpmaktadır. Örneğin, biçimli kırpılmış mazılar düz bir yüzeyde değil de, eğim üzerinde yer aldığından etkisi kesin çizgilerini kaybederek çevreye kaynaşmış görünmektedir.

Hasbahçe oldukça fazla bir eğim üzerinde kurulmuş; eğimin dağıtılmasında setleme değil de, suyun şelalelenmesini sağlayacak ani bir düşüş yapılmıştır.

Hasbah ede aksiyalite kesinlikle gözetilmemiştir. Yapıttan bahçeye inen yolun yönü,  ndeki muazzam g l n biçimlenmesi ve konumu bunu açıkça yansıtır. [8]

s. 49. Üçyüz metre uzunluğunda, yer yer 15-40 m. genişliğinde, 1.20 m. derinliğindeki "Hamid Havuzu", Hasbahçe'nin eksenini oluşturur. [62] s. 29.

Hasbahçe içindeki gerek Arap alfabesindeki "H" harfi biçiminde, geniş ve yer yer bir nehri andıran yapma göl, gerek de üzerinde yer alan köprüler ve karaya bitiştir. yerdeki nimfeum grotto ve kaskadlar, tipik natüralist İngiliz bahçesindekiler gibidir. (Şekil 3.47.)

Şekil 3. 47. Yıldız Sarayı Hasbahçe'de yer alan Hamid Havuzu'ndan bir görünüş

Dış park-bahçe de, göl gibi geniş havuzu, ağaç toplulukları ve kümelenmeler, kıvrımlı patikaları, arazideki eğimler, inme ve yükselmelerle gene aynı etkiyi açıkça yansıtır. [8] s. 49. (Şekil 3. 48)

Yıldız Sarayı içinde yer alan Şale köşkü bahçesi Milli Saraylar Daire Başkanlığı Park ve Bahçeler Müdürlüğüne doğal yapısını mozmadan düzenlenmiştir. (Şekil 3.49) ve (Şekil 3.50)

Şekil 3. 48. Yıldız Sarayı, dış bahçesinden (Yıldız Parkı) bir görünüş.

Şekil 3. 49. Yıldız Sarayı, Şale köşkünde yer alan informal süs havuzu

Şekil 3.50. Yıldız Şale-Ferhan vaziyet planı [47]

BÖLÜM 4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Göçebe geçmişi olan Türkler'de bahçe kavramı, toprağa bağlanmanın yanı sıra, doğanın pratik ve somut faydaları dışında zevk için de düzünülenebileceği fikrinin gelişmesiyle oluşmuştur denilebilir. Türk bahçelerinin kaynağında, önceleri yoğun ilişkiler kurduğu doğu uygarlıklarının bahçe sanatlarının büyük etkisi olduğu görülebilir. Bu uygarlıkların suyu, meyvası, serinliği, yeşilliği, doğallığı ve huzur vericiliğiyle karakterize edilen "Cennet Bahçesi" ideali Türk bahçesinin doğayla hem formel, hem de informal ilişkilerinin biçimini saptamada en önemli etken olmuştur. Böylece batının formel bahçesinin etki kaynağı doğu bahçeleri Türk bahçesine de ilham vermiştir. [8] s. 44

Bu görüşler çerçevesinde genel olarak Türk bahçesinin şu özelliklere sahip olduğu söylenebilir:

Bahçe arazisi çoğunlukla eşsiz manzara, şifalı su, temiz hava, av olanakları gibi doğal potansiyel dikkate alınarak seçilir ve öncelikle bahçe ardından yapı yapılırdı. Bahçeler genellikle kağıt üzerindeki tasarımlardan çok arazinin üstünde verilen kararlarla oluştuğundan kullanışlılığın ön planda tutulduğu katı olmayan formal bir yapıda ve doğaya sadık bir görüntüdeydi.

Bahçenin yapıdan önce gelmesi, bahçe ile yapı arasında tam bir ilişki kurulmasına olanak vermezdi. Aksiyalitenin olmayışı tasarımda aşırı formaliteyi önlemişti; ancak doğaya hakkı veriliyorsa da insan denetimi de açıktı. [63] s. 10

İç ve dış mekan arasındaki bağlantı bazen iç mekanın dışa taşması şeklinde bazen de bağımsız kameriye, bahçe köşk ve pavyonlarının varlığıyla sağlanırdı.

Batı bahçesinde akslar algılama olayını bir ana, bir de belki yardımcı bir iki aksta yönlendirirken, Türk bahçesinde akslar ya çok karmaşık, ya da yoktu; algılama olayı parçalanmış, dağıtılmış ve ufalanmış; her köşeye pay edilmişti. Bu nedenle de, çok geniş batı bahçeleri tek bakışta algıla-

nırken, çok daha küçük ölçülü Türk bahçeleri yavaş yavaş özelliklerinin keşfiyle uzun sürede algılanma olanağı verirdi. Türlü algılama açısı dolayısıyla da küçük ölçüsüyle kıyaslanmayacak oranda zenginliğe sahipti.

Bu algılama köşeleri toprağın doğal eğimiyle setlendirilmişse, zenginliği daha da artardı. Batıdaki cömert yükseklik farkları, üstteki teras niteliğindeki düzlüklerden seyir olanakları araştırılması, Türk bahçesinde yoktu. Alçak gönüllü, birkaç basamaklık setlemeler algı zenginliğine katkıda bulunmasına yeterli sayılmıştı. Yaşanabilirlik olanaklarında türlülük aranmasına karşın, kullanılan malzemede yalınlık gözetilirdi. [8] s. 45.

Bahçede su kullanışı alçak gönüllü ölçekte ancak sıklı. Durağan su ve yaşayan nesnelerin tasvirlerine bahçede yer verilmezdi.

Bahçede geniş, sert zeminlere çok özel mekanlar dışında yer verilmez, zemin ya doğal kaplaması ile ya da toprak olarak bırakılırdı. Yapı giriş ve çevreleri, çeşme, havuz başları sert zemin olarak düzenlenir, genelde mermer, taş, mozaik, çakıl vb. gibi malzeme ile kaplanırdı.

Gölgesi ve renginin derin yeşilliği için çınar, servi vb. büyük ağaçlar aynı zamanda çiçekli ve meyveli ağaçlar (Badem, kiraz, erik, şeftali, ıhlamur, kaysı, nar vb.) veya meyve ağaçları (Dut, incir, kızılçık vb.) kullanılırdı.

Ağaçlar, gölge verecek veya öznellik sağlayacak yerlerde, dolayısıyla tecrübesiz bir göz için gelişi güzel sayılabilecek ilişkilerde dikilmiş olabilirdi. [8] s. 45.

Çiçek tarhları yalındı; genellikle tek çiçek türü ile (lale, gül, karanfil, sümbül, menekşe vb.) yetinilirdi. Bu yalınlık varlıklı kişilerin büyük ölçüdeki bahçelerinde de görülürdü: Lalezarlar, gülistanlar gibi.

İçinde yaşanırılık gözetildiğinden zevk amacıyla düzenlenen çiçek bahçesinin yanısıra sebze tarhları, meyve ağaçları, bağ, bostan gibi bitkisel ürünlerin yetiştirildiği işlevsel bahçelerin yer alması olağandı.

Böylelikle oluşturulan bahçeler doğaya çok yakından bağlanmış bir halkın sağduyu ile mutlu ve yaşanması güzel bir mekan yaratma isteğinin bir sonucudur. Kullanılan elemanlar ise bitkiler, su ve doğal manzaradır. [64] s. 13

Türkler bu temel bahçe düzenleme prensiplerini sadece mimarî yapıların çevresindeki sınırlı alanlarda değil, mesireler gibi geniş sosyal yeşil alanlarda da uygulamışlardır.

XVIII. yüzyıldaki batılılaşma hareketleriyle birlikte özellikle saray bahçelerinin öncülüğünde batı bahçe sanatı etkileri Türk bahçelerinde hissedilmeye başlamıştır. Bu dönemde yapılan Sa'dâbâd Kasrı bahçesi ile ilk etkiler görülmüş; XIX. yüzyılda Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayları bahçelerinde yapılan düzenlemeler ile Türk bahçelerindeki yalınlık içinde incelikler arayışı yerini gösteriş ve karmaşaya bırakmış, bahçelerin büyük kısmı içinde yaşanan bir mekan olmaktan çıkmış, pencerelerden seyredilen tablolara dönüşmüştür. Daha sonraları doğal etkinin yapay elemanlar kullanılarak elde edildiği naturalist bahçe akımı, İstanbul'un birkaç saray ve kasrının çevresinde grotto, balustrad, köprü gibi bahçe mobilyaları ve durağan informal suyun kullanımı ile kendini ayrıntılarda hissettirmiştir. Fakat bu akım da çok geçerli ve sürekli olmamıştır.

Bütün bu bahçe akımları batıdaki kaynakları ölçüsünde uygulanmamıştır. Bunun nedenleri; Türk bahçelerinin batıdaki örneklerine oranla kısıtlı alanlara yayılması, değişik topoğrafik yapı ve iklim koşullarına sahip olunması ile birlikte gelenek ve göreneklerin etkisi olarak sıralanabilir. Sonuç olarak fikir batıdan alındığı halde, uygulamalarda yine de Osmanlı yaklaşımı kullanılmıştır denilebilir.

ÖNERİLER

Geçmiş dönemlerde günlük yaşantımızda yeri olan ve tarihe mal olmuş her türlü yapı ve bahçelerinin birbirlerinden soyutlanması ve ayrı değerlendirilmeleri doğru değildir. Bunların hepsi bir kültür sentezini oluşturan parça ve ayrıntılardır.

Bu amaçla ilk kez 13-18 Eylül 1971 tarihlerinde Fontainebleau'da ICOMOS (International Council of Monument and Sites-Uluslararası Anıtlar ve Çevreyi Koruma Örgütü) ve IFLA (International Federation of Landscape Architects-Uluslararası Peyzaj Mimarları Federasyonu)'nun ortak olarak düzenledikleri "Tarihi Bahçelerin Korunması ve Bakımı" konulu sempozyumda şu sonuçlara varılmıştır:

1. Tarihi çevreler yalnızca kendileri için kültürel bir değer taşımakla kalmazlar, bulundukları kentin önemini arttırırlar, ona bir nitelik ve ün kazandırırılar.

2. Tarihi bahçeler yaşayan anıtlardır. Bunlardan bazıları iyi durumdadır. Bazılarının ise restore edilmeleri gereklidir. Canlı materyal olan bitkilerin ölçü ve biçim yönünden gelişme göstermeleri nedeniyle bahçenin görünüşünü değiştirmeleri söz konusudur. Bu nedenle bahçeler ilk formlarını koruyan yapılardan farklıdır.

3. Tarihi bahçelerin özgün formlarına uygun olarak korunabilmeleri ve gerektiğinde restore edilebilmeleri için belirli temel kurallar kabul edilmelidir. [2] s. 111

Bu kuralların neler olabileceğini IFLA Tarihi Bahçeler Seksiyonu Başkanı René Pechère şu şekilde önermiştir:

1. Bir bahçe, mimari ve bitkisel düzenlemenin birleşmesiyle oluşur. Restorasyon sırasında, yapının belirgin özelliklerini oluşturan mimari strüktür ile ana fikir ve atmosferin öncelikle analizi gerekir. Bu analiz ayrıntılardan çok ana ilişkiler sorunudur. Ancak temel fikirleri belirginleştirmede ve çevre ile uyuşmada bitkisel materyalin oynadığı role daima dikkat edilmesi gerekir.

2- Her ülkenin kendine özgü bir geleneği vardır ve her tarihsel dönemin kendine özgü stiline ait kuralları vardır. Bu kurallar oldukça geniş sınırlar içinde yorumlanabilir.

3. Tarihi bahçe restorasyonunda, tamamen orjinale uygunluk endişesine saplanıp kalmamalıdır. Önemli olan, ait oldukları devrin ruhunu o bahçede yeniden yaratabilmektir.

4- Tarihi bahçeler bazı ayrıntılarca tam olmayabilir. Restorasyonla bunları mutlaka gidermek gerekmez. Esas olan eksiklikler giderilmeye çalışılırken, yapının ait olduğu devrin ruhuna gösterilecek bağlılıktır.

5. Tarihi bahçeler görevlerini yapabilmeleri için sadece dekoratif özelliklere sahip olmamalı, zevkle ziyaret edilecek bir yer özelliği de taşımalıdır. Ancak zevk ve eğlence sınırı aşılarak bahçenin atmosferi zedelenmemelidir. [1] s. 36.

René Pechère'e göre tarihi bahçelerin restore edilmesinde izlenecek yol, geçmişe sıkı sıkıya veya körükörüne bağlı düzenlemeler yapmak yerine, bu konuda araştırmalar yaparak genel atmosferin yakalanmasına çalışmaktır.

Plansız gelişmeler, teknik hatalar, yasa ve yönetmeliklerdeki boşluklar ve önemli ölçüde de tarihi eser niteliğindeki yapılara gösterilen titizliğin onların ayrılmaz bir parçası olan park ve bahçelerine gösterilmemesi sonucu; sosyal, kültürel, sanatsal, ekolojik ve topoğrafik veriler çevresinde oluşmuş kendine has tarihi değerlere sahip bu yeşil alanlar hızla ortadan kalkmaktadır.

Ancak yine de bugünkü durumlarından daha iyi duruma getirebileceğimiz bir tarihi park ve bahçe mirasına sahip olduğumuz da bir gerçektir. Bu açıdan öncelikle üzerinde fazla araştırma yapılmamış " Türk Bahçeleri" konusunda incelemeler yapılması, tarihi çevrelerde yapılacak düzenlemelerde geçmiş dönemlere ait doğa ilişkilerinin ve düzen anlayışının canlandırılması yanında, bu bahçelerin günümüz yaşantısının da bir parçası olabilmesi için genel tarihi atmosferi zedelemeyen işlemlere yer verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- [1] GÜRENLİ, Ekrem, "Tarihi Bahçeler Koruma ve Restorasyonları", Röleve ve Restorasyon Dergisi Özel Sayısı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982
- [2] ÖZTAN, Y. YAZGAN, M., "Milli Saraylarımızın Park ve Bahçelerinin Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Öneriler ve Dış Ülkelerden Bazı Örnekler" T.B.M.M. Milli Saraylar Sempozyumu Bildiriler, İstanbul, 1984.
- [3] ARAN, Sadri, "Peyzaj Mimarlığı Temel Prensipleri", A.Ü. Ziraat Fakültesi yayınları, Ankara, 1977
- [4] SÖZEN, Nur, "Bahçe Tasarım Anlayışının Gelişimi ve Hacı Bektaş Veli Külliyesi Çevre Düzenlemesi Üzerine Bir Araştırma", A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 1068, Ankara, 1988.
- [5] GROMORT, Georges, "L'Art des Jardins I-II" Paris, MC MLIII
- [6] AKDOĞAN, Günel, "Bahçe ve Peyzaj Sanatı Tarihi", A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 536, Ankara, 1974.
- [7] JELLICOE, G. ve S., "The Landscape of Man", Thames and Hudson, London, 1975.
- [8] EVYAPAN, A., Gönül, "Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesinde Etkileri", ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yayın no:21, Ankara 1974.
- [9] THACKER, Christopher, "Histoire des Jardins", Editions Denoël, 1981.
- [10] BRAUDO, A., "Biblical Gardens", Garten und Landschaft, D.G.G.L. 10/85, München, 1985.
- [11] ERDMANN, Kurt, "Siebenhundert Jahre Orientteppich", Herford, 1966.
- [12] CAMPBELL, S., Craig, "Water in Landscape Architecture", Van Nostrand Reinhold Company, New York, 1978.
- [13] RAINER, Rolan, "Lebensgerechte Außenraume", Verlag für Architektur Artemis, Zurich, 1972

- [29] AYDIN, Rana, Kartpostal Koleksiyonu
- [30] KUBİLAY, Y., Ayşe, Dia Koleksiyonu
- [31] GÖNEN, Gülbin, "İstanbul'un Tarihi Yeşil Alanları ve Özellikle İlk Düzenlenen Parkların Gelişim Sürecinin Araştırılması", Y.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987
- [32] ARSEVEN, C., Esad, "Türk Sanatı Tarihi Cilt, II", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, Tarihsiz.
- [33] UZUNHASAN, Sibel, "Mimar Sinan'ın Üsküdar'daki Üç camisinin avlularının işlevlerinin incelenmesi", İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, M.M.L.S. Bitirme Tezi, İstanbul, Tarihsiz.
- [34] EVYAPAN, A., Gönül, "Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri", ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1972
- [35] ARSEVEN, C., E., "Sanat Ansiklopedisi, Cilt I "Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, Tarihsiz
- [36] ÖZTAN, Yüksel, "Beyrut Milletlerarası Bahçe Sergisi için hazırlanan Türk Bahçesi Projesinin Peyzaj Planlaması", A.Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı, Ankara, 1968.
- [37] DİEZ, E, ASLANAPA, H., "Türk Sanatı", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayın no: 627, İstanbul, 1955
- [38] SUNAR, Şevket, "Peyzaj Mimarisi ile İlgili Notlar", İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Yayınlanmamış Ders Notları
- [39] ELDEM, H., Sedad, "Türk Evi, Osmanlı Dönemi II", Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı, 1968.
- [40] ŞEHİSUAROĞLU, N., Bedi, "Göztepe" Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, yayınları İstanbul, 1969
- [41] ELDEM, H., Sedad, "Köşkler ve Kasırlar II", Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Mimarlık bölümü Röleve Kürsüsü, İstanbul, 1973.
- [42] MANTRAN, Robert, "XVI.-XVII. Yüzyıl'da İstanbul'da Gündelik Hayat", Çeviren Mehmet Ali Kılıçbey, İstanbul, 1991.
- [43] EVİN, İffet, "Yaşadığım Boğaziçi", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1987

- [44] EVİN İffet, "Eski Boğaziçi Yalılarında Hayat", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı 74/353, İstanbul, 1985/86
- [45] SÖZEN, Metin, "Devletin Evi Saray", Sandoz Kültür yayınları No:12, İstanbul, 1990.
- [46] TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Kültür-Bilim-Tanıtım Merkezi Yayın No:1 "Milli Saraylar" TBMM Yayını, İstanbul, 1987
- [47] MİLLİ SARAYLAR, Park ve Bahçeler Müdürlüğü Arşivi
- [48] TUĞLACI, Pars, "Osmanlı Mimarlığı"nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi", İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1981
- [49] ÜNSAL, Behçet, "Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I", Berksoy Matbaası, İstanbul, 1963.
- [50] ERDOĞAN, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", Vakıflar Dergisi, Sayı 4, İstanbul, Tarihsiz.
- [51] ELDEM, S., H., AKOZAN, F., "Topkapı Sarayı Bir Mimari Araştırma", Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1982.
- [52] ÇETİNTÜRK, C., "Şimşirlik-Fil Bahçesi ve Suffa-i Hümayun Bahçeleri", Topkapı Sarayı Müzesi 1990 Bilgi Yılı Konferansları Programı. Yayınlanmamış Bildiri, İstanbul, 1990
- [53] ÇETİNTÜRK, C., "Topkapı Sarayı müzesinin Avlu Bahçelerinin Geçmişteki Fonksiyonu Günümüzdeki Kullanım ve Düzenleme İlkeleri", IX. Sanat Tarihi Araştırmaları Haberleşme Semineri, Yayınlanmamış Bildiri, İstanbul, 1989
- [54] EYÜBOĞLU, A., Mualla, "Topkapı Sarayı'nda Padişah Evi (Harem) " Sandoz Kültür Yayınları No:9, İstanbul, 1986
- [55] TOPKAPI SARAYI MÜZESİ, Park ve Bahçeler Dairesi Arşivi
- [56] TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı "Dolmabahçe Sarayı" TBMM Vakfı Yayını, İstanbul, 1989.
- [57] BAŞÇINAR, Nesime, "İstanbul Dolmabahçe Sarayı Bahçesi'nin Peyzaj Planlama Açısından İrdelenmesi ve Restorasyon sorunları", Yıldız Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987

- [58] İNCİCYAN, P., Ğ., "18. Asırda İstanbul", Çeviren: Hrand. D. Andreas, İstanbul, 1976.
- [59] ŞEHSUVAROĞLU, Y., Haluk, "Boğaziçi'ne Dair" TTOK Yayınları, İstanbul, Tarihsiz
- [60] PAMAY, Besalet, "Tarihi Bahçelerin Restorasyonu ve Yıldız Sarayı Hasbahçesi" Turing Belleteni Sayı:73/352, İstanbul, 1984/85
- [61] ALTINOLUK, Ülkü, "Yıldız Sarayı Kameriyeleri", İlgi Dergisi, Sayı 43, İstanbul, 1985
- [62] ALTINOLUK, Ülkü, "Yıldız Sarayı İç Bahçesine Çağdaş Bir İşlev", İlgi Dergisi, Sayı 46, İstanbul, 1986
- [63] EVYAPAN, A., Gönül, "Anatolian Turkish Gardens", M.E.T.U., Journal of the Faculty of Architecture, Number I, Vol. I, Ankara, 1975.
- [64] RAINER, R, "Turkish Patios", Anthos Dergisi , 2, Zurich, 1976.

ÖZGEÇMİŞ

Rana Fatma Aydın, 19.11.1968 tarihinde İstanbul'da doğdu. 1979 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa İlkokulu'ndan mezun olduktan sonra 1979-1985 yılları arasında Kadıköy Kız Lisesi'nde orta ve lise öğrenimi gördü. 1985 yılında İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü'ne girdi. Dört yıllık eğitim sonucunda 1989 yılında bölüm birincisi olarak "Peyzaj Mimarı" ünvanını aldı. Aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Peyzaj Planlama Yüksek Lisans Programı'na girdi, halen aynı fakültede yüksek lisans öğrencisidir. İngilizce ve Fransızca bilmektedir.